[काव्येतिहास संग्रह.]

हेतुरामायण.

काव्येतिहास-संग्रह-कर्ते

यानीं

प्रकाशित केलें.

इ० स० १८८२.

किंमत ५ रुपये

हेतुरामायणम्

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

पूर्णकामं गुणग्राम विश्रामं कामविद्विषः ॥
कामाभिरामं श्रीरामं मेघश्यामं नमाम्यहं ॥ १ ॥

रामायणतात्पर्यं व्यंजयन्नत्यादरान्नमस्यति ।

नमोस्तु तस्मै जगदेकहेतवे नमोस्तु तस्मै भवसिंधुसेतवे ॥
नमोस्तु तस्मै कपिकांतकेतवे नमोस्तु तस्मै दशकंठजेतवे ॥ २ ॥

तत्र तावद्भगवतो नारदस्य लोकानुजिघृक्षायां हेतुमाह ।

स्यात्संशयानो मम संगमे जनो मद्ब्रह्मपुत्रत्वफलोपिपत्नतः ॥
तत्तं विधायामृतभागिनं स्वयं तदुत्तरीतुं विममर्श नारदः ॥ ३ ॥

तस्य सत्यलोकगमने हेतुमाह ।

सत्यप्रतिष्ठां न विना कदाचित्संकल्पसिद्धिः प्रभवेदमुष्य ॥
तन्नारदः शारदचंद्रगौरः ससार सत्यं भवपारदृश्वा ॥ ४ ॥

तत्र ब्रह्मणो मूर्तवेदोपास्यत्वे हेतुमाह ।

श्रुत्यष्टकं तिष्ठति जागरूकं । नित्यं समाश्रित्य च यन्मूर्तिम् ॥
चतुष्कमासामुपतिष्ठते स्म । तन्मूर्तिधारीति न तत्र चित्रम् ॥ ५ ॥

भृग्वादिमुनिसेव्यत्वे हेतुमाह ।

तपस्विनो जनास्तत्र चतुःश्रुतिपरिष्कृताः ॥
युक्तं न्यग्भावनः सेव्यानिष्टं तमुपतस्थिरे ॥ ६ ॥

सरस्वतीसाहाय्यकेनावस्थिती हेतुमाह ।

वागानुकूल्याच्चतुराननत्वं समग्रलोकोत्तरवर्तिता च ॥
हैरण्यगर्भस्य न कोपि वादो निदर्शयन्नेनमभूत्स्वयंभूः ॥ ७ ॥

अक्षमालाद्युपादाने हेतुमाह ।

श्रुसंतेर्दर्शी करगाक्षमौली हंसाश्रयो भागवतैकनिष्ठः ॥
न ब्रह्मभावे कश्चिदस्य वादो निदर्शयन्नेवमभूत्स्वयंभूः ॥ ८ ॥

नारदस्य नमस्यायां हेतुमाह ।

---

१ द्विपस्य २ संशीने ऽसौ सङ्गमान: ३ ब्रह्मपुत्रः मदीक्षिन हृद्भवनात् । विप दक्षे मनिदम् ४ कष्टः कल्पिपीतके शृते सिद्धिसंपद्योग कृपीति ईम. । भक्तको भगुरोवा निपटी ५ मोक्ष: अमृतस्य ६ ददृशेर्शति दृश्वा ७ स्वयलोके ८ ब्रह्मणो चतुष्ये ९ स्वये सरदलोके निह्या स्थितेर्दस्य १० संविधानेभ्यातस्य ११ उर्दनिपद्यादन् १२ इंद्रियमला कम्बदा १३ परमहंसः पक्षे हंस: १४ भागवतप्राप्ते भागवतधर्मेच १५ ब्रह्मदे.

तज्जीवस्य विशुद्धिमागतवता ब्रह्मात्मनैवास्थितिं
ब्रूते स्पष्टतयेह च क्रमपीत्यध्यात्मरामायणम् ॥ १७ ॥

वाच्यतत्त्वंपदार्थस्य महावाक्यार्थमत्र दर्शयति ।

रामेतर पदार्थस्य जातमात्रैर्योगतः ।
तत्त्वस्य देवैर्भूतिसाक्षात्कृत्यामिद मतम् ॥ १८ ॥

अध्यात्मरामायणे द्वयी सारभूता । तत्र रामहृदयपरिशीलनेन मुक्तत्वे हेतुमाह ।

सद्वत्त्वमुक्तान्यतस्थित स इति मन्महे ॥
नान्तरीयकभावेन यो रामहृदये स्थितः ॥ १९ ॥

अथ श्रीरामगीतापरिशीलनात्साक्षाच्छ्रीरामरूपत्वे हेतुमाह ।

निगमामृतसिंधुमथनाद्रघुनाथोध्दृतगीतकौस्तुभम् ॥
स्वगले विदधीत य पुमान्विबुधेन्द्रो विभुरेव स स्मृतः ॥ २० ॥
श्रद्धाभक्तिपुतः स योगी तस्यास्य चिंतको भविता ॥
यश्चिंतको हि योगी स एव राघव इतीह को न वदेत् ॥२१॥

भगवती हैमवती किं सदिहाना गिरिशमेव पृष्टवती स च भगवांस्तत्समाधये रामायणमेव किमित्यकथयदित्यत्र हेतूनाह ।

नैंडो संसाराब्धिं कथमहमिय दुस्तरतरं
तरिष्यामीत्येव तरलिततया शैलसुतया ॥
गिरिश पृष्ट सन्नच कथदुदात्तामथ कथां
महत्या श्रीहेतो प्रविरचितसतोऽभिगवत ॥ २२ ॥

भगवत्यात्मनि परमात्मत्वारम्भन लोकसंग्रहार्थमेवेति दर्शयन् श्रीशङ्करेण तस्या दैर्वेत्कुल श्रान्तिमेवैत्र हेतुमाह ।

देवीं हैमवतीं स्वरूपरत्नकमदोतिन मडलीं
श्रीरामप्रभुनामसु मणिगणग्रैवेयराजद्गलाम् ॥
प्राणार्थदगिरोपमौक्तिकलसाभासामसावीश्वर
श्रीरामपणामौक्तिकैरलमलं श्रुत्वोश्वकारादरात् ॥ २३ ॥

एतस्य श्रीविष्णुपदीरूपत्वे हेतुमाह ।

मूर्ध्नोऽस्माधि मवेन या भगवता या नाकवास्पादृता
रम्या मारुतसम्भवेदैनमहामगमसंगेन या ॥

---

२९ महतादात्म्येन ३० अधार्थस्य ३१ रामा रति ३२ रामहृदय हृदयस्तुन ३३ देव आसुरसंपत् ३४वारा देवीसरत् ३५ पर्वतारसंभूता अतएव जटा ३६ अध्यात्मरामायण ३७ पञ्च क ना च.

या संदर्शितसैंगिरोत्तमपथा या धूतमृत्युव्यथा
सा श्रीरामकथा यथा त्रिपथगा वर्वार्ति सर्वोपरि ॥ २४ ॥

सत्यलोकगमने हेतुमाह ।

श्रुत्यंतगेन सुतरामनुकूलवाचा पद्मोद्भवेन सुधिया चतुराननेन ।
किं स्याद्भगवतो नु निशम्य सर्वं वृत्त प्रसादइति गंतुमियेष सत्यं ॥ २५ ॥

भुवो रक्षोविवृद्धेरेव भार इत्यत्र हेतुमाह ।

नूनं पुर्ण्यजना अमीह विभृयुः स्वस्मिन्महागौरवं
चेद्भाराय मम स्युरेव महते सर्वं सहाया अपि ॥
इत्थं दर्शयितुं जनान्वसुमती भारेण सर्वोत्तमं-
मन्यानामसृगाशिनामियमभून्मध्ये जडं मज्जती ॥२६॥

भुवो गोरूपधारणे हेतुमाह ।

पौलस्त्यादिसमस्तराक्षसमहाभारात्पराजीयते
तद्रक्षत्य इतः प्रजापतिरिति ध्यात्वाथ पूर्णं गवि ॥
ज्ञात्वास्य प्रणयं विधाय वसुधा तद्रूपमेतुं व्यधा-
द्बुद्धिं सिद्धसुधाशनैः सुबहुधा त्रस्तैः समस्तैः समं ॥२७॥

ब्रह्मणोग्रे प्राप्तमात्राया रोदने हेतुमाह ।

नैते जीवनमत्र वर्ततइति त्रस्तं महापत्तिभिः
प्राज्यं जर्जरितं प्रतिप्रभवतो लोकप्रवादस्य सा ॥
रूपं निर्दिशतीव येन विदिता स्यादाधुनिक्यात्मन-
श्चर्येस्त्रश्रुविलोचना क्षितिरभूद्रत्वाग्रतो ब्रह्मणः ॥२८॥

आत्मनो व्यसननाशशीघ्रियिस्ये हेतुं संभावयति ।

सर्वज्ञ सर्वसुरसंघसमार्चिताघ्रे सर्वं करामलकवत् भगवानवैति ॥
नास्ते च मव्द्यसननाशविचारलेशस्तत्किं कुर्वेस्त्विति धिया समुपेक्ष्यतेऽहं॥२९।

तच्छैथिल्यमसांप्रतमित्यत्र हेतुमाह ।

नित्यं सुधान्नं मधुरं ततोप्यतिप्रदीयते यत्तु हविः सवादिषु ॥
यतश्च मय्यस्ति सेवोरियोगता तद्वः सुधायां वसुधास्तु संमता ॥३०॥

तदानी ब्रह्मणो भगवत्स्मरणं साभिप्रायमित्याह ।

सांद्राम्भोधरश्यामसुंदररुचं चंद्राभिरामानने

---

३८ भवसमुद्रस्य दर्शितपथाः सगरपुत्राः ३९ एतावतोनमव्द्यस्थेनविना सर्वं वृत्तमनुनिशम्य भगवतः प्रसाद. स्यात्किं नस्यादिति विचार्य सत्यलोकं गंतुमियेष ४० पुण्यकारिणो जनाः पक्षे राक्षसाः ४१ कुत्सिता या वसु सा कुत्सितेन पृथ्वी मध्या ४२ यतादि-योगता पक्षे यकारस्य आदौ योगः सुधायाः आदौ वकारयोगेन वसुधा भवति.

चंचच्चंदनचारुचर्चिततनुं क्षीरार्णवस्थायिनं ॥
रिंगद्गांगतरंगसंगिचरणं श्रीपुंडरीकेक्षणं
न्यध्यायत्समहागदं तदवनेस्तापस्य संशांतये ॥३१॥
क्षीरसिंधुं प्रति जिगमिषायां हेतुमाह ।
य याम कोयं भुवि दीनरक्षी प्रत्येकदृशोत्थं विधिना विमृश्य ॥
सर्वैः समं क्षीरनदीविभुः श्रीकांताधिवासो ननु संन्यधायि ॥३२॥
सत्यलोकान्निर्गमने हेतुमाह ।
नैताद्विचित्रं कुसुमागमोद्भूतं करोति सामान्यजनेषु विक्रियाम्॥
यत्सत्यसत्कल्पमपि प्रजापतिं सत्यात्सहस्रात्सहसा व्यचालयत् ॥३३॥
क्षीरसिंधोर्भगवत्स्थानत्वे हेतुमाह ।
वसति समर्यादतया वसुवैभवोपि मधुरतरः ॥
भगवन्निवासपात्रो भवेज्जनः कोपि दुग्धसिंधुरिव ॥३४॥
ब्रह्मा हरिं स्तुत्वा स्वव्यसनमाह ।
रुध्वा पादसरोरुहं भगवतश्चेतः सरोजांतरे
बध्वा पाणिपुटं सुटंकितमतिर्देवः सरोजासनः ॥
गोविंदं विनतारविंदतरणिं तुष्टाव हृष्टात्मना
कष्टानि व्यपनेतुमस्य जगतः सृष्टानि दुष्टात्मभिः ॥ ३५ ॥
तस्मै नमोस्तु परिरक्षितवारणाय । निष्कारणाय भवभीतिनिवारणाय ॥
सचारणाय जगदंकुरकारणाय । नारायणाय निजभक्तपरायणाय ॥३६॥
निर्द्वंद्वाय पुरंदरादिदिविषद्वृंदाभिवंद्यांघ्रये
निस्पंदाय चिदात्मने परिहरोत्कंदर्पि मंदात्मनाम् ॥
वंदारुप्रजबंधनं दलयते मंदारनिंदाकृते
गोविंदाय नमोस्तु मंदरभृते स्वानंदकंदाय नः ॥ ३७ ॥
विंदद्रूप्यरविंदसुंदरदृशं मंदस्मितं नंदकं
विंदंतं दरकंधरं दरधरं कंदर्पसंदर्पदं ॥
उंदत्सदनगंधबंधुरभुजं कुंदाभ्रनिंदद्रदम्
वंदे नंदसुनंदवंदितपदं तं देववृंदेश्वरम् ॥ ३८ ॥
भगवतो भुवो भारापनयनावश्यकत्वे हेतुमाह ।
अयि गोविंद गोत्रेयं गीर्वाणगणवंदित ॥

---

४३ महती गदा यस्य तं महच्चतदगदमौषधं च ४४ रोगरूपाय ४५ दानादिषये कल्पवृक्षस्य निंदां कुर्वते ४६ नंदकः कौस्तुभो मणिः कौस्तुभं धारयत ४७ कंदर्पस्य संदर्पं खण्डयतीति ४८ पृथ्वी ।

क्रव्यादव्याघ्रसंघातमाक्रांतास्ति संप्रति ॥ ३९ ॥
श्रितपरमसितं पयः समुद्रं कृतनिलयं किल हंसभावितं नः ॥
प्रभवतु भवतः पदमवोलं झटिति सुदुःसहतापजालशांत्यै ॥ ४० ॥
त्वयि मन्विरुद्धमिव यत्प्रभवेद्धि कृत्यमस्मत्कृते तदपि संविदधाति देवः ॥
यन्निष्कलंकगुणशीलभृदप्यशोकं शांतं विपुलमवधीरवधीरयतम् ॥ ४१ ॥

अत्यंतं व्यथते हि पामरजनोऽप्यल्पादपि क्लेशतः
पत्न्यास्तत्पुरुषोत्तमः कथमसौ सोढा प्रियामज्जनम् ॥
भूदारत्वमिति प्रदर्श्य भगवांस्तां मज्जतीं सर्वथा
हे नैवोद्धृतवान्स संप्रति कथं शेषाधि शेषेऽव्यथम् ॥४२॥
हा गोत्रे निमज्जनं समुदितं कस्याप्यभीष्टं भवेत् ।
भ्रमः कंपति संप्रति प्रतिगतं तद्वासवायेति चेत् ॥
गोत्रोच्छेदकुतूहली स वज्रभित्तन्नाथ गोत्रोद्धृतिः
कार्या कैश्छपमूर्तिनैव भवता स्वेनैव नैवापरैः ॥४३॥
निरामयश्चिराय स्यात्प्रल्हादो जगतीतले ॥
इति कृत्वाद्भुतं रूपं विध्वंसितो दानवाधमः ॥४४॥
जानीमहे भगवतः क्षितिरूपमेतत्
वस्तु श्रियः प्रियतमं कथमन्यथाहि ॥
नीचैस्त्वमात्मनि विभाव्य बलेर्याच-
दल्पीयसीमपि भवान्भुवमेव भूमन् ॥४५॥
भार्गवस्य भवतो ननु रौद्ररूप एतदिति शास्त्रविरुद्धम् ॥
त्वं तथापि किल राजकुलाय द्रुह्यसि स्म कुशलाय भुवोऽस्याः ॥४६॥

एवं स्तुवत्सु सत्सु ।

मंचे शेषमये प्रपंचरचनाबीजं शयानं श्रिया
स्वांके पादतलं निधाय मृदुलं संवाहयत्या सह ॥
प्रेम्णा नर्मकथावितानरसिकं सर्वज्ञमप्यात्मनः
कार्यत्वेन खगाधिपो विधिवचो नेतु चकांक्ष क्षणात् ॥४७॥

गरुत्मतएव तत्प्रापणे हेतुमाह ।

विबुधवचांसि यथावच्छनैः शनैः साधुपक्षपातित्वं ॥

---

४९ हसः सूर्यः परमहंसश्च ५० वृक्षपंक्ति वेदमवाक्यं च ५१ शालासुर ५२ भूः दाराः यस्य स भूदारः तस्य भाव. भूदारत्वम् ५३ गोत्रं नाम्नि कुले नगे इति विश्व. कुलपरंपरागतभूमिश्च ५४ कूर्ममूर्तिना ५५ नाशितः ५६ परशुरामस्य शुक्रस्य च ५७ चंद्रः राजानश्च

अथर्यपश्चित्र स सोन्वदी खदशसार्वभौमाम्रे ॥ ४८ ॥

भगवत सदा कारुण्योदये हेतुमाह ।

अगण्यकारुण्यसुधाबुराशेस्तदात्वएवोच्चलदनुभावे ॥
गां सर्वशास्ता विसृजन्बभूव युक्तं निमित्तं द्विजराजएष ॥ ४९ ॥
विद्युच्छ्रीश्लिष्टतनुर्यातुदवार्दितसुंपर्वनिर्वृतये ॥
भुजगाशनसमुद्भूतो जीवनदाताय कश्चनाविरभूत् ॥ ५० ॥

भगवत्तेजसा सर्वचक्षु प्रमोषे हेतुमाह ।

निष्पीतनि शेषतम पुस्फोर परम मह ॥
यत्र खद्योतइत्याख्या रवे कीटार्थतावहा ॥ ५१ ॥

परमस्य धाम्नो ब्रह्मणएव दर्शने हेतुमाह ।

हर्षेर्यस्य सदैव सगतिरय श्रूयतदर्श्यजसे-
तदुत्पत्तिविचारचतुरमति सद्योगविन्यस्तधी ॥
रूढ सप्तमभूमिकामिति सतु ब्रह्मैव साक्षात्पर
धामापश्यदिद सहस्रनयनप्राप्या न चान्ये सुरा ॥ ५२ ॥
एषोऽधिर्निजकायकातिकलनातापिच्छगुच्छच्छवि
स्वच्छो गच्छति तुच्छरवादि पुनर्मं सन्निधेर्न्यर्ठेन ॥
स्यात्कुं सेयमितीव मत्सरवशाच्छ्रीवत्सवक्षारद-
ज्योत्स्नाभिर्नतवत्सलोस्य शितितामुत्सादयन्नव्रवीत् ॥ ५३ ॥

यौशल्यमस्ति किल भगवतोऽधिराज स्फार प्रवर्तयति व सुमनोधिकार ॥
नीरोपि कश्चिदयि सारविचारमग्न स स्वस्थितो भवति सप्रति सप्रतीत ॥५४॥

भगवतो वचोवैचित्र्यासर्वज्ञता निरूपयन्नाह ब्रह्मा ।

सर्वज्ञाना श्रीमदभ्यनुज्ञाना मध्यमेऽह सेवकत्वाद्ब्रवीमि ॥
भक्ते र्मानोस्त पदार्थानुरक्ते र्नो नीराज्य किंतु दीपावलीभि ॥ ५५ ॥
कठे त्रिमूर्तनिक्षेपो यदा श्रीचरणे कृत ॥
समर्पिता तदेवासाल्करे कुशलतापि मे ॥ ५६ ॥

परं रावणस्यास्य परिभवे हेतुमाह ।

स्वामिन्निशाचरनरो मल्लब्धवरसभृत ॥ [१]
अमरा मन्यते सर्वान्छचीररवरा सुरान् ॥ ५७ ॥
दुर्धर्षदुर्दमदाधमहासुरेंद्रे । सरक्षित यदनिश सनिषगचापे ॥
लकान्हय त्रिशिरसामात यथार्थ । सत्तापद जयति राक्षसवैभवस्य ॥५८॥

---

१ ।करग। वाचक। २ देशा । ३ प्राज उदकर। ४ कदक । ५ ।शनी धरउनेनकाविदमर । ६ पुष्पाकवरणे । उत्तमानानुरक्त तु शाद्दश्लेन भण्यते।

सद्यः प्रपच्छाति सुदुस्सहतापजालं। धैर्यं विलुंपाति च लिंपाति कालिमानं॥
प्राणातिसंकटकरं विकटं सुराणां। लंकेति नाम नगरं न गरायते किं॥९९॥

सन्नध्दोर्मिपरंपराब्धिपरिखा सालैर्विशालैर्युता ।
नानादुर्गमसंक्रमैः परिचिता दुर्भेद्ययंत्रावृता ॥
सा लंकाभिदधाति नूनमखिलान्दृष्ट्या विपर्यस्तया ।
यो मां पश्यति कालमेव स पुनर्निःसशयं पश्यति ॥ १० ॥

महोक्षवदलं बलात्समवरुद्धगोमंडलः ।
सदाचरणकर्शकः सुपयदूषकः शूकवत् ॥
करीव मदघूर्णितो महिषवद्वरिद्वेषणः ।
स शास्ति मनुजाशनो दनुजराजधानीमिमाम् ॥ ११ ॥

शस्त्रविक्षणिकाप्रसंगवशतः क्रव्यादराट् कौतुका- ।
चंचच्चापलतः समुद्यतगदः शूलोद्यतः स्याद्यदि ॥
प्रोद्यंचत्करवारिरप्ययमये तावत्सुराणां गणः ।
सर्वांगे हृदि मूर्ध्नि किंच नयनेष्वेवेदृशो दृश्यते ॥ १२ ॥

रावणस्य दिग्विजयमाह । तत्र इंद्रं जित्वा तस्य मालाकारत्वे हेतुमाह ।

दृष्ट्वा नंदनकृत्तवधनमिमं संक्रंदनं वंदिभिः ॥
सद्यः कारितवंदनं स्वसविधे विंदंतमस्त्रांबुनः ।
पूर्वैर्दृष्टसुदौर्मनस्य विभवं दृष्ट्वैव लब्धार्जव- ॥
स्तस्मै किं सुमनोधिकारमसुरोदाद्भुतपूर्वायितम् ॥ १३ ॥

ऐरावतस्य ऐरावणेति समाख्याया हेतुमुत्प्रेक्षते ।

यावद्देवगजोभ्ययुंक्त रदनैर्युद्धेऽस्य वक्षःशिलाम् ॥
भेत्तुं तावदनेन दंतमुसलप्राहं पराक्पातितः ॥
निर्भग्नास्थिचयो भयज्वरवशादैरावणैरावणे-
त्येवं प्रालपदित्ययं किमु हरे तन्नामधेयो भवत् ॥ १४ ॥

हंसव्यंसकमंदसुंदरगतिव्याकोपिरक्षिव्रजा-
वाच्यालापशतद्रुतद्रुतिवशोत्सिक्तोदकुंभोदकैः ॥
निश्चोतन्नयनांबुपूरसचिवैरामूर्ध्वपादं स्वयम्
स्निन्ना यस्य हि नंदनात्ततस्तुंदंति रमादयः ॥ १५ ॥

मंदाना मदिरामदांधमनसां मध्ये सभं रक्षसा--
मादिष्टं यशसः प्रबधनिवहं गायन्दशास्यस्य यः ॥
विस्यानेंगविधूननेन युगपत्त्वलापार्थकोलाहले-
र्हा हा त्रस्तमनाः स्वनामकलनामेतामनाप्स्यति ॥ १६

गीतेतु पूर्वचिरवासनयेंद्रपदे हूहूः क्वचित्कुपितयातुतिरस्कृतोभूत् ॥
आहूतमात्र उपवीणयितुं स भूयो हूहू करोति विषमज्वरजर्जरांगः ॥६७॥

हुताशनस्य पाचक्ये हेतुमाह ।

हुताशनोयं दहनीयमेवं मुख्यार्थसंपत् घटते न नित्यम् ॥
प्रदर्शकस्तत्र स गौणवृत्ते– र्गौण्यैव वृत्या स सदा स्थितोस्ति ॥ ६८ ॥

यमस्य प्रातिहार्ये हेतुमाह ।

सिद्ध युद्धकृते समुद्धतवकं क्रुद्धं विरुद्धायितम्
विद्धं दिक्षु निरुद्धपद्धतिमसौ बद्ध विधाय स्वयं ॥
कालं दंडधरं न्ययुक्त निलये तुल्याधिकारेप्ययं
पूर्व प्राणहरो मनोत्दधुनेत्येव विधास्ते भिदा ॥ ६९ ॥

कैकेशनाशकरणे वरुणप्रयुक्ताः पाशा अमुष्य महसा सहसाप्तनाशाः ॥
तेनैकथैव नहि केवलमेष जज्ञे पाशोत्र किंतु रणसीम्न्यसुपंचकोपि ॥ ७० ॥

येनात्तगंध क्रियते समस्त महाबलानां बलजीवन यः ॥
हुंकारमात्रेण समात्तगंधो युद्धोन्मुखो गधवहो न्यधायि ॥ ७१ ॥

ज्यायास निजबाधव द्रविणतः श्रेयासमार्यापतेः ॥
प्रेयास तमुगुह्य केशमपि यः शष्पाय नो मन्यते ॥
मध्वा स्वादपरस्तदीयविकसत्सपन्महावीरुधः
सारं भृगस्वाधितिष्ठति महामोदास्पदं पुष्पक ॥ ७२ ॥

पूज्यत्व प्रतिबंधक हरजये तस्माद्यथासौ भृशं
तुष्येत्किंच मयापि तस्य गरिमा स्यादात्तगर्धीकृतः ॥
तत्कुर्यामिति कौतुकादुदहरत् कैलासशैलं यया
श्लिक्षद्भर्तुरुमामपाद्दलमल दुर्वारमानिन्यापि ॥ ७३ ॥

नि.शूर भुवनत्रय रचयितु बद्धस्पृहे रावणे
स्वास्मिन्कोशक्तता बहूरूपकृतारकोऽ निश मन्यते ॥
भास्वच्चडकरादिनामकथने संप्रस्तुते नो चिरे
सूरे नाम्नि शकारमन्यदपि यत्खद्योतमित्यूचिरे ॥ ७४ ॥

जातः सन्कुटिलत्वमेव भजते ससेवते वारुणी-
मन्यस्त्रीरसिकः सनाकविगुधद्विट् किंच रात्रिंचरः ॥
इत्थं नाम समानशीलकतयाऽस्माकतु तस्यैकलः
शीतांशुः सुरतश्रमस्य शमनो च्छर्माणि निर्मात्यय ॥ ७५ ॥

तस्यानुयायिवर्गोपि जायते विप्रभोजनः
तत्प्रभाभिर्न को नाम जायते विप्रभोजनः ॥ ७६ ॥

रावणस्य रणे सर्वे नय विशरण गता ॥
तदद्य नाथ भवतश्चरण शरण गता ॥ ७७ ॥
नि शेषत्वेन निर्हृत्य जाड्य निर्जरसा धिय
दातुमुत्तेजन ब्राह्मीमुत्ससर्ज जनार्दन ॥ ७८ ॥
अद्यैव प्रतिपद्य मद्रसिकोऽ नद्य स सद्यो मया ॥
वध्यो विघ्न एष उद्धतमदोऽविद्यावृतो बुध्यताम् ॥
ते सर्वे शरवरास्त्वमुष्य खलु निर्जीवा नरैणैव त ॥
त्तत्रावास्य दशाननस्य मलिनस्यास्य व्युदस्याम्यसून् ॥ ७९ ॥
ब्रह्माधमस्यास्य वधेन सद्य ॥ कृतेन हि ब्रह्मवरो विनश्येत् ॥
कालानुरोधेन ततोस्य सोर्पि ॥ प्कुमास्तुवसिष्यतु वप्यभाव ॥ ८० ॥
मया प्रादुर्भविष्यते युष्माभिश्च वानरै साहायकार्य भूयतामित्यत्र हेतुमाह ।
स्वस्वांशतश्चडपराक्रमोद्धुरा सुरा धराया प्रभवतु वानरा ॥
तदात्तसर्वाक्षरसपदर्थत स्याल्लोकविद्रावण एष रावण ॥ ८१ ॥
महा प्रसादइत्येत्र विरिंचो वचन हरे ॥
अतर्दधौ निजप्रादुर्भावाय स पर पुमान् ॥ ८२ ॥
अथ ब्रह्मा देवानाह ।
रजनिचराभावोर्थासिध्यति सद्यो विबुध्यता विबुधा ॥
न रजनिचरो धरण्यामेष भविष्यति हि पुरुषविशेष ॥ ८३ ॥
राक्षसान्समुपलक्ष्यवादिभि र्यद्वाद्भिरनरै प्रमूयते ॥
भाव्यमेव खलु तर्हि वानरै भूतलेऽत्र न चिर विरम्यताम् ॥ ८४ ॥
अथ ते प्रसन्नवदना अभवन्निति कीर्तन तु पुनरुक्तमिव ॥
यदमी निवदयितुमात्मदशा मभव पुरैव हि न दीनमुखा ॥ ८५ ॥
ब्रह्मण सत्यलोकगमने हेतुमाह ।
कुसगमाङ्गा ग्यवशात्कदाचित् । सत्याद्धहिर्भावमुपेयिवान्य ॥
सत्यस्थितिस्तस्य पुनर्नचेत्स्या । त्कृत मुरारे, किमनुग्रहेण ॥ ८६ ॥
नासत्यौ विविद च मैदमनलो नील नल विश्वकृ
त्पर्जन्य शरभ रविस्तु सुगल देवेश्वरो वालिनम् ॥
तार गीष्पतिराजनेयमनिल पाशी सुषेणाभिध ।
पौलस्त्य किल गधमादनमिति प्राजीजनद्दनान् ॥ ८७ ॥
स्वस्यास्तुसपदमपि प्रविहाय विष्णो ।
सेवा विधातुममलामपरा कलाभि ॥
येऽमी नसात विबुधा गिरिकाननेषु ।

धन्या हि ते हरयएव कुतो न मान्या. ॥ ८८ ॥
अथ विगलदभिख्या भूतलेत्यतमेख्या
विजयिभिरनिरोध्या व्याधिसतत्यत्राध्या ॥
असुकृतिभिरसाध्या पुण्यसपद्विवृध्या-
दखिलगुणसमृध्या राजते पूरयोध्या ॥ ८९ ॥
बहुकुतुकविधात्री श्रीशसायुज्यदात्री
सकलविबुधमान्या दीनरक्षावदान्या ॥
धरणितलयभूषा पुण्यपीयूषभूषा
रिपुमहिषभवानी राजधानी रघूणाम् ॥ ९० ॥
शक्या न योध्दु प्रतिपक्षभूपैरेयेति तर्कै किमु तर्कयामि ॥
यस्या अयोध्येत्यभिधानमेव समर्थयत्यर्थमिम समर्थं ॥ ९१ ॥
वसीयसीव नगरी तु कर्हिचित् कचिद्विहीनाभिनवैर्महोत्सवैः ॥
एव गिरा नावसरोऽपि वैरिणा वक्तुं यतो जातसदाजरक्षणा ॥ ९२
सकलसुरचितसुधर्मा जयोन्नता या च वैजयन्त्याढ्या ॥
अभ्युषितचित्रसेना शतक्रतुवरामरावतीव बभौ ॥ ९३ ॥
येयं मुक्तिपुरीपु सप्तसु सतामग्रेसरी समता
युक्त युक्तमिद न चेत्कथयत क्वान्यत्र पुर्यामहो ॥
अध्यर्थ्यागजपाणिपीडनविधौ तैस्तैरलब्धोदयै
र्निर्याति स्म महोत्सवैर्ननु तनुत्यागाय सर्वे जनाः ॥ ९४ ॥
आयात्यनुत्तमातस्थितवसुहरणोद्यतो रचितपुखः ॥
यामेकथैव मार्गणगणो नगुणेन कर्णपथगामी ॥ ९५ ॥
सौरेः करैर्दशशतैरनुगृह्यमाणा या कोशला कमलिनीव विराजमाना ॥
श्रीस्तत्र वस्तुमभि वाञ्छति सर्वदेति किं कर्कशैर्विविधतर्कशतैर्ब्रवीमि ॥९६॥
सांरवती राजपुरी कास्ति भुवीत्थ विचित्यमाने तु ॥

---

१ पुण्य न कृतैभि । २ मूत इति प्राकृतभाषाया रूपात । ३ अतिशयेन वसुमती इति वसीयसी । ४ जात सदा अजकर्तृकं रक्षग यस्या सा । पक्षे जाता सदा अजरा क्षणा उ- त्साहा यस्यास्ता । क्षण उन्धवउत्सवेयमर. । ५ देवसभा । पक्षे सुधर्मैव । ६ इद्र पुत्रो जय । ७ पताका । इद्रकन्याथ । ८ क्वेदृगुनाविवाहोत्साहापेक्षयापिके दरसाहैर्यत्र देहत्या- गार्थे निर्याति स्म । अयोध्यावासिन. सर्वेऽपि रामेणसाक वैकुठमगमन्निति रामायणे । ९ नास्ति उत्तम यस्मादित्युत्तममतएवातस्थित मञ्जूषादिकोस्थितं यद्वसु द्रव्यं तद्धरणोद्यत पक्षे उत्तमा· ये अतस्था तन्मध्यस्थितो यो ष कार. स नास्त्यिय रिमन्निति यद्वसुपदमथार्दसुपद तस्य हरणे उद्यत । १० मार्गणो वाणयाचकाविति कोश. ॥ ११ क्षेम राजपुरी पक्षे सरव्या इद सारव तत्र या अजपुरी ।

गंगातीरशिवपुरीत्यादिरिमामतरेण न स्फुरति ॥ ९७ ॥
यच्छिल्परचनां स्मर्तुं मनसापि न शक्यते ॥
एतदेव तु वैचित्र्यं मनुनिर्मितवस्तुन. ॥ ९८ ॥

॥ इत्ययोध्यावर्णनम् ॥

दृष्टा दुर्मतिदारिणी प्रणमतां पापच्छटाहारिणी
स्पृष्टा जाड्यनिवारिणी मृजिकृता पुण्यौघविस्तारिणी ॥
स्नानान्मुक्तिवितारिणीह शरयूः पीता भवोत्तारिणी ॥
साकेतातविहारिणी विजयते नृणा मनोहारिणी ॥ ९९ ॥
या बहुलवाहिनीभिः[1] परिश्रिता समकरप्रचारा च ॥
जलैतारणाय दधती तरणिकुलकोसला विडंबयती ॥ १०० ॥
सुरभीकृतसर्वांगी फुल्लकल्हारमालया ॥
चलद्भमरका स्फारस्फुरन्मीनविलोचना ॥ १०१ ॥
सान्द्रस्यासर्कसंपन्ना निनदत्कलहंसका ॥
पवित्रपत्रभंगाढ्या भास्वत्तिलकभूषिता ॥ १०२ ॥
मंदं चलंती गंभीरवहद्धनरसाकुला ॥
वरारोहोच्छलद्वेणिकलत्कंकणोर्मिका ॥ १०३ ॥
समर्यादतया नित्यमनुकूलप्रवर्तिनी ॥
समर्पयति या साधुकातेव सुरतोत्सवम् ॥ १०४ ॥

॥ कालापकम् ॥

ऋत्विग्भ्यः क्रतुदक्षिणां प्रददतः सर्वार्थजातं मुदा
सजाताः परमीतिकास्पदमहो ते ते न के राघवाः ॥
सद्गीता इव कौशरक्षणकरा अस्पर्शना लुब्धवत्
यूपा हंत निखातकांचनमया यस्यास्तटे रेजिरे ॥ १०५ ॥
स्प्रष्टुं न शक्याः खलु यत्समंतात् पंका इदं किं प्रतिपादयामः ॥
पंकव्यथानिस्तरणे जनाना-मुपाविशन्यां प्रति तिर्यराजोः ॥ १०६ ॥
सरिद्वरापा बहुतीर्थयोगात् बभूव यस्याविरजा स्थितिः सा ॥
सदैव किं नैव सशैवलक्ष्मा चित्रं तु चक्रे जनालिंगभंगैम् ॥ १०७ ॥

---

१ नदीसेनाच । २ मकरा करच । ३ डलयो सावर्ण्याज्जडताणाय ।
४ स्थासकः पुंसि चार्चिक्ये जडादीरापी मुद्देशनि मेदिनी । ५ शृंगाररसः । ६ कूल । पक्षे पूर्वभाग. । ७ मृत्स्नास्पद । पक्षे पीठास्पद ८ पंकः पातकं । पक्षे कर्दम । ९ तीर्थे राजा घाट इति प्राहनेस्थान १० रज शून्या । ११ शैवालचिन्हमाईना । शैवाळं तरंग इमा चूर्णी १२ जिनं प्रसिद्धं शैवलिंगं । पक्षे जिनदेह. ।

॥ इति सरयूवर्णनम् ॥

पुर्यां तत्र वसन् रवे. कुलभुवां नाथो महासंपदां
पाथोधिर्धृतसत्पथो निगलितानर्थः समर्थो मियः ॥
निर्दर्तितकथो विशेषविदयस्त्रैलोक्यजाग्रद्यशः
पृथ्वीं निर्जितमन्मथो दशरथोऽरक्षीदनुल्लव्ययः ॥ १०८ ॥

भूत्योदयो द्विजराजभृच्छुचिरपुर्यो राजराजाश्रयो ॥
नित्यस्तातनुशत्रुदुर्विलसितत्राता वृषस्यानिशम्
आर्यातिप्रियतास्पदं मियर्महासेनो हि सन्मदनः
सोऽयं पीतरथो महेश्वर इति स्यात्कस्य न प्रत्ययः ॥ १०९ ॥

रचितमदेशोदरहर्यंचिनमय साधुर्पथमभिनिविष्टम् ॥
दशरथराज सुजनः को न वदेदेष चक्रवर्तीति ॥ ११० ॥

उत्थान कंटकानां निजपुरतिजनप्रेमभावावलोका-
दौर्लिः कोदंडदंडे निठुरहरकरे दृश्यते नाम शूलम् ॥
कौटिल्यं कुन्तलेषु द्विरसनरचनं पन्नगे नेतरत्रे-
त्येवं यस्मिन्प्रशासत्यखिलगुणनिधौ प्रत्ययोभूज्जनानां ॥ १११ ॥

यस्मिन्प्रशासति नरभरेऽर्थतो घटोत्पयः प्रतिदिनं परिपिष्यमानः ॥
यस्याचले पतिमनोऽनुजकोरकोभूत्स्त्रीजनः स्वरमणे न च पुजनोपि ॥११२॥

निभरस्तमदस्वमसौ यमुधाष्ठापमपि नामुभाष्ठापम् ॥
राजा चमत्कुरुतइति रानीत्यनीत्यपि तदेपाक्रिममार्थीत् ॥ ११३ ॥

सन्मंत्रिभिस्तस्य विशालक्ष-दर्शैर्विसृष्टोभयपक्षकक्षैः ॥
अक्षप्रपारो नयशोभितः सन्यशोभितः संजनयांबभूव ॥ ११४ ॥

तद्गुणमेव हि बभूव त्रिभुवनमन्या लोकोपि तस्य सद्रूपस्य नृपस्य पत्नी[१२] ॥
पातुं स्म पांथति महांदिनकोशोत्थं कौशल्यमेव न पुनर्बहुवादिनीनोई ॥११५॥

येनावृष्टिरणातिवृष्टिरिति वै ईती[१३] समुत्सारिते ।
दूरं तत्र रिपुमजस्य वदनैराचादद्वेतामवात् ॥
धन्यताराय वधूमनस्य नयनैर्युक्त हि निर्यागिना ।
नौदार्याभिमतानिधौ निदधते निर्वाधकदेविना ॥ ११६ ॥

पुरुकुअरस्य चात्रो निरंकुशनयालिताम् ॥

---

१ [illegible] २ [illegible] ३ महन ४ [illegible] ५ [illegible] ६ [illegible] ७ [illegible] ८ [illegible] ९ [illegible] १० [illegible] ११ [illegible] १२ [illegible] १३ [illegible] १४ [illegible]

पुष्कराढ्य करो दानोदकार्द्रो मुकमेव तत् ॥ ११७ ॥
कङ्कणोपहितितास्य कराब्जे । नैव केवलविभूषण हेतो ॥
किंतु याचकमनोरथवीथी । पूरणार्थमाप सततमासीत् ॥११८॥
यस्य प्रवर्तमाने सुविमलनरवारिधारया दाने ॥
प्रयर्थिनोऽनिश्च प्रपादिरे नियतमेव नियुतधनम् ॥ ११९ ॥
भूभर्तुस्तस्य कीर्तिं सपदि कुवलये दिव्यन्क्ष्मीं विधत्ते
जीव जीवस्यमोद नयति जनयति स्मावदातान्दिगतान् ॥
चक्राणा द्वद्वगाना वितरति विपुल तापमेतत्तु युक्त
सन्नाते चाद्रकैव प्रभवति भुवने शूरतीव्रप्रतापे ॥ १२० ॥
हेले सारितदुर्जयासुरकुलो त्दृष्टामना जिष्णुना ।
प्रत्युद्गम्य मुदा प्रणम्य शनकैरारोप्य चैरावते ॥
व्याकीर्य प्रसवैस्तवैराभिनवे सुस्तूयमानो नद ।
नानावाद्यपुर सर सुरपुरीं यो वीरवर्योविशत् ॥ १२१ ॥
वाचाले वंदिजाले सपदि कृतनतेऽभ्युत्थिते देवयूथे
रमानृ यै सनाथे सुरसदसि करमाहमारोपितस्य॥
पीठाप्येस्य प्रणादेधृतकरमभुना कल्पितार्धासनस्य
द्योनाथेस्यार्गद च प्रमुदितमनसोन्योन्यमन्वर्थमासीत् ॥ १२२ ॥

इति दशरथवर्णनम् ॥

विकेल्नस्य तस्यासी कलत्रत्रयमुत्तमम् ॥
पवित्र सच्चरित्र तच्छोनिर्नयमिवापर ॥ १२३ ॥

सा कौसल्या त्रिदशतटिनी सा सुमित्रा सरस्व
त्यया धन्या शमनभगिनी नंदिनी केकयस्य ॥
एतास्तिस्रो दशरथमहाभागस्य प्रयाग ॥
स्नागम्यासप्रनरसभन सगना एनभावम् ॥ १२४ ॥

जयासु प्रथमा विभक्तिरमरस्त्रोर्जस्विनी सा त्रयी
वेन्याश्रयदायिनी प्रथमिरा व्यक्तिस्तु या तत्र सा
त्रि रिरम्यानसुरूपिणानि नृपेन सा धर्मपत्नोपर ॥
पैरण्येर सुरापणीनिरदतो वदेति वृन्दा यरीत् ॥ १२५ ॥

---

१ चकोर । २ कूर वीर भुवन लोक । पत्ने सूर्य तीव्रता । भवे जे संताने मानि ... बहिकैव भवत । ३ इरावत । ४ ओनर्दे दातमुक्त । ओन ... दिशवर्तीनि ... नारिगत ... बुद्धिक मान्दीन । ५ विकल व्यानेतीत विकल्प तत । ६ ... भानो ... यथा ... । ७ सुभीजस् पदम । पत्ने ...

॥ इति कौसल्यादिमहिषीवर्णनम् ॥

कौशल्यावस्थितिर्यस्य देशेषु निखिलेष्वपि ॥
सा तस्य देहे गेहे च जागर्तीति न विस्मयः ॥ १२६ ॥
वसुमतः सदनुग्रहभूमिकाभुवनमध्यविरोचितमूर्तयः ॥
वदतु कोनु कविर्ननु कोशला नहि भवंति समृध्दतरश्रियः ॥ १२७ ॥
दशरथप्रकृतिः परमेत्ययं विजयते भुवनत्रयडिंडिमः ॥
स्मरतु तस्य तु कः सचिवोत्करं पुरजनं च विनिंदनभाजनम् ॥१२८॥

॥ इति देशामात्यपौरवर्णनम् ॥

राजस्त्वं शतकोटिदानरसिको जिष्णुः सुधर्मास्थितः
सृष्टत्वो विबुधैरितीव मनुषे स्वात्मानमिंद्रोपमं ॥
पूर्णत्वं तु कथंतरामुपमितेरेकं विना नदन-
क्रीडाकौतुकमित्यगाभिगदितुं कर्णोपकंठं जरा ॥ १२९ ॥
एकान्ते स कदाचिदच्छमुकुरे स्वं रूपमालोकयन्
पालित्यं प्रसमीक्ष्य राजरमणो यत्किंचिदेवोत्थितम् ॥
सद्योभूद्विमनायमान इव यद्वर्णांतरीयं पुनः
खेदाय व्यपदेशनं न मनसः स्यात्कस्य शस्यात्मनः ॥ १३० ॥
चेतसा दूयमानेन चिंतयामास पार्थिवः
अपोतो न तरिष्यामि तं पितृणामृणार्णवम् ॥ १३१ ॥
नापुत्रस्य तु सद्गतिः श्रुतिरिति स्पष्टं ब्रवीमि स्वयं
तस्माद्दुर्गतिरेव हंत नियतं तत्रादृशस्यास्य मे ॥
त्रातुं दुर्गतितः परं स भगवानेको वसिष्ठः प्रभु-
र्निश्चित्यैवमुपाससादतमरं धातारमेवापरम् ॥ १३२ ॥
त्रिधा कृता येन करेक्षमाला परंतु यो नित्यमनक्षमालः ॥
तथाहि विद्वान्सपरिग्रहोपि परिग्रहास्पृष्ट इति स्मरंति ॥ १३३ ॥
पादाबुजाग्रे प्रणिपत्य दृढबद्धांजलिं वाचमुवाच पार्थिवः ॥
बुभुक्षवे मत्यमिदं न रोचते सर्वं विनैकामिह पाकगर्भदम् ॥ १३४
स्वामिन्सप्रति शब्दचिन्कुशलाः प्रायः कवींद्रा मम
प्रस्तावे गुणवर्णनस्य सुमनःसंघस्तु तत्वादिना ॥

---

१ शतकोटि. स्वरुः शम्भो दंभोळिरशनिर्द्वयो । दाने खंडने । २ जरसा शुभ्रता । ३ ... शिशौ वहित्रे च गृहस्थाने च वामलीति मेदिनी । ४ रुद्राक्षमाला । पक्षे इंद्रियमाला दाने ।

सादरं गणतं सुराधिपतिना सकीर्तयतो मिथो
गोत्रोच्छेदकरोप्यसाविति पुनर्वक्ष्यत्युपाशुखरे १३५ ॥
अत्र ससारगहने पृथुकेन सुख भवेत् ॥
उत्तर प्रश्न एवाय स्यादिति प्रतिभाति मे ॥ १३६ ॥
श्रुत्वेतद्राजवाक्य प्रहसितवदनो वाचमूचे वसिष्ठो
राजन्छक्रादिभिस्त्व परमहितनयोसीति सर्वैर्महद्भि ॥
यत्निय गीयमानो भवसि सतु कथकारमास्से विषादी
नार्याद्या हीनसत्वा व्यसनपरवशाश्चेद्रियोदोभवति ॥ १३७ ॥
अजसूनोस्तव विभो सर्वोप्यर्थ परार्पित ॥
बहुशाल्युदयस्तेन तत्कुतो विमना इव ॥ १३८ ॥
हरिरस्य सुतप्रवरो भूयादिति चेतसा स हयमेध ॥
दध्यौ यत्स प्रचरति हरिर्सुतराजप्रदानेन ॥ १३९ ॥

आह च।

भगवतमज चतुर्भुज हरिमेधेन हरिं प्रसादय ॥
चतुरो वितरिष्यति प्रभु स पुमर्थानिव दिव्यनदनान् ॥ १४० ॥

ऋष्यशृगानयने हेतुमाह।

अगजफलानिष्पत्तौर्विभाडकस्यागजो भवेद्धेतु ।
अस्माकमृत्विजा तत्प्रधानभाव दधातु सतु शृगी ॥ १४१ ॥

कास्तीति चेत्।

स्वर्गोपमेष्वगराजकगदेशेषु सगत ॥
ऋष्यशृगो जीवइव प्रवर्तयति मगल ॥ १४२ ॥

तत्र कस्माद्सतीति चेत्।

कदाचिदगस्य मनोरमस्य भो स्थिति सदा सारवती तु नाभवत् ॥
तदातिथिल्व सहसा समाययौ प्राणातिकृच्छ्र बहुधान्यवर्जनात् ॥ १४३॥

तदा तत्र तदागमने हेतुमाह।

---

१ गोत्र नाम्नि कुले नगे इति वज्र । २ विषमनाति विषादी। ३ दशरथस्य। पक्षे अज सूनुर्यस्य। परमात्मन । ४ परेभ्योर्पित परार्पित । तवार्थस्य परार्थत्वात्। पक्षेऽन्यपदार्थप्रधानत्वाद्बहुव्रीहिसमासस्य। ५ बहुवीत्युदय । पक्षे बहुशाली विशेषण उदयस्य। ६ अथ कश्चितसोमवल्योश्च प्रदानेन प्रचरति। पक्षे हरिरूपो सुतश्रेष्ठ तस्य॰ प्रदानेन हयमेधेन हरि पुत्रो भवतीति भाव। ७ अगो देशविशेष तत्र पक्षे गज पुत्र । ८ उत्तमा सारवती। पक्षे बहुवती।

जललीनस्य मृगमुखगतस्य योगेन वर्षणमवश्यम् ॥
स्यादेवेत्यंगपतेर्मंत्रिवरा ऋष्यशृंगमभिदध्युः ॥ १४४ ॥

तस्यानने वेश्याभिरेवेत्यत्र हेतुमाह ।

निर्गते निजतपोवनदूरात्तद्गुरावति दुरासदकोपे ॥
आत्तशृंग इति हि प्रभविष्यत्स्मरःपरवशः स कुमारः ॥ १४५ ॥

तद्वशीकरणे हेतुमाह ।

विभाण्डके तापसखंडमंडले विनिर्गते स्वात्मतपोवनाद्बहिः ॥
प्रलोभ्यते स्मास्य मुनेः कुमारको रंभादिभिर्भूपतिनेति साम्प्रतम् ॥ १४६

स्त्रीभिः प्रलोभितो दृष्टापिंडकस्पर्शनादिभिः ॥
ततोऽगं रोचयांचक्रे स विभाडकडिंभकः ॥ १४७ ॥

तस्यागच्छतएव वर्षे हेतुमाह ।

उदांचैरंगमखिलमागच्छन्नेव मौन्यसौ ॥
अप्सरोभिः समेतस्य शृंगिणस्तन्न चित्रकृत् ॥ १४८ ॥
पुरा शांतालकृते कैवासीद्राजपदस्थितिः ॥
तादृश्यनेन व्यरचि सद्यो जनपदस्थितिः ॥ १४९ ॥
सख्युस्ततस्ते नृपते सुसंमतां शांतां सुतां स्वीयतयाऽरीकृताम् ॥
तस्मै प्रदादंगजनाधिपोऽतुलं निर्वर्तयाभास विवाहमंगलम् ॥ १५० ॥
शांतार्पणादंगभुवोऽप्यवश्यं स्यात्स्वस्य शांतावगमोऽपि सद्यः ॥
तथादृशस्यास्य तव प्रजेशाऽक्लेशात्प्रजेशाधिगमो न नैश्यात् ॥१५१॥
विभाण्डको किंचन चक्रवर्ती प्रचंडकोपोऽपि सुतप्रलोभात् ॥
नृपस्य पुत्र्या स्नुषया नितांतं स शांतया शांततमो बभूव ॥ १५२ ॥

तदर्थेना सोनुमन्येतैवेत्यत्र हेतुमाह ॥

नूनं धनरसग्राही स विभाडकडिंभकः ॥
सत्पात्रस्य तव भृशं वद किं न वशंवदः ॥ १५३ ॥

---

१ मृगनक्षत्रप्रारंभे जललग्नस्य योगे सति वृष्टिरवश्यं भवतीति ज्योतिर्मतं । पक्षे विभाण्डकस्य रेतः नदीजले पतितं तन्मृग्या भक्षितं तत्सकाशात् शृंगी उत्पन्नो भूदिति हेतोर्मृगीसुत इति तन्नाम प्रसिद्धम् इति पौराणिकी गाथानुसंधेया । कुकुआर्द्रानामकादिषु प्रभावः तेन मृग इति सिद्धम् । २ दान सघर्षंथ । ३ आर्द्रमकरोत् । ४ शांत सुख । पक्षे शांतानाम्नी कन्या। ५ अगभूत देहिनः पक्षे अंगनृपतेश्च । ६ अन्यस्य सुखदानात्स्वस्य सुखभरत्वेन । ७ तथापि प्रजेशस्यास्य प्रजेशमार्गेनं नश्यात् प्रजा भर्तारत्यर्थे ॥ ८ विभाडकनाम्नो ऋषेः पक्षे भाडशून्यस्य ।

मधुरालापशीलस्य गुणिनस्ते महीपतेः ॥
न मृगीशावकस्तावत्तावकः स स्वभावतः ॥ १५४ ॥
विभूतिभूषितस्यास्य द्विजराजोपलाक्षिनः ॥
महेश्वरस्य ते शृंगी यात्रामात्रं प्रतीक्षते ॥ १५५ ॥
आनीय तं मुनिवरं नगरं नरेंद्रोऽस्यांघ्रौ निपत्य विनिवेदयति स्म कार्यं ॥
सोप्यब्रवीदयि सुयज्ञपदप्रसादात्स्यादेव ते नरपते पृथुकार्यसिद्धिः ॥१५६॥
कर्ता त्वमत्र नृपते हरिमेधएव यच्चाप्यदर्शि करणं हरिमेध एव ।
न स्यात्फलं किमु ततो हरिमेध एवेत्येवं नृपो निगदितोऽप्यगमत्प्रमोद॥१५७॥

यज्ञार्थं मुक्तस्तुरगो न केनापि राजपुत्रेण नि-
बद्धः परं सत्कृत एवायात इत्यत्र हेतुमाह ।
आलभ्येत मखप्रधानहरिणा स्वैरं कुचारो यदि
व्याहन्येत कुशासनेन स पुनः केनापि नैवेदशम् ॥
तादृक्षोपि सदैव मुक्तइह न व्याघातभाक्प्रत्युता-
नेकावर्तमहादरास्पदतया सर्वत्र वर्वर्यते ॥ १५८ ॥

त्रिविधास्पदा बहुविधार्थकोविदा अमुधावदा परमुदारबुद्धयः॥
वसुधागता उपगता न केवलं विबुधा मुदा किल सुधाशना अपि ॥१५९॥
वसुमतीयमिति श्रुतिगोचरं चिरमभूत्परमत्र कृतादरैः ॥
नरवरैरपदाद्रविणोत्करैर्व्यरचि दग्विषयो विषयागतैः ॥ १६० ॥

सद्वस्तुजातं तत्सर्वं विना प्रधनमागतम् ॥
युक्तं विप्रधनत्वेन कल्प्यते स्म महीभृता ॥ १६१ ॥
सतर्पितं जीवजातमन्नपानसमृद्धिभिः ॥
अस्यैव वाजिमेधस्य वाजिमेधत्वमूचिरे ॥ १६२ ॥
तत्रत्या किलपाकसपदमला मेध्या चतुर्थी किल ॥
श्लाघ्या दुरगसौरमातिरुचिरा शैथातितोषावहा ॥
एतस्य क्षितिचापकस्य नित्यप्येताद्दशी भाविनी-
त्येवं तत्र समागताखिलजनान्संसूचयामास सा ॥ १६३ ॥
स्वां जीमूत उदारतां विशदयन्भूम्ना वसून्यर्पयन् ॥
दत्त स्वीयशतं दद्दापचयनात्स्वीपकर्पन्यशः ॥

१ मनिहरथ । २ दाताराषविनी मेधा यस्य स कर्ता । ३ निष्णु । ४ अनेन द्विष्णुनार पृ. गिमदार, कौल्तताचारथ. ५ पृथ्वीशासकेन राज्ञा पक्षे कुत्सितशासनेन । ६ व्याहन्येत हिंसा भरज व्याहन्यमानो न स्यात् । ७ अनेकवारं यो महानादरः । पक्षे अनेकावर्तो यो महादर इत्य ।

स्वात्मन्येव दधत्कृतार्थ इव स क्षीणोऽधुना भूपतेः ॥
कीर्त्या संततधारदानकृतया लोकान्सितीकुर्वतः ॥ १६४ ॥
राजा समीक्ष्य स यथाविधि सप्ततंतु
सिद्धिं विभांडकसुतप्रभृतिप्रसादात् ॥
तोषं जगाम भृशमात्मन एकतंतु-
सिद्धेश्चिरंतनपराधिमपास्य दूरम् ॥ १६५ ॥
पन्महादक्षिणाः सर्वे स्वाम्यृत्विक्प्रेक्षकादयः ॥
तत्रासन्स्त कथं यज्ञो भविष्यन्नीचदक्षिणः ॥ १६६ ॥
ऋत्विग्भ्यः स दिशः प्रादादिति वाल्मीकिनोदितम् ॥
दक्षिणा स्वस्य मन्येहं दिक्प्रदर्शनमेव तत् ॥ १६७ ॥
पुत्रीयेष्टिं निरूप्य मुनिजननिवहा ऋष्यशृंगादयस्ते
जाते तस्यां नितांतज्वलितहुतवहे तत्प्रधानप्रचारे ॥
आविर्भावं न रोगास्तिमतमधुरमुखस्तप्तजांबूनदाभः
प्राजापत्यो गृहीत्वा मृतमिव परमं पायसं स्वर्णपात्रे॥ १६८ ॥
शालायां तत्र संक्रांते प्रखरेप्यस्य तेजसि ॥
जडीभवज्जनो जज्ञे चित्रार्पित इवाद्भुतम् ॥ १६९॥

अपि च ।

पायसं परममेतदिदानीमर्पय प्रियकलत्रजनाय ॥
क्षीरसागरभुवो भुवनेशो भूपते प्रभवितांगभवस्ते ॥ १७० ॥
न केवलं धराधिराडपूर्वपायसं गतो
बभूव किंतु राक्षसाधिपोपि रावणाह्वय. ॥
अर्थाविजा च रक्षसां गणोऽतनुर्विशंकटां
भजेय दक्षिणामिति स्फुटं मनस्यमन्यत ॥ १७१ ॥

प्रदाय पायसं दिव्यं राज्ञे सोंतर्दधे पुमान् ॥
महता कुलसंतानसंशयेन महीक्षितः ॥ १७२ ॥
सोत्कंठेन चादादुदयमुपगतान्मौनिनोः सन्निदेशा-
दूरस्तारुण्यभाजः कलुषितधिषणः संभ्रमात्कोसलेंद्रः ॥
स्वार्धीस्यत्यायनाभाणितइव परमासत्तिभाजेर्थशस्त-
त्कौसल्यायै न्यतार्षीद्धविरमृतसमं किंच कैकेयिकायै ॥ १७३ ॥

---

१ दक्षिणाकरं यत्तत् द्रव्यं नरच । दिक्दानं तु दिक्प्रदर्शनमेव । तदेवेभ्यापर्याप्तमिति द-त्तवानिति भाव । २ स्वप्रज्ञदृ: कोसलेंद्रपर॰ आर्य पञ्चमाक्षर को के इत्याकारके तस्मात् कौ के दूरोत्तरवर्णवो को इत्यक्षर बधा लिखिन तथा ।

स्वयं जातप्रमादोऽहि सुमित्रागमनेन च ॥
तरलो नैव जायेत विरलस्तादृशो जनः ॥ १७४ ॥
एषा गच्छति पायसार्धमिति सर्वांक्ष्यैव तद्वा स्वयं
द्वारावस्थित एष नायक इदं तात्पर्यमेतस्य तु ॥
पायार्ध्येन विलोक्य हार्दकलिले देव्यौ सुमित्रामथ
स्वस्वांशार्धसमर्पणेन सदृशीं ते चक्रतुः प्रेयसीम् ॥ १७५ ॥
सौमित्र्यसपत्रिरमुष्य यद्वद्धिताय जायेत तथा न चान्यत् ॥
परतु प्रमादेऽपि यतः सुमित्रा वरार्थसिद्धिं लभते स्म सद्यः ॥ १७६ ॥
तिस्रस्ता अनलान्परीत्य विमलान्नत्वा गुरूनृत्विजो
विप्रान्वृद्धजनान्नृपं च सदृशीस्तेभ्यः प्रपद्याशिषः ॥
स्वस्वांशं समभुजतोत्सवभराद्राद्विहारात्पुरा
कुर्वत्यस्तदरुंधतीप्रभृतिभिः साकं त्रिडाकौतुकम् ॥ १७७ ॥
राजा लब्धमनोरथो दशरथः सर्वैः समं सभ्रमा-
त्साकेतं समुपाययौ सुरपुरीसकाश्यलक्कारितम् ॥
स श्रीमान्सनकादिभिः सुकृतिभिः ससेव्यपादाम्बुज
स्वाशे सार्द्धममुष्य मुख्यमहिषीगर्भांशपाथाच्युतः ॥ १७८ ॥
तां श्रीमद्राजयात्रां द्विजवरविपुलस्कंधविभ्राजमानां
नानावैमानिकाढ्यां मुदितजनरवां सज्जनेऽधै सनाथाम् ॥
पश्यतः पौरवर्गाः प्रमुदितमनसो भासिताङ्गाः प्रसन्ना
दुःखुगा अंतरगाहितदितासुनोजज्जैत्रयात्रा बभूवुः ॥ १७९ ॥
आसात्क्रम शहगुणं विचक्षणे प्रायेण विज्ञातमिहानुशासनात् ॥
यात्रा नदद्वाद्यविशेषगर्जनैरापामर संप्रति तज्जनैरपि ॥ १८० ॥
अश्वाग्र्ये पुरः आश्वलायनगणास्त पृष्ठतोऽथर्ववो
धावद्वाजियुते प्रसर्पकगणे साकं शताग्रे स्थिता ॥
ब्रह्माणं खगवाहनस्थितिभृतः सामोद्भवे साग्रणा
उद्यद्रूपसमृध्दय क्षितिभृतस्तस्याग्रतो रेजिरे ॥ १८१ ॥
पुरकुंजरं सनगरं वरमात्रिवर्गं पुरकुंजरासनगतो भृशगीतकीर्ति ॥
छत्रैर्धरैश्चमरैरविशक्षणेन सौवर्णपुष्पनिकरैः परिकीर्यमाणः ॥ १८२ ॥
महिषीजनोऽपि समनुव्रजनमु नरकुंजरं द्विगुणसभ्रमं वहन् ॥
शुशुभे तदेतदुचितं प्रतीयते महसा परेण यदधिष्ठितः ॥ १८३ ॥
नाथोऽस्माकं समजनि पुनर्देवविप्रप्रसादा

१८०। द्वारम यम इत्यमर ।

द्रद भद्रं तदधिकरणान्याप्तशोभान्यमूनि ॥
पापः कश्चिन्मलिनतरया दूषयेद्दत दृष्ट्ये-
त्येवं किं ताः पुरयुवतयस्तेनिरे तत्र नेत्रम् ॥
नैवैतादृक्नृपालस्त्रिभुवनजठरे भाग्यशाली गुणाढ्यो
भूयांसः संति येन्ये धरणिपतितया वर्तमानाः समंतात्
ते सर्वेस्योपरिष्टाल्लुचितमयशसो भ्रामयित्वा विसृज्या ॥
इत्येवं पौरकन्याः किमिव समकिरंस्तास्तदासंख्यलाजान् ॥ १८५ ॥
न क्षत्रमात्रं दधतेधिलानि राज्ञः पुरः क्षत्रकुलान्यमुष्य ॥
इतीव ता दर्शयितुं कुमार्यो लाजान्किरंति स्म समंततोस्य ॥ १८६ ॥
राजयात्रोत्सवालोकात् स्वच्छो धवलसार्णवः ॥
चद्रेलन्दर्शनपयैः प्रास्रवत्पौरवासिनाम् ॥ १८७ ॥
रत्नस्तंभवितानतोरणपटीरत्नप्रदीपोज्वल
मृद्व्या तूलिकयाऽऽस्तृते परिलसन्मंचप्रपंचांचिते ॥
नानाचित्रविचित्रितं विचिकिलैः पुष्पैः सुगंधाविले-
राकीर्णं रचयांबभूवुरुदयद्भूप सभामडपं ॥ १८८ ॥
मुन्यौघैः पौरसंघैः क्षितिपतिततिभिर्वन्यवर्यैस्तथान्यैः
संबाधे मंदिवृंदोद्घुषितजयरवे नर्तकीनर्तनाढ्ये ॥
आरुक्षद्राजसिंहासनमयमिह पुस्कुंजरादेव सद्यः
प्रारंभस्तत्प्रभाव पृथुलयितुमसौ तावदीशस्य मेद्य ॥ १८९ ॥
मुनिजनाः परिपूर्णतपोधनाः सकरुणास्तरुणार्कसमौजसः ॥
करगृहीतपदा अपि सपदः प्रतिविधाय पदानि मुदा ययुः ॥१
अशनैर्वसनैः प्रसाधनैर्वचनैः सद्रचनैरवंचनैः ।
पृथ्वीपतयोतिसत्कृता ऋदिदास्ते मुदिता नता गताः ॥ १९१
प्रीत्यै काम्यसमर्पणादपि हरिः प्रीतः करोत्येव त-
त्कामं नाम चतुर्गुणं तदभवत्तत्रैव दृग्गोचरम् ।
तद्वत्कोपि स एव तादृगिति तत्प्रीत्यै तु यैरर्पित
वित्तं तत्तु चतुर्गुणत्वमदधादेतत्पुनः सांप्रतम् ॥ १९२ ॥
पुरावरोधस्थितरप्यसौ जनो धुनातु सोयं वर उत्थितः ।
यतं त्रिसंध्यं विबुधा ववंदिरे सोयं प्रभोर्मे महिमा विराजते ॥१
आसां पुरा या हरिमध्यता स्थिता सा केवल तत्तनुयष्टिकातिदा
वंशस्य सैषा महतोग्रुनेदशी वर्वर्ति सोयं महिमा मम प्रभोः ॥१
सकलप्रजनो विराजमानः परमां सत्त्वपरां तनुं दधानः ॥

स्तवनीयगुणो न यस्य सत्वात्स तु सृष्टौ कतमोस्तु पामजन्मा ॥ १९५ ॥
वीरश्रीवनिताप्रमुक्तकुसुमस्तंबैरपाशिशु-
प्ररूपातोम्दटविक्रमेषु पुरुषव्याघ्रेषु यस्याभिदा ॥
नाप्यासीदशकंठशत्रयपनुदं सत्वं तदत्यूर्जितं
शुद्धांते क्षितिनायकस्य ववृधे कालस्य चित्रा गतिः ॥ १९६ ॥
गर्भिणीनां तासां तनुपांडिम्नि हेतुमाह ।
सत्वप्रधानस्य वधूजनस्य सुवर्णवर्णापि शरीरयष्टिः ॥
वैनेरगात्केतककांतिमन्यद्वस्तूर्जितं ह्यात्मसमं तनोति ॥ १९७ ॥
प्रादुर्भावमुपेत्य शारदशशिज्योत्स्नोच्छलच्छोविषा ॥
ब्रह्मांडं सकलं निजेन यशसा पांडूकरिष्यंति ये ।
चांपेयप्रतिमप्रभास्तनुलताराज्ञीजनानां तु किं
नाश्चर्यपन्नगजदंतकोमलरुचस्तास्तद्रसत्याश्रयाः ॥ १९८ ॥
तदुदरवृद्धौ हेतुमाह ।
अवाङ्मनसगोचरः पुरुष उत्तमः स्वात्मना
बुभूषेति हरिर्जगन्नयनगोचरः सांप्रतम् ॥
इतीव ववृधे भृशं शुभदृशः कृशो मध्यम-
स्तथाहि जन उत्तमश्चरति यत्तदेवेतरः ॥ १९९ ॥
अन्यस्य क्षयदित्सया चरति वै कामार्जितं वैभवं
तत्सत्वोपचितं तु पुष्टिजनकं स्वस्येतरस्याप्यहो ॥
यन्मध्यं सुदृशः कृशं भृशतरं पुष्टे नितंबस्तने
पुष्टं सत्वयमुत्तम तदधुनान्यस्यापि पुष्टिं व्यधात् ॥ २०० ॥
उदरवलिलोपे हेतुमाह ।
श्रीशे बलीशे संप्राप्ते नैवेतरबलिस्थितिः ॥
इति दर्शयितुं मध्यबलिभिर्लुलुपे शनैः ॥ २०१ ॥
अलंकारहाने हेतुमाह ।
देव्यः संप्रति वस्तुना त्रिभुवनालंकारभूतात्मनाऽ
भूवन्भूषितमूर्तयोत्र महिमोद्रेको मदीयः कियान् ॥
इत्यासीदिव भूषणं बत ततो दूरात्तया दूषणं
किं श्मश्रूणि च किं तपः किमजिनं चेत्यादिकं मुमृतः ॥ २०२ ॥
मुक्ताभरणधारणे हेतुमाह ।
दिव्यालंकाराणामाविर्भूतत्र नन्वलंकारः ॥
माभूत्तु सुवर्णस्यात्रावसरोर्हेतु त किं समुक्तानां ॥ २०३ ॥

स्यात्प्रस्रवो बहुतरः सुतवत्सलत्वात्
क्षीराणि नाथ वदनाद्गलितान्यमाति ॥
आदित्सवः समधिगम्य पुरैव मुक्ता
मुक्ताः पुनः किमभितस्तनमध्यनिष्ठन् ॥ २०४ ॥

तासां गर्भिणीनां स्तनवदनकालिम्नि हेतुमाह ।

क्षीराम्बोधिनिवासिने भगवते तस्मै सुतृप्तात्मने
रोचिष्येयमहं कथं यदि न तत्प्रीतिर्वृथा जीवनं ॥
इत्थं स्वात्मनि चिंतयन्त्यतितरां प्रेमास्य भावि स्थिरं
कृष्णास्येषु समीक्ष्य पक्ष्मलदृशः कृष्णाननः किं स्तनः ॥ २०५ ॥
कठिनात्मेति कथमहं प्रीत्यै स्यां भगवतो विमृश्येतत् ।
देव्यास्तनो विमुक्ताहारः सत्कृष्णवदन इव मन्ये ॥ २०६ ॥
अपाटवे परिचितेऽप्यङ्गके राजयोषितां
आश्चर्यं नामवत्तत्र लावण्यलवसंक्षयः ॥ २०७ ॥

तत्पुंसवनसंस्कारे हेतुमाह ।

अविधिहीनतयातिधनव्ययान्मनुजसत्तमकर्तृतयापि च ॥
वरकलत्रजनस्य न केवलं परमपुंसवनं फलतोऽप्यभूत् ॥२०८॥

सीमंतसंस्कारे सीमंतव्यूहने हेतुमाह ।

मालिन्यं यदुपागतं चिरमपुत्रत्वाभिधं योषितां-
मासीन्मूर्ध्नि सवर्णकुंतलततेराभासनात्तथापुरं ॥
तन्निर्भिद्य दृढं निबध्य च समुत्पाट्यैव निर्वासय-
न्सीमंतं धृतमूत्रसायकशलो व्यूहांचकारेव सः ॥२०९॥

हरितवस्त्रपरिधाने हेतुमाह ।

युक्तं ता हरितानि तानि वसनान्यैरेव संसेविरे
नानावर्णविशारदागुणिनामासातिरासीत्पुरा ॥
मल्लेप्रादिभिपपादराज्ञां श्रीनाथकेतौ शिशौ
सन्तानं हरितत्वदर्शिशुकतुल्यस्त्वत्र सम्पन्नता ॥२१०॥

दोहदस्तनभर्णने हेतुमाह ।

मध्ये मयोऽपि मयां दृश्यमपि दितुषी प्राधिनाथस्तनेषु
सैषा नैरन्तरायः कमपि न यदिदं दोहदं यं ददर्श ॥
देवोपादिपमावोऽप्यन्नमस्य दृढ मदद्भनमात्रेण नूनं
मेनेनाङ्गिरा नु त्रिभुवनगुरुणा या महामोदवत्ता ॥२११॥
क्रमेण त्रिदशानिन्ये त्रिदशे नवमं ममार ।

काले भाग्यवशात्तदीयकुतुकं चैत्रैव संपादितम् ॥
साफल्यं किमु संपदा किमु धनुष्काडस्य किं बाह्वयो ।
किं प्रेम्णो मम निर्मलस्य तदिहार्हस्येव वक्तुं प्रिय ॥२१२॥
उपलालितैनमसकृत्कौसल्या सा शनैरुवाच वचः ॥
पुण्यजनेभ्यो हि पराभूतिर्देयेति लालसो कृसति ॥२१३॥
यस्मि पौरपुरध्रयोतिमधुराण्यन्नानि भुक्त्वा समं ।
रभास्तभक्तिभासि महल्गृहे भद्रासने मंगलं ॥
सानंदा रचयाति नूत्नवसनाल्कारदानादिना
राजा दोहलभोजनो सविधिं संपादयमास तम् ॥ २१४ ॥
आसामेव न केवलमभ्यगमत्सन्निधिं प्रसन्नसमयः ॥
किंतु तरूणामपि दशरथतपसोप्यपि च यायजूकानाम् ॥२१५॥
शुद्धांतस्थितयोथ कर्मकुशला सत्कारतोपारतो
यज्ञ्यतरहस्यवादमसकृत्तुष्टा मिथश्चक्रिरे ॥
आसीत्तत्र नु चेनसोपि वचसो रथ्यामतीना मुदं
तन्वत्यास्तददूरभावि भगवत्साक्षात्कृतेर्ज्ञापकं ॥ २१६ ॥
चैत्रे मासि शुभे वसंतसमये रम्ये नवम्यां तिथौ
नक्षत्रे दितिदेवते रविदिने लग्ने पुनः कर्कटे ॥
मेषं पूषणि संगते रविशशिक्ष्मानंदनेज्यासुरा
चार्येषूच्चगतेषु पंचसु परं ब्रह्माभवद्गोचरं ॥ २१७ ॥
त्रेतायामवतारे हेतुमाह ।
लुप्ता मखास्तदधुना निजयज्ञभुक्तमाविष्करोतु भगवानिति देववृंदैः ॥
संप्रार्थितः प्रथयितुं प्रभुराचकांक्ष त्रेतामिदं तदतियुक्तमिति प्रतीमः ॥२१८॥
सूर्यवंशेऽवतरणे हेतुमाह।
भास्वानेष जडस्वरूपमपि मां चंद्रात्मना यो व्यधात्
तत्तस्मै प्रतिदेयमेवमनिशं युक्तोप्यशक्तः स्वयम् ॥
लग्नो भिक्षुकशेखरः पुनरयं रामस्य पृष्ठे ततो
ब्रह्मण्यः स चकार भास्करकुलं सर्वं प्रकाशोज्ज्वलं ॥ २१९ ॥
सुरोपप्लवचक्रत्वे दशरथगृहे दशममासि चाविर्भावे हेतुमाह ।
स्तुमः किमु दशाननं दशशतावृतं यत्कृते
दशदशशतारकं दशशतोत्तमांगं समम ॥
प्रभुर्दशरथाल्ये दशशताशुवंशोत्तमे
स्वयं दशममास्ययं त्रिदशनायकोऽजानरत् ॥ २२० ॥

भ्रातस्त्व तावदेतत्कथय यदसिरे सर्वदारामनिष्ठ
कालेनैव पिकाग्र्य प्रहित इव कुहूशब्दभंग्या सुसूचत्॥२२७॥
रवे कुले वेक्ष्यति तारकेशो यास्यति देवा पितरश्च तृप्तिम् ॥
इत्य समस्तान्कथयांचकार पुंस्कोकिल किंनु कुहूविरावे : ॥ २२८ ॥

चैत्रमासेवतारे हेतुमाह ।

मन्वाद्या धर्मशास्त्रप्रवचनपटवश्चैत्रिके मासे
ज्योतिष्टोमादि सर्व निदधति विविध कर्म नैक विवाह ॥
किं तेनासौ विषण्णस्तपति भृशमिति श्रीपति किं विवाह-
मन्यस्तस्यानुनीत्यै सकरुणहृदयस्तत्र मास्याविरासीत् ॥ २२९ ॥

नवम्यामवतारे हेतुमाह ।

ज्ञान त्वात्मनि यद्भवेत्प्रजनयेत्साक्षात्कृति तद्वरे
शास्त्रीय न तथेत्यय विशदयभक्तौ नवम्यां विभु ॥
आविर्भावमगाद्यतश्च नवमी भक्तिर्गरीयस्यहो
यस्यामात्मनिवेदन तु कृतिभि प्रत्यक्षत प्रेक्ष्यते ॥ २३० ॥
सभूता स्वनिवेदनमध्यगरिक्तातिथिर्मया नून ॥
सभावयितव्य इति प्रथयन्नाविर्बभूव स नवम्या ॥ २३१ ॥

पुनर्वसुनक्षत्रे ऽवतरणे हेतुमाह ।

चातुर्वर्ण्यं समस्त दशवदनहृतस्वस्वसर्वस्वमासी-
त्तद्धेतु देवोऽवतरति दयया सप्रति क्षत्रवशे ॥
नाशक्य तत्र भूयोधिगतवसु तदेवैकम`य न चैव
तत्र क्षत्र पुनर्वसिति किल सकल सूचयामास भाव ॥ २३२ ॥
कल्पातरे कापि च यन्निविष्टिस्तिष्यो नृणा सद्गतये विभाति ॥
श्रीरामजन्मोत्सवगौरव तच्छ्लक्ष्ण प्रवक्तु क इहाभियुक्त ॥ २३३ ॥

रविवारेऽवतरणे हेतुमाह ।

यो हि स्वीक्रियतेऽस्य य प्रियतम सोनेन संभाव्यते
दृष्टा दृश्यत एव लौकिकनयो मन्ये मतै श्रीपते ॥
यच्चानेन रवे कुलेऽवतरता भूयादत तद्दिन
लोकांत कुहरे निलीनमपि यत्त्रास चायत्तम ॥ २३४ ॥

कर्कटलग्नेऽवतरणे हेतुमाह ।

धाराऽग्रसरा वरा नरवरा भूयस्तरा जज्ञिरे

१ रविनंदन २ स्वीकृता ३ भाग्य

सद्वृत्तत्वगुणेन तेषु भगवान्रामोत्यकोष्ठां गतः ॥
वाल्मीकिप्रवरैः कवीद्रानिकरैरुक्त तदेतत्पुन-
र्युक्त कर्कटकोद्भव हि न तरा क्षीयेत सद्वृत्तत. ॥ २३५ ॥
रवेर्मेषगतत्वे शाखासिध्यमध्यान्हक्षणस्थैर्ये च

हेतुमाह ।

दिष्टयोपैति कुले जगत्पतिरिति ज्ञात्वापि यन्मध्यगा-
देपौ॰र्नत्यविचार एव स इति प्रख्यापयन्मेषग. ॥
युक्ता सा मम योगतः कुलगुरोरित्यन्यया कुर्वत-
स्तामेतस्य विचारिणः सुचरित पश्यन्जड. किं क्षण ॥ २३६ ॥

मध्यदिनेवतरणे हेतुमाह ।

नास्त्येतु लोकः समय श्रुतीनामिति स्फुटं दर्शयितु मुकुद. ॥
मनुष्यनाथ्य नटपत्नुपादान्मध्य दिन यत्स नृणामनेहा ॥ २३७ ॥
सपुत्रस्य चद्रस्य तदानुन्नतत्व हेतु फल चाह ।
औन्नत्य कुजमददानवसुराचार्यादित्रोद्वह-
च्छ्रीमत्स्यागभृतोषतारसमये चद्रोवसत्कर्कटे ॥
तेनास्मे मुदित. स्वसान्निधिमसो श्रीरामचद्रो ददा-
वस्थानास्थितिरुन्नतिश्च हि तदेनस्तः प्रभूपास्थितो ॥ २३८ ॥
भगवदाविर्भावेण पुरुषार्थचतुष्टयसिध्दो निदर्शनमाह ।
व्यक्तिमेति फिल यत्र परात्मा तस्य सिध्यति सुख चतुरर्थी ॥
नाकिना शुभमभूत्तदरिष्ट यत्समृध्दमसतामशुभ च ॥ २३९ ॥

सुरकृतपुष्पवर्षे हेतुमाह ।

स्वकार्यार्थं कश्चिद्रचयति दृढ चेत्परिकर
महामोद[1] त प्रत्यपि जनयति प्राकृतजन. ॥
दशग्रीव हतु प्रभुमवतरत प्रमुदिता
ववर्षु. सतानप्रभवसुमनोभिः सुमनस. ॥ २४० ॥
सांद्रांभोधरशामसुदरवपु. पीतांबरोद्भासितो
लोलत्कौस्तुभताारहाररदयो भ्राजिष्णुभूषोज्वल. ॥
शंखांभोजगदासुदर्शनकरः स्मेराननः श्रीधरो

४ पराकाष्ठां ५ औन्नत्यं महत्त्वच । आवचार एव । पक्षे अविना मेषेण चार । अवय शैलमेषाकौ इत्यमर ॥ ६ विचारयुक्तस्य । गडगामिनश्च ७ मर्यादा ८ पूर्वाह्णो वै देवानां मध्यंदिन मनुष्याणां अपराण्ह पितृणामिति श्रुते । १ सूतिकागृहं । २ आमोदो गध इत्यर्थो । ३ कल्पवृक्ष ।

कस्माल्लोचनगोचर समभवद्देव्या स भव्याकृति ॥ २४१ ॥
सर्वाशापूरणरुचि नित्य मुक्तावतससहवासि ॥
मणिकोटीर हरिणा श्लाघ्य शिरसेति दर्शयद्रुरुचे ॥ २४२ ॥
करोतु करुणाकर सदवतारलीलाभरा-
वलोकनसुधारसास्पदममूनि नेत्राणि न ॥
इति प्रगदितु निजप्रियमुपाशुलग्ना इव
प्रभो श्रवणसन्निधौ सदवतसमुक्ता बभु ॥ २४३ ॥
निर्जितमाननशशिना किरीटकारागारातर्घनतमसा निवेशितानाम् ॥
बाला किं कवलितकर्णशष्कुलीका निर्मुक्ता इव दयया बहिर्विहर्तुम् ॥२४४॥
व्यातृणा मनसोऽखिला कुटिलता सगृह्य सगृह्यत-
स्तपन्मत्ततया अमी स्वगुरवो वृध्दा निबद्धा दृढ ॥
तस्माध्दत तदीयमुक्तिनिपुण पुण्यातिरेक पर
सचेतु श्रुतिशीलन विदधतो बाला किमव्याकुला ॥ २४५ ॥
भाल श्रीमद्रमेशस्य तन्निर्माति स्म विस्मय ॥
विशालमपि यद्रम्योत्तिलकोरामममाढित ॥ २४६ ॥
रेजे मुकुदनिटिलस्थलनिलय मृगमदोध्दृत तिलक ॥
विकसदभिशिर पुष्प परमामोद पतन्निव भ्रमर ॥ २४७ ॥
अगण्यलावण्यसरोवरस्य ते सुपक्ष्ममाले कमले विलोचने ॥
व्यराजिपानामसितद्युती भ्रुवावभिद्रवन्त्यौ भ्रमरावली इव ॥ २४८ ॥
कृष्णार्जुनमिदमवकमत्यासन्न ममेति कर्णेन ॥
थाधदिशोद्विग्ननया समुज्झत कालपृष्ठमिव सा भ्रू ॥२४९॥
पद्म वेंदीवरऽवाप्युतनयनयुगस्योपमान कवीन्द्रा
नि शक कल्पयते न खलु पुनरिद तुष्टये मेऽल्पशोपि ॥
यस्माद्दुर्द्दाक्षित तैरुपमितिविधये यो गुणस्यातिरेक-
स्तन्निष्ट पश्य सोय प्रतिदिनमुभयोर्जायते तत्प्रसादात् ॥ २५० ॥
कृष्णस्य कुडलयुग कलहायमान रत्नाकरा मुकुटतस्तटभूप्रपन्नम् ॥
भूत्वा मिथो विमुखमत्र पुन प्रवेष्टु बध्दस्पृह मकरयुग्ममिव व्यदीव्यत् ॥२५१॥
जयतोपि कुवलयस्य श्रिय सकलदर्शिनोपि न महत्व ॥
श्रवणशीलनादृत इति कर्णातायत हरेश्चक्षु ॥ २५२ ॥
आश्चर्यकृद्दृगवनो नितरामपांगो यस्मिन्नसौ पतति तस्य त्वदि प्रकीर्णम् ॥

---

४ अरीणा पक्ष रक्षन । १ वृभगा समार निकटारण्यवृक्षयु । पक्षे विरनीगानष्टकशोभित च । २ तुरङ्गमक्षारगतागर्ध ।

उन्मूल्य दुर्जयमशेषमपांगदंभमव्यंगमेव सकलं च पुनस्तनोति ॥ २५३ ॥
त्रयी तु निःश्वासवदेव यस्माद्विनिर्गता तस्य हरेर्मुखस्य ॥
कक्षा समारोढुमपि द्विजेंद्रः कल्पेत किं काव्यरिपुः कलंकी ॥ २५४ ॥

श्रीकांतास्यजिगीषया हिमकरो बाल्य एवागम-
त्साहाय्याय महेश्वरं स्वशिरसा सोप्येनमश्लाघत ॥
तद्दोषात्क्षयभाक् स्वयं पशुपतिर्भिक्षामटाटील्यतो
भीतो विष्णुपदं क्षमापनकृते संसेवतेद्याप्यसौ ॥ २५५ ॥

हासस्फीततमेऽच्छदर्पणतलस्वच्छे कपोले हरे-
र्व्यधान्नप्रतिबिंबितं मणिगणाकीर्णं स्फुरत्कुंडलं ॥
श्रीदेव्या अनुनीतये विमनसो भ्रूमास्थितैर्नैकधा
कंठाश्लेषवशेन पत्रमकरी तद्गुल्लगेवोत्थिना ॥ २५६ ॥

स्थातव्यं समया द्विजाप्युञ्छवितमास्तेषां प्रपाटपैर चे-
द्वैराग्य प्रथयति नाथरतया ये तर्हि तानात्मनः ॥
ते पुण्यप्रभया शुचीन्विदधतीत्येव स्फुट दशप-
न्भ्राजीदधरोरुणोपि रदनज्योत्स्नोज्ज्वलः श्रीपतेः २५७ ॥

योगधारणयोत्क्रम्य तेजोमयतया द्विजाः ॥
प्रविश्य वदनं विष्णोः स्थिता इव विरेजिरे ॥ २५८ ॥

कस्यापि सूक्तेर्विषयो न सा स्यादित्थ ददं चेतसि चिंत्यमाने ॥
अवर्ण्यलावण्यतया ददाति तदेव वाक्यं स्फुटमतरं नः ॥ २५९ ॥

आनिम्नमध्यं चिबुकाभमुत्तमं शश्वत्तरां सवहतो महीयसः ॥
लावण्यपूरस्य रयादपधारया प्रणीतवर्त्मेव भृशं व्यरोचत् ॥ २६० ॥

रेखात्रयी व्यक्ततमा कंठे वैकुंठभूपतेः ॥
इह ऋक्सामयजूंषीति योजयती व्यराजत ॥ २६१ ॥

नाथः क्षर्यां द्वेपरशादमुष्मिन्क्षीम कृपास्तादिति यन्मुन्नस्य ॥
क्षमापनार्थं किमिवोपकंठे नक्षत्रमाला लुठ्ना विरेजे ॥ २६२ ॥

सदृत्तोऽप्यनुनगुणगणपरिशीलनतत्परो मुकुंदस्य ॥
ददर्शनमरानि कण्ठलासि बभौ तारहारोऽस्य ॥ २६३ ॥

श्रीमत्तुलस्याः प्रदीपनेमाग्र गलार्पिताऽराजत सा मुरारेः ॥
श्रीयाँ प्रति प्राग्विहिताप्यनूनाऽन्यो समाधिं स्वयमभ्युपैति ॥ २६४ ॥

तथाहि ।

---

१ गाढाम । २ क्षमायान्

आस्तां स्रग् मधुपर्यहो सुमनसामेतत्क्षमं नोपरं-
क्षेपाऽपारि तया कृता भगवता सा स्वामिता केवलं ॥
नोचेन्नैव सुवासिनी न सुजनिः किंवा नभत्पङ्कज-
प्राया हा हरिनेत्वदर्शकनया दृष्टेति सर्वं शिवं ॥ २६५ ॥

प्रसंगात्तं स्तौति ।

सहस्रनेत्रैरहहेन्द्रियैर्वा न साध्यते श्रीरमणप्रसादः ॥
समर्पकाणां सुलभः स नृणां पदल्पपत्रेण कथं स्तुपातां ॥ २६६ ॥
कमलालयं निशाकटमरोचत सुवर्णपक्षसुखार्णं ॥
वक्षस्थलं बहिर्धातथ श्रीवत्सल मुरारातेः ॥ २६७ ॥
धरणी देवी हरिणा क्रोडेन समुद्धृतेति मात्सर्यात् ॥
विमनाः स्यादिति महता क्रोडेन धृता किमर्णवेन्द्रसुता ॥ २६८ ॥
कविकामादिनाः केसरलासिता मृतसाधुदेवमगणोप ॥
सुमनोरथं समर्थाः पारीणं रोमिर दर्शिहाः ॥ २६९ ॥
स्वस्थानाः सदोदापसर्वदानरोदकाः ॥
परलेनाथनम्याः सुरागास्ते महाशयाः ॥ २७० ॥
नित्यं बालवरांगनैकानुगो मूर्धुष्कूर्कफणो
भूसग्मगणकरः समस्तमुरनाशो महारोहिन. ॥
मीनांको निरोगादिमोक्षप्रदो विष्णोः समद्रः कर-

पीतांबरं हरेस्तस्य पीताम्बरमिवाभवत् ॥ २७६ ॥
शुचिमानसवास्तव्यं सर्वोत्तमपदाबुजम् ॥
निषेव्य हंसकः शश्वत् सुहास्यमिवातनोत् ॥ २७७ ॥
नित्यं गंगांबुसंसिक्तो निजानंदमहीरुहः ॥
रेजेऽस्य भवरोगस्य पादः एकांतभेषजम् ॥ २७८ ॥
हारं हारं हठाद्रागं ध्यातृचेतः कुटुंबिनः ॥
शोणायितमिवात्यर्थं हरेः पादतलं बभौ ॥ २७९ ॥
आसन्नेऽपरिशेषदोषनिशात शैत्यं गतोऽप्योषधी-
शो न पोषकः इत्यशेषमपि तं रोषं प्रमाष्टुं हरेः ॥
अतार्थि समवाप्य राजलक्ष्मनाभावात्स्वयं ज्योत्स्नया
स्वेऽल्पाल्पाः शिरसोऽर्पिता इव पदोरग्रे नखा रेजिरे ॥ २८० ॥

यवचिन्हत्वे हेतुमाह ।

ममैकांततः सततं चिंतकस्य विना यत्नतस्तस्य भक्तस्य मुक्तिं ॥
स्वयं निर्वहामीति संदेशकोऽसौ मुकुंदो यवं धान्यराजं दधाति ॥२८१॥

चक्रचिन्हत्वे हेतुमाह ।

शक्तो न भक्तं मम चक्रगुप्तं विबाधितुं वज्रतयापि शक्रः ॥
नक्रस्य हंतेति स चक्रपाणिश्चिनोति चिन्हं पादे चक्ररूपं ॥२८२॥

छत्रचिन्हत्वे हेतुमाह ।

न ग्रस्यति छत्रवदत्र किं जनो महातपस्थो मम चेत्पराङ्मुखः ॥
इतीव संस्मारयितुं पदांगुष्ठैरठजानुकारं स बभार लांछनं ॥ २८३ ॥

स्वस्तिकचिन्हत्वे हेतुमाह ।

यथा हि वातातपशीतवर्षरोधोऽस्ति नैस्वस्तिकमाश्रितानाम् ॥
बाधा तथा क्वापि मदाश्रितानां न स्यादिति स्वस्तिकमुरुः चकास्ति ॥२८४॥

अष्टास्रचिन्हत्वे हेतुमाह ।

अष्टांगयोगोऽपि ममाभिपद्माश्रयं विना नास्य फलं शुभो भवेत् ॥
इत्येव हि दर्शयितुं परः पुमानष्टास्रचिन्हांकितपादपंकजः ॥ २८५ ॥

मयूरचिन्हत्वे हेतुमाह ।

एकांतभावो मम यः पदांबुजे जातस्य अन्या जनुषोऽस्य जन्मनः ॥
अंते फलं स्यादिति किं जनार्दनो मयूरकं जागरयत् पदे ॥२८६॥

---

१ अद्य शैलस्य ध्रुवस्य वेतस्य ॥ २ ....
.......।

सरोजचिन्हत्वे हेतुमाह ।

पकोद्भूतिरपि प्रभूतरजसा जुष्टोपि मत्सेवकः
सामोदः सुरसाश्रितश्च बहुना किं श्रीनिवासोपि सः ॥
संपर्कं भजते जलस्य न मनाङ् मध्ये जलं सन्नपी--
त्येतत्स्यापयितुं परस्य चरणो रेखासरोजांकितः ॥ २८७ ॥

ध्वजचिन्हत्वे हेतुमाह ।

भूभर्तुर्ध्वजरक्षणं निजशिरःसंरक्षणादप्यति--
श्रेयो वस्तुत एव एकममहत्काष्ठं परं चीवरं ॥
तद्वन्मे किल सर्वथाश्रितजनः संरक्षणीयो भवे--
देवं बोधयितुं दधाविव पदाम्भोजं सरेखाध्वजं ॥ २८८ ॥

अंकुशचिन्हत्वे हेतुमाह ।

चित्तं मत्तमतंगजो बहुरजःक्रीडानितान्तस्पृहो
भूयः पिप्पलभोगभूरितरलो दुर्दम्य उच्छृंखलः ॥
आस्ते किं च हरेः पराङ्मुखतया तं कालयेदं सकृत्
स्मर्तॄणामिति दर्शयन्निव दधौ रेखांकुशं पदासौ ॥ २८९ ॥

वज्रचिन्हत्वे हेतुमाह ।

चेतःपुटे चिंतयतां परं नृणां तं संचितं पापचयं महाचलं ॥
निश्चूर्णयामीति विबोधयन्हरिः सवज्रचिन्हं चरणं दधाविव ॥ २९० ॥

मध्ये ऊर्ध्वरेखाचिन्हत्वे हेतुमाह ।

नराः किन्नरा आसुरा आशराश्च सकामा अकामाश्च मामाश्रयंता ॥
इतीवात्मनः सर्वसेव्यत्वमाह हरेरूर्ध्वलेखाश्रितं पादपद्मं ॥ २९१ ॥

वामे पदे शंखचिन्हत्वे हेतुमाह ।

जलोत्थोपि सन् यः सदावर्तकर्ता शुचिं तं करे हंत किं नैव कुर्यां ॥
असौ ब्रह्मसद्मन्नेवेति नूनं प्रभुः स्थापयन्पांचजन्यांकपादः ॥ २९२॥

आकाशचिन्हत्वे हेतुमाह ।

अधिस्व समावेशकर्ताऽखिलानां महावैभवो नित्यदाशब्दनिष्ठः ॥
अनंतस्वरूपः स कृष्णाश्रयेणेत्यजाभ्रीर्वियच्चिन्हितो वाञ्छितप्राः ॥२९३॥

निर्गुणचापचिन्हत्वे हेतुमाह ।

---

१ विषयभोग । २ सिंहस्य । पक्षे परमात्मन । ३ ऊर्ध्वस्थितदेवैरप्याश्रितमतएव तदपेक्षयाधःस्थिते सर्वै सेव्यमेव । ४ अनंतं सुरवर्त्मेत्यमर ।

उदारवश्योपि गुणप्रसंगात्कौटिल्यमेत्येव ततस्तमेत ॥
विहाय साधु समदाश्रयेणेत्येव पदे निर्गुणचापचिह्न ॥ २९४ ॥

गोष्पदचिह्नत्वे हेतुमाह ।

दुस्तरतरोपि गोष्पदसुतरो भवसागरो मदाश्रयत ॥
इति बोधयितु धत्ते स्वपदे गोष्पदपद सदयत्त्वदय ॥ २९५ ॥

अमृतकुंभचिन्हत्वे हेतुमाह ।

भ्राम्यन्तु नामृतकृते कृतिन समन्ताच्छ्राम्यत् नापि तदुपायसमीक्षणाभि ॥
तत्पाद एव मम विश्रुत एवमीश प्रख्यापयन्नमृतभाजनलाञ्छिताङ्घ्रि ॥२९६॥
नष्टस्मृतिर्जाड्यभराभिभूतो मलीमसोय विषयापसेवी ॥
स्वस्थो जन स्यान्मदुपाश्रयेणेत्येव पुनर्वामृतलाञ्छिताङ्घ्रि. ॥ २९७ ॥

श्रीपत्रचिह्नत्वे हेतुमाह ।

सश्रीयत्नमिद पद मम यतो लब्धापि वक्ष पद ॥
श्रीस्तत्रैव मुहुर्मुहुर्व्रजति सा कुत्रापि त्वन्य हठात् ॥
तत्लाभकृते श्रमेतु विबुधा नवेतदेवाश्रय
त्वियेव प्रतिबोधयन्स्वचरणे तल्लाञ्छन स व्यधात् ॥ २९८ ॥

अर्धचन्द्रचिह्नत्वे हेतुमाह ।

उदात्कलङ्ककलितोपि किल द्विजेंद्र कृष्णाष्टमीमुपवसेद्यदि ता नभस्य ॥
प्राय कलाक्षय इवाजनि तस्य भव्य स व्यजयन्निव शशाङ्कदलाङ्कपाद ॥२९९॥

मीनचिह्नत्वे हेतुमाह ।

नीचानुसर्पणरयेण जलाशयेन येनाश्रितोस्मि तमह रचयामि नून ॥
हीन मलैरिति सत कथयन्स मीन रेखाश्रय श्रयति दीनपति पदाब्जे॥३००॥

दृष्ट्वा नेत्रमनोरसायनमिम कामाभिराम पर
ज्ञात्वा लोकमहेश्वर श्रुतिशिर सर्वस्वमीड्य हरिं ॥
भूत्वा प्रह्वतनु कृताञ्जलिपुटा बाष्पाम्बुपूर्णेक्षणा
नत्वा कोसलकन्यकातिमुदिता धन्या व्यतानीत्स्तुतिं ॥ ३०१ ॥
नृणां चर्मदृशा तु नैव विषयो यद्योगयुक्तात्मना
ध्यानाचस्थितिमात्रगम्यमहह त्रैलोक्यनाथोपि सन् ॥
ब्रह्मा जातुचिदेव गोचरयते त्वत्कृपापाङ्गतो
रूप तत्पृथु दर्शित मम विभो किं भागधेय ब्रुवे ॥ ३०२ ॥

---

१ श्रावणस्य आकाशारथतश्च । २ भगवत्पादेकेऽङ्गो मानस्वभाव मीना यथा यास्मन जलाशये तिष्ठति तत्रस्थ मल भक्षयित्वा न स्वच्छाकुर्वंति ।

अधुना बालेन भाव्यमित्यत्र हेतुमाह ।

इष्टेष्वप्यखिलेषु नाथ तिलक ग्रैवेयक कर्णिका
नासामौक्तिकमित्यमून्यतितरां कांतप्रियत्वेन न ॥
अत्यानंदकराणि य पृथुरसावादी महानंदन
सत्व चेत्पृथुको भविष्यसि तदा मोदाय सीमा न मे ॥ ३०३ ॥

एतादृशरूपदर्शने हेतुमाह ।

मयेयमयि दर्शिता करचतुष्टयेनोल्लासिनी
तनुस्त्रिदशकांक्षिता भुवमिहापवर्गापहा ॥
स्फुर त्परमभापि नैतदिव बालमूर्ति क्वचि-
द्यदीतरलदादिनोप्यहमदर्शयिष्य तव ॥ ३०४ ॥

भद्रमेतत्पर शैशवमेव तोषायेत्याह ।

पुत्पुत्रोजनि वादता किमपि भो इत्याप्तवैद्यस्य वाक्
सद्य सूतिजनातजातकठिनक्लेशस्य विस्मारिका ॥
य प्राप्तस्य कुतूहलादय सखीवृंदस्य वाद शिशु
श्चक्षुष्य पितृसन्निभोयमिति न पुष्णाति धन्यात्मता ॥ ३०५ ॥
सादलेप वदनस्य चुंबनमथ स्मेराननालोकन
सलापप्रतिहुंकृतिर्निलपन कांचित्कभीत्युद्भवात् ।
अव्यक्तालपन प्रियेण सविधे तल्लालन चापल
मूर्धो दुर्ललित शिशो सृजति नो अल्लात्मता तत्क्षणात् ॥ ३०६ ॥

पृथो पृथुकत्वे भवत काम्यैव हेतुरित्याह भगवान् ।

वचन निशम्य तस्या विहस्य किंचिद्विरिंचिजनकेन ॥
मातस्त्वत्कृतकाम्याधीनोस्म्यहमिति वचोमृत मुमुचे ॥ ३०७ ॥

बालत्वेन जातमात्रस्य रोदने हेतुमाह ।

बाल्यिरोन न जीवन क्वचिदपि ध्वस्त शराव करे
धृत्वा पुल्कसवीथिकास्वपि वर भिक्षाटन प्राणिना ॥
इत्युक्त मुनिभिस्तदेतदुचित यत्तानरूपोपि सन्
बालिश्या नटन हि केवलमथ सद्यो रुरोद स्वयम् ॥ ३०८ ॥

तदा च एव कश्चिदरोभस्यो राजान निवेदयति स्मेत्याह ।

अजेनदन सनंदन इत्युक्तभूमिपादिदेवैन ॥
अधुना पुन सहचरी तस्या पदशास्पद महाभाग ॥ ३०९ ॥

---

१ बालिश्यं शिशौ मुन इति मेदिनी । २ अजनदन । सनंदा इत्यप सदृश

आदावुदादाय नरोवरोर्घनास्पदस्थितो यत्र सुधा मुधा भवेत् ॥
तदर्पयन्वृत्तमभूत्स तादृशो वदान्यराजं वसुधाधिपं प्रति ॥ ३१० ॥
तूर्याणामथ निनदो नभोंतराले पौरोप्याशिशुमंदिरांतराले ॥
आनंदः सकलनृणां हृदंतराले बाष्पौघोपि हि न ममौ दृगंतराले ॥३११॥
बाष्पौघैरजतनयोऽभिषिक्तकल्पोऽ प्याप्लुत्यांभसि सरितो गुरोर्निदेशात् ॥
शुद्धः सन्नृणमुदधूनयत्सरय्वा नैवैकं परमपि तत्क्षणात्पितॄणाम् ॥ ३१२ ॥

जातमात्रस्यास्य राजीवपत्राक्षतायां हेतुमाह ।

गर्भे किं गदितं करोति किमयं पश्यामि नास्याननं
पापस्येति हि जातमात्रपृथुको नोद्घाटयत्यक्षिणी ॥
साफल्यं जनुषोऽमुना व्यरचि तत्तद्दर्शनं क्षेमदं
तत्कर्तुं प्रथम प्रभुः स्वनयने विस्फारयामास किं ॥ ३१३ ॥
जातकृत्यं भगवतः केवल न महोत्सवैः ॥
सपादयामास परं स्वात्मनोपि स पार्थिवः ॥ ३१४ ॥
निगृहीत एव नासीत्सुतजन्ममुदा विमोचनीयो यः ॥
स्वयमेव किंतु मुमुचे भवद्दवधात्तदा स पक्षिरथ. ॥ ३१५ ॥
आदौ पक्तिरथः स्वभावपरमोदारस्ततो राघव-
प्रादुर्भावमहाप्रमोदरचितोत्साहोऽर्थिनां कामनाः ॥
यावत्पूरयितुं कृतासनविधिस्तावत्तु ते मेनिरे
संतानाप्तिरमुष्य केवलमसौ नास्माकमस्युच्चकैः ॥ ३१६ ॥
नोदेयताप्रतीतिस्त्वेक सरयूरेवेत्सुष्वभूतत्र ॥
एतत्पुत्रार्थिना किल सप्रति सकलेनु नृपसुष्वापि सा ॥ ३१७ ॥
यो दद्यान्मम कुड्मलं नवदलं किंवा फलं वा जल
तेन प्रीततमः करोम्यहमयं त पूर्णवित्तान्वितं ॥
इत्येवं स्वपमुचुषा भगवता प्रत्यर्पितं सर्वथा
तस्ये जन्मनि तत्तदर्पकजनाः समाविनास्तादृशाः ॥ ३१८ ॥

तदानीं ध्रुवोचस्त्वे हेतुमाह ।

आगंतुः लक्ष्यमातनोति साक्षात्कृतिः श्रीरमणस्य विष्णोः ॥
इत्यात्तरात्रूपेण ततः स्थितिमिव प्रदर्शयन्निवचन्द्र चन्द्रसोत् ॥ ३१९ ॥

[illegible] हेतुमाह ।

---

१. [illegible] । [illegible] । [illegible] । ३ [illegible] । ४ [illegible] ।

यन्मत्रराजमनिशं जपतो जलानि स्वच्छीभवंत्युदपतः कलशोद्भवस्य ॥
तस्यैव किं भगवतः कमलावरस्य जन्मन्यमूनि विमलान्यखिलानि न स्युः॥३२०॥

द्विधापि कार्यो विमला जलाशयाः पंकाकुला नीचपथप्रसर्पिणः ॥
प्रभोर्वतारेण किमत्र तावत् स्थितेषु तेषु प्रथमं प्रचक्रिरे ॥ ३२१ ॥

त्रेताग्नीनामायतनाद्बहिःप्रज्वलने हेतुमाह ।

भूत्यावृता अप्यपहाय मूर्तीर्महानला माधवदर्शनार्थं ॥
निरीयुरेवेति निदर्शयतः प्रजज्वलुर्यज्ञतनूनपातः ॥ ३२२ ॥

वायोर्मंथरगतौ हेतुमाह ।
व्यक्तिगतैतरवेरोधन ईश्वरेऽहं नूनं वहामि शनकैः शनकैः सुसूक्ष्मः ॥
प्रज्ञापयन्निति जनानजजन्मकाले किं मदमर्दमिव गंधवहः प्रपेदे ॥ ३२३ ॥

आकारेण न कर्मणा न च गुणैराढ्यायमुत्पादितः
पौतो मे हनुमानतीव चपलः कोन्वस्य कुर्याच्छिवं ॥
एवं दुस्तरचिंतया चिरमभूद्व्यग्रो ऽिदन्साप्रतं
जातं तच्छरणं कृपार्णवमिव स्वच्छो ववौ मयरं ॥ ३२४ ॥

आकाशनैर्मल्ये हेतुमाह ।

आपादिते सातिशयं विशेषे श्रीविष्णुधिष्ण्येन तदार्जितेन ॥
नभस्यनासीद्धि रजस्कभावस्तया समतादनपुष्पवृष्टिः ॥ ३२५ ॥

दिक्प्रसन्नतायां हेतुमाह ।

आशाप्रसादः प्रभवे प्रादुर्भावं गते हरौ ॥
दर्शयन्त्य इवाशाः प्रसादं प्रतिभेजिरे ॥ ३२६ ॥

भरतस्य पुष्यनक्षत्रत्वे हेतुमाह ।

ज्येष्ठानिक्रमणप्रसंग उदपेन्मानुः मुहुर्भोष्टितैः
सोयं मन्मतिदार्ढ्यमोपदपि मा भेदीदिह स्वात्मनि ॥
ध्यायं ध्यागमुपायमायतमप भूयो गभीराशयः
कैकेय्या गुरुर्भकधिष्ण्यमिव किं शास्त्रोत्तमो ऽधिष्ठितः ॥ ३२७ ॥

अन्यत् ।
लक्ष्मणशत्रुघ्नयोराश्लेषायां जन्मनि हेतुमाह ।

दासीगद्गिरे यदि रामजनस्थाने विहायेनर-
पाद्द्वारं यदापि नोनि भिषुकान्धिष्ण्ये सर्वाये महान् ॥

---

१ अंतःपूरे अंतःकरणे च । २ [illegible] । [illegible] [illegible] । ३ [illegible] । [illegible] ।
४ [illegible] । [illegible] । [illegible] ।

चक्री चात्यकलत्रतोंबुजलसन्नेत्रात्सुमित्राव्हया-
दायाजन्म स नित्ययोगवशतश्चक्रेण किं क्षितसमं ॥ ३२८ ॥
यस्मिन्योगिजनः सदैव रमते यः साधकानां श्रियं
दाता ज्ञानमयीं तयेतरनृणां यो दर्शनीयो दृशां ॥
इत्थं योगिमणिर्विमृश्य निपुणं श्रीमान्वसिष्ठो गुरुः
कौसल्यातनयस्य तस्य मुदितो रामेति नाम व्यधात् ॥ ३२९ ॥
आदेशेन नृपस्य दण्डकवनं यातेन रामेण यो
राज्यं प्राज्यहठात्समर्पि तमपि स्वीकृत्य विन्यासवत् ॥
कर्ता धारणमस्य पोषणमपीत्येवं स पश्यन्गुरुः
कैकेयीतनयस्य तस्य भरतेत्येवं व्यधादाव्हयं ॥ ३३० ॥
प्राणेभ्योप्यधिकः प्रियो रघुपतेर्नून भविष्यत्ययं
तेनेयोऽनुभविष्यति प्रणयिनो राज्यश्रियं सर्वशः ॥
पूर्णानंदमयः स केवलमयं राजभुवो राघवो
वीक्ष्यैवं किल लक्ष्मणेति कृतवान्नाम्ना सुमित्रासुतं ॥ ३३१ ॥
आदर्शे श्रीमदाज्ञामहमहमिकया यो जनः साधुवृत्तो
लब्ध्वैतत्प्रसादप्रसरमथ चरेत्कर्म यत्किंचिदेव ॥
पात्रं स्यात्तावतैवाप्यधिसदधिकृतिः सन्महत्याः प्रसिद्धे-
रित्येवं दर्शयन्सोऽकृत लवणरिपुं किंतु शत्रुघ्ननाम्ना ॥ ३३२ ॥
सानंदाः सकुतूहलाः सुवसनालंकारसत्काशिता-
श्चंचत्कुंकुमपंकरागरचनादंचत्कपोलश्रियाः ॥
श्रीमतः स्मितसुप्रसन्नवदनाभोगाः पुरंध्रीजनाः
श्रीरामं परिगृह्य लालसतया स्वांके निवेश्यादरात् ॥ ३३३ ॥
आकल्पान्प्रतिमुच्य रत्नरचितानाच्छाद्य कर्णौ [illegible]
र्गर्पिण्योत्तममगिकां च रुचिरामालिंग्य संचुम्ब्य च ॥
दोलायां प्रणिधाय नामपदवद्गीतानि सम्यग् [illegible]-
स्तासां पर्यणमत्क्रिया [illegible] परमार्थन्वेन लौकिक[illegible] ॥ ३३४ ॥
स्तोत्रेपोपि भूषणधारणे हेतुमाह ।

हृद्यो नखोऽपि मम सन्मणिनायकस्य स व्याघ्रपादनखमेनमल बभार ॥ ३३६ ॥

पिप्पलपर्णधारणे हेतुमाह ।

नूनं देहभृतो ललाटफलके कर्माणि जाग्रत्पदः ।
सामान्येन ममापि कार्ययुगलं भालेऽस्ति पूर्वासिनां ॥
देय वैषयिक सुखं त्ववसितौ मुक्तार्थं कार्यामये-
त्येतद्रूपकभूतमेव विलसन्मुक्तं दधौ पिप्पलम् ॥ ३३७ ॥

कदाचिद्दोलानिविष्टस्य मंदहासे हेतुमाह।

बालिश्यं बहुदुःखदायकमिति प्रोक्तं मुनींद्रैः परं
सेवतामिह देहिनः परवशा आदोलना यद्ग्रहात् ॥
एतासां विषयं करोति तदिदं मामप्यहो संप्रती-
त्येवं विस्मयतो जहास किमयं दोलानिविष्टः स्वयम् ॥ ३३८ ॥

संप्राप्य माता प्रतिमासमादृता कुमारकं मारसमं सवापनम् ॥
मध्यैरलंकृत्य च नव्यभूषणैर्वर्धापनं सा विदधे सवासनं ॥ ३३९ ॥
अथ महोच्चैयं तु यथा यथा ययुरमी समयेन कुमारकाः ॥
दशमुखप्रमुखा अतिदुर्मदा जलधिमध्यपुरेऽपि तथा तथा ॥ ३४० ॥

एकांगपरिवर्तने हेतुमाह ।

दुर्वृत्तक्षणदाचरव्रजमहाभारव्यथाविह्वला
त्वं पृथ्व्यग सुखीभविष्यसि तरामल्पीयसाऽनेहसा ॥
चिंतां मा रचयेति सात्वनकृते कुर्वन्निवायं रहः
संवादं परिवर्तते स्म भगवान्रामो झटित्येकतः ॥ ३४१ ॥

कालेन न्यग्भूतस्य प्रथममतिनिश्वासे हेतुमाह ।

धात्रीसंघकुतूहलप्रणयिता दीक्षागुरौ स्वीकृते
न्यग्भावे त्वनुभूतभाराचिपिटीभूतोदरः श्रीधरः ॥
आसीद्भूरि विनिश्वसन् वसुमती क्रोडीकृतेयं मया
कोन्वेनां व्ययपेदितः परमिह क्रव्यादितोर्ष्यन्निव ॥ ३४२ ॥

उरसा सर्पणे हेतुमाह ।

ये केचिद्बहुधान्यनाशनिरता येऽमी निबध्दादरा
क्षोणीनिर्व्यथने निशाटनपरा ये साधुवासश्रियाम् ॥
ये व्यर्थं बहुदूषका अहमसौ तान्भूपकान्भक्षिता
सर्पोऽस्मीति निदर्शयन्निव पुनः श्रीशः ससारोरसा ॥ ३४३ ॥

---

१ कर्मरूपं । २ मह उत्सवनेमसोरात योंदनां । उत्सव वृद्धिः अत्सव नाश ।

स्तनदानकालेंचलेनाच्छादने हेतुमाह ।

एकांतगापि जननीस्तनदानकाले राजीवलोचनमवस्त निजांचलेन ॥
भोक्तुं प्रवृत्तवति विश्वगुरौ मुरारौ सर्वोतरा जवनिकाकरणं हि युक्तं ॥३४४॥

एकं पिबतोन्यस्तनमुसलालने हेतुमाह ।

दाक्षिण्यान्ननु तर्पये त्रिभुवनाध्यक्षं पयोभिस्त्वयं
पश्चादस्मि कथं कथं भगवते रोचेय तस्मात्स्वय ॥
प्रस्रोतव्यमदः क्षते द्रुतमिति व्यग्रं नु वामस्तन
मामेत्यास्य उपस्पृशन्निव करांगुल्याच्युतोऽन्यं पपौ ॥ ३४५ ॥

कचित्स्तनदर्शने हेतुमाह ।

अंके कृत्वाक्षमौले प्रमुदितमनसा पाययंत्यामुरोजं
निध्यायंत्यां समंतर्मनसि पुनरसौ लीलयेवददर्श ॥
साक्षादंकस्थितेऽस्मिन् यदि मनसि जनः संस्मरेत्तत्र [१]विश्रा-
न्कर्तेत्यावेदयन्कि स्वजनवरदतां यद्भुवे दृष्टमेतत् ॥ ३४६ ॥
रससख्ये ततो मासे समस्तोत्सवदायकं ॥
चकार श्रीरघूत्तंसः समं द्वेधा रसाशनं ॥ ३४७ ॥

तर्णकलांगूलग्रहणे हेतुमाह ।

पूजा गवीनां तरलायमानानितस्ततो धावत एव वत्सान् ॥
जग्राह लांगूललतासु रिंगन् स्ववत्सलत्वं स्फुटयन्निवेशः ॥ ३४८ ॥
यः श्रीमान्सनकादिकान्स्वशरणानादाय हस्ताम्बुजे
कारुण्यादशिशिक्षत क्रममसौ लोकत्रयीसद्गुरुः ॥
कौसल्यांगुलिमाकलय्य शनकैः प्रासादभूमीतले
श्रीरामः समशिक्षित क्रममहो मानुर्मनो मोदयन् ॥ ३४९ ॥
प्रसिद्धाः सनकादयोपि कवयो दृग्दोषभीत्यात्मनो
यत्पादाब्जरजःकणानसुलभानन्वेषयतेऽन्वहं ॥
धात्र्यस्तानिटिलस्थल नयनवक्त्रोढासलोकद्रव-
त्कारुण्येन रजोभिरीमितल्गैरुद्धूलयांचक्रिरे ॥ ३५० ॥
नित्यं राघवकार्यतत्परतया यद्रामममानुः पुना
राज्ञः पंक्तिरथस्य वासस्थिरदे, क्रुतेप्रभृतंतरं ॥
तत्तस्य स्तितितुष्टये समभवत्सर्वोर्हणं केवलं

१ पक्षे स्वरत जाता येन वरदाः नूतनदेवतान्येषां भास्वताम् स्वजनवरदानृत्व दर्शयन् सन् ददर्श ।

स्यादेवाच्युतपूजनादीति भुजोष्दारं वदंते बुधाः ॥ ३९१ ॥

भोक्तुं पित्राहूतोपि न ययावित्यत्र हेतुमाह ।

भुक्तये यदि समाव्हयेज्जनो भक्तितोपि तदतीव नैव मे ॥
रोचतेऽयमीति दर्शयन्पितर्योव्हूतोपि न भोक्तुमाययौ ॥ ३९२ ॥

कौसल्याव्हानेन त्वाययावित्यत्र हेतुमाह ।

अमृतोरपदेन तु जनेन कर्हिचित् यदि भुक्तयेप्यहमसाविहार्थितः ॥
उपयाम्यवश्यमिति किलु दर्शयन् जननीप्रयत्नसफलत्वमातनोत् ॥३९३॥

स्थायातलु सकर्दमपाणिरित्यत्र हेतुमाह ।

नामैक्योद्दा कथं वाद्दतमपि भगवन्नैकथा लोकमात्रा
तत्तुष्टयै श्रीमतापि स्वकरकिसलये स्वीकृतं तत्कृतार्थं ॥
प्रायेणास्पृश्य काये मम किल जनके स्यात्प्रसादः कथंचि-
त्पथ्येनेत्यर्थितः किं करकृतवीचकिलोभूत्स मुक्तिप्रसंगे ॥ ३९४ ॥

[1]कीचत्कबलं गृहीत्वा पलायने हेतुमाह ।

[2]भक्तेनोपहृतोंघसोपि[3] मनसो ग्रासोप्यलं तुष्टये
न द्रव्याणि भवंति संति विविधान्यन्येन दत्तान्यपि ॥
एतत्सूचयितुं रमापतिरसौ ग्रासं गृहीत्वा करे
प्रत्तं पङ्क्तिरथेन तृप्तवत्त किं सृप्तः पुनः क्रीडने ॥ ३९५ ॥

रामचापल्यात्कौसल्याया गृहकृत्यत्यागे हेतुमाह ।

विष्णौ लौल्यं यदि समुदितं तत्पुनर्देहगेह-
व्यापारेषु स्मृतिमपहरेदेष शास्त्रस्य वादः ॥
आरूढो मेऽनुभवपदवीं रामचापल्यहेतो-
र्यत्कौसल्या शिथिलतरतां स्वात्मकृत्येष्वतानीत् ॥ ३९६ ॥

एकदा कौसल्या रामभुक्तिप्रार्थनानादरे हेतुमाह ।

आचार्योक्तस्तुतपत्रिकाश्रवणतो माहात्म्यजिज्ञासया
सांद्रप्रेमभरेण घूर्णत्हृदया माता कदाचिद्धरेः ॥
स्वाद्वन्नं मम भोजनाय विनयेनेव वचो नाशृणोत्
जिज्ञासा समये हि कर्मविततेः को नाम भारो मनः ॥ ३९७ ॥

अथ दध्यादिस्तेयेन भुक्तमित्यत्र हेतुमाह ।

क्रुध्देनेव स्वोत्तमेन परिवाघातेन भांडान्यथो
भंक्त्वा शिवयगतैर्मनो दधिघृतक्षीरैरतर्पि स्वकः ॥

---

१ मोक्ष दुग्धर । २ एता पद्ये च । ३ ओकश्चलनतृप्तयोरिदपन्र. ।

तद्बीजं किमिवोत्तरावतरणे नंदालये स्वेप्सितै-
तत्क्रीडावटपादपस्य महतो नाथः श्रियोऽवावपत् ॥ ३५८ ॥

एतदुक्तमित्याह ।

भावेन गोरसलुंठनोविस्तारे बीजमेतदिति युक्तं ॥
बल्लवजन एवैतज्जननीं प्रति कथयितु प्रवृत्तोभूत् ॥ ३५९ ॥

सूदेनोक्तेपि माता न क्रुद्धेत्यत्र हेतुमाह ।

सूदेनोदितमेतदस्य चरित श्रुत्वापि माता मनाक्
क्रोधं नैव बभार सा रघुवरे तुष्टैव वा प्रत्युत ॥
युक्तं युक्तमिदं यतो भगवतो भक्तस्य संतुष्टये
जायेतैव गुणानुवाद उदितो यः कोपि वा श्रीपतेः ॥ ३६० ॥

मातुः सूदवचःश्रवणाद्धास्ये हेतुमाहः ।

निरंतर स्वात्मनि राघवस्य यः प्रख्यापयन्सद्गुणतां स संप्रति ॥
दुर्वृत्ततां वक्तुमपि प्रवृत्तवानित्यद्भुतेनैव जहास सा सती ॥ ३६१ ॥

सूदः स नानाविधपाकभव्यद्रव्यापहारोत्पतित स्वपाकं ॥
प्रमार्ष्टुमेतद्रघुवीरचौर्यप्रकीर्तनेन स्वयमेव जज्ञे ॥ ३६२ ॥
स सूपकारस्तु मुदा यदा तच्छ्रीरामचौर्यं जननीं चचक्ष ॥
स्वतत्क्रियोत्थाघनिवृत्तिहेतोः स्वर्गिमन्स एवेति जनेन मेने ॥ ३६३ ॥

ततः कृतकक्रोधाकुलमातृदर्शनेनैव पलायने हेतुमाह ।

पापस्तु कोपप्रतिमो महितरो न स्थीयते तत्र सति क्षणं मया ॥
सबोधयन्नित्यमुदीक्ष्य मातरं क्रोधाकुलामाशु पलायते स्म सः ॥ ३६४ ॥

किं रे दुर्ललितं चरस्यतितरां यस्य स्वभावाद्धुने-
त्येवं संगिरती करेण दधती वेत्रं प्रधावत्यथ ॥
भूयो निःश्वसती सती प्रतिपदं भूमौ स्खलन्ती ययौ
श्रांतिं हंत तपः फलं कलयतैत्कृत्रिमाया अपि ॥ ३६५ ॥
मत्प्राप्त्युत्कलिकां दृढा कलयतो यत्नं परं तन्वतः
खेदं संदधतः श्रमं निवहतो मादेन मां वेदितुं ॥
स्तेनाशकुवतो जनस्य कृपया प्राप्स्याम्यहं स्वात्मने-
त्येवं द्योतयितुं बभूव करगो मातुर्विधातुः पिता ॥ ३६६ ॥

धृत्वा नोक्तवतीत्यत्र हेतुमाह ।

धृत्वा पाणिपुटे करेण सहसा दृष्ट्वा भयव्याकुलं
रामं कोसलकन्यका किमपि वा वक्तुं नचाशक्नुत ॥

युक्तं तत्करगोचरे रघुवरे जाते कृपातः श्रुते-
र्व्याकोपोन भविष्यतीह वचसो विप्लापनं चेद्भवेत् ॥ ३६७

स्वयमेव किंचिद्रुरोदेत्यत्र हेतुमाह ।

आदौ घोरतपो भवांतरगतं भूतिः कुले निर्मले
संगः साधुषु पुण्यकर्मणि रतिर्मत्संनिधिर्नित्यदा ॥
एवं सत्यपि विव्हला कियदहो क्रोधात्पुनः कृत्रिमा-
दीनाना तु कथं दशेति दयया मंदं रुरोदेव स. ॥ ३६८ ॥

ततः सा सर्वानप्यालिलिंगेत्यत्र हेतुमाह ।

कोडीचकार जननी रघुनंदनस्य हार्देन राममपरानपि निर्विशेष ॥
काले श्रियः करगते न हि तारतम्य स्वस्यायुकत्वमभितः प्रकटीकरोति ॥३६९॥

तृतीये वर्षे चूडाकरणे हेतुमाह ।

दग्धु पृथुकाननमाविर्भूतो मरुत्सखः साशिखा ॥
अद्भुताहतपरिचयाद्धार सा सर्वभूतये न कथ ॥ ३७० ॥
शाल्मलो भ्रमतो वप स्थवले सयोऽत्य गौलान्हली-
न्सालभ्येतु सुमल्लमल्लिकुमल कृत्वा चलामः पुर्लो ॥
फाल्यः श्रीचरणैः प्रसाद इति भूभर्तुः फल भाषणं
तन्मूर्द्धन्यविधूननात्तदवानप्राय सदासीन्मुदे ॥ ३७१ ॥

पंचमे वर्षे उपनयने हेतुमाह ।

कुमारता प्रादुरभूदमीषु शक्तिर्विशिष्टा परिदृश्यते स्म ।
कथ नु तत्राशुतरां समीपुर्दंडोपवीताजिनमेखलायाः ॥ ३७२ ॥

जातोपनयनमात्रस्य सर्वविद्यासंपन्नत्वे हेतुमाह ।

यो विद्यामपि भूयसीं न मनुते सर्वज्ञताहेतुका
यो वा निष्कल एष किन्तु भगवानीक्षेत न. कर्हिचित् ॥
स्वेयं चिरमुत्सुकाः समभवंस्तातास्तु विद्याः कला-
स्ता यावत्स विभुः कृतोपनयनस्तावत्तदोपस्थिताः ॥ ३७३ ॥

सर्वास्वपि विद्यासु कोदंडविद्यायामतिशये हेतुमाह।

सर्वाः सर्वस्य विद्या निजहितकृतये कांक्षितास्तत्र राज्ञा-
मावश्यत्यातीव प्रभवत उचिते चापविद्यार्थविदे ॥
तत्राप्याद्या प्रधानं भवति तदितरासानुषगिकप्रदः किं
मनाथो बाधयन्सोऽप्यसदिन सुतरामेव कोदंडविद्यां ॥ ३७४ ॥

सद्दश्या गुणसंगमाशु जहत श्रुयतसंयोगतो
विद्धावालक्ष्यमुपासकास्तु विशिखानेकास्ततो जिम्हगान् ॥
श्रीराम समुपास्त सततमसौ ये मां भजते यथा
तानेतास्तु तथा भजाम्यहमिति स्वोक्तं वचः सार्थयन् ॥ ३७५ ॥
स्नात्वा प्रातरसौ यथाविधि विधिं कृत्वाथ नत्वा गुरू--
न्गत्वा संसदि पश्यति स्म निपुणं पौराक्षमार्ये समं ॥
अश्रूयत तदंतरेऽपि कृतिनस्ते ते यथान्वदेर--
स्त्रैलोक्याक्षदशोल्पकार्यविषयं नो चित्रकृत्पाटवं ॥ ३७६ ॥
नरवरस्य वचोभिरिलाभ्यो नगरकार्यमशेषमयं व्यधात् ॥
न च मनागपि कश्चिदगात्क्रमं नर इति प्रतिभात्यति सांप्रतं ॥३७७॥
श्रीरामचंद्रेजनि नीतिवैभवं ततश्च भूयोपि विनीतिवैभवं ॥
न तत्र सर्वैतिकमनीतिवैभवं किं दुर्घटं स्वामिनि मे रघूत्तमे ॥३७८॥
मृगयायां हेतुमाह ।
नागान्खड्गिगणान्हरींश्च परितो यो वाहिनीभोगिनी
धत्ते कंचुकिसंचयं च महिषीर्ये सेव्यते चामरैः ॥
किं चाभाति सरामलक्ष्मणतया सोऽयं नु राज्ञे ददौ
जज्ञे न प्रतिपक्ष इत्ययमभूत्सिद्धोस्य किं शुद्धये ॥ ३७९ ॥
अश्वारोहणे हेतुमाह ।
विक्रांतैरपि दुर्दमो मृगगणाध्यक्षो वने केसरी ।
तत्सार्थं प्रथमप्रसंग उदये राज्ञो न आयुष्मतः ॥
तत्र स्यात्तु कथं कथं न निपुणं विघ्नं कवीनामिमा
माशाकामपहर्तुमिव किं सोश्वं तदा न्यग्व्यधात् ॥ ३८० ॥
लक्ष्मणसाहाय्यके हेतुमाह ।
अस्यैकस्य तु साहाय्ये स्यादनंतसहायता ॥
इति मीमांसया जज्ञे रामः सौमित्रिसारथिः ॥ ३८१ ॥
रघूत्तमचक्रकृपाणप्रहारप्रभिन्नेभकुंभस्थलाभ्यंतरेभ्यः ॥
पतंति स्म मुक्ताः फलं साधुवृत्ता मदोन्मत्तसंसर्गजं दर्शयंत्यः ॥ ३८२ ॥
आस्ते पराङ्मुखतया हि हरौ जनोसौ नूनं कपोलतलभंगमुपैति लोके ॥
दानोदकार्द्रकरतापि हिताय नेति प्रख्यापयं करिकुलान्यभिनत्कपोले ॥ ३८३ ॥
भृशं ररसतो धुततुंगशृंगमभिद्रवतो वनसैरिभेंद्रा ॥
अधः पतंति स्म कृपाणपातैर्द्विधा ह्यूर्ध्वगतिः कुतस्त्या ॥ ३८४ ॥

आः पापिनो गोविषये भवति मुखानि योत्पुत्कुटकौतुकानि ।[1]
तदद्य कामान्कलितान्करोमीत्यबीभरद्दीपिमुखानि गोभि. ॥ ३८५ ॥
भूमंडलेऽस्मिन्नहमेक एव खड्गीति लोकाः प्रवदंति सर्वे ॥
तत्किंतु खड्गिव्यपदेशभाजो मृगाश्च कर्तायममृष्यमाणः ॥ ३८६ ॥
साक्षादय शबरशत्रुरत्रेत्येव तु य इत वदति सतः ॥
तस्मिश्चमत्कुर्वति हेतिमेति स्थिति कथं शबराडभिदभः ॥ ३८७ ॥
विस्फारयत धनुरार्यपुत्र ज्यादारिता गर्ववशेन कोलाः ॥
चिराभियुक्ता अपि नो कृतार्था कथं हि त पकभृतो भजेयुः ॥ ३८८ ॥

दुर्वृत्तोपमतः पुरा किल मया मूर्धावशेषीकृत-
स्तावानप्यहह त्रयीमयजन चैन कलानायक ॥
विभ्येकोपि पुन. पुनर्व्यथयतेऽसौ सिंहिकानंदन-
स्ते सागा इह भूरिश· पुनरिमे कुर्युर्न किंमित्यहन् ॥ ३८९ ॥
हरिः सन् यस्तु पचास्यो बाणस्तध्दृदयगमः ॥
प्रादुर्भूता न तत्राभूत्सा विरूपाक्षता कुत. ॥ ३९० ॥

अत्र हिंसायामपि अहिंसेत्यत्र हेतुमाह ।

अपि स्वसत्वेऽस्वसहायताप्यथो वनस्थतायामपि चावनस्थता ॥
आखेटके सत्ववधोपि भूभुजा कथं नु न स्यादवध. सतु स्फुट ॥ ३९१ ॥

मृतास्ते सद्गतिभाज इत्यत्र हेतुमाह ।

धृतः करे श्रीरघुनायकेन यो ज्योतिर्मय· कोशविनिर्गतोऽभवत् ॥
तेनानुविद्धा मृगसत्तमस्थितिं ते वन्यजीवा इति नात्र विस्मय· ॥ ३९२ ॥
विशिखा जीवा मुक्तास्तत्सकर्मणादहो विरक्तत्व ॥
सद्य. प्रतिपद्य न के विदेहभाव भजेयुरिति वदत ॥ ३९३ ॥
ददौ जनाना बहुसत्वहितस्तापप्रदोऽभूत्तमसौ रघूत्तम. ॥
नि सत्वभावं प्रतिपाद्य पादयोर्निवेदयामास पितुः सहानुगः ॥ ३९४ ॥
यदेकैक यद्बहुचित्रकारि तन्नाम साकेतनिकेतलोकान् ॥
न सर्वथा चित्रसमुद्रपूरे न्यमज्जयित्थक इति ब्रवीत ॥ ३९५ ॥

सर्वानंदे हेतुमाह ।

मलीमसं स्वासुरसपदोमैर्जने निजानंदभरः सुदूरं ॥

१ राहु २ संन्यासत बाणाश्च ३ जीवा मुक्ता ४ सप्तमान् ५ से अटति ते सेटा देशा तानाभिव्याप्य आसेटक देवयते यदाश्चर्यकारि तत्साकेतलोकाश्चकारेति तात्पर्य । ओसेटकं मृगया ।

पद्मा यथाऽवर्धत देवसंपत्तथा तथा स स्वयमाविरासीत् ॥
स्वाभाविको लुप्त इव प्रकामं स्वामोद[1] आसीदिह हैमवेधात्[2] ॥
प्रसृत्वरे स स्वयमाविरासीत्पयोदये शूरवरप्रतापे ॥ ३९६ ॥
पूर्णनिर्मलरसे हि मानसे जन्मिनां जगति रामनामकः ॥
राजहंस इह संनिविश्य स व्यातनोत्कुवलये सुविभ्रमं ॥ ३९७ ॥
जनस्य कस्यापि न कोपि दोषो यो वाचिको मानसिकोपि वाभूत् ॥
श्रीराघवेऽनंतगुणे परंतु दग्दोषसंभावनमात्रमासीत् ॥ ३९८ ॥
श्रीरामेण कृतमपि सर्वमकृतमेवेत्यत्र हेतुमाह ।
प्रकृत्यौ भातु नामेह विकारो वरवस्तुनः ॥
न दूषणोपेस्थितये विचारे सति जायते ॥ ३९९ ॥
कल्पेपि पञ्चेशपदं प्रकृत्या तस्मिन्विकारेऽपि विभासमाने ॥
हानिस्तु न प्रत्युत कार्यसिद्धिः प्रतीयतेपि प्रतिपत्रमेनत् ॥ ४०० ॥
रामे मम स्वामिनि तु प्रकृत्या योगाद्विकारेऽपि विभासमाने ॥
स्वतत्वहानिर्न मनागपीति न शास्ति किं नामसहस्रकोक्तिः ॥ ४०१ ॥
समीहितं प्रार्थयते ।
वियुक्तक्षेत्रस्त्वामिन्यापि सतु निवारयति नियतं ॥
वियोगस्तन्मामूल्कथमपि विभो विठ्ठलकवेः ॥
प्रपन्नोसौ त्वां तद्वितर परमार्के करुणया ॥
महाराष्ट्रेष्वेप प्रभवतु परेशो ज्वलतरः ॥ ४०२ ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजरघुनंदनसुंदरपदद्वंद्वारविंदमकरंदमिलिंदायमानमानसेन शांडिल्यकुलतिलकायमानेन श्रीकरहाटकनिवासिना पंतमहादेवतनुजेन वाराणसीगर्भसमुद्भवेन अलभ्यमनामगण्यकुलरेण्यपुण्यशीलकारण्यनिधिप्रतिनिधिरंगश्रीनिवासरायलब्धोपजीविकेन पंतविठ्ठलेन विरचिते हेतुरामायणे प्रथमसर्गकं ॥ श्रीरामः प्रीयतां ॥

---

१ आमोदो गन्धहर्षयोरित्यमरः । २ हैमवेध एव हैमवेध इत्यर्थे अण् । सुवर्णविधको यो वेधोऽस्य । वस्तेढ्रिमकर्तृकेभ्यो । ३ तदा अदर्शी । ८८ च । ४ गूढ पूर्णः - प्रेम्णि पूरयते रामचंद्रः । ५ मानसेषु च । ६ नदोऽस्ति अंतःकरणे च । ७ मानसः ॥ ८ एकोऽपि. राम. कार्यस्य विकारदोषेण विरहे भवति विरहे किं दूषणं च । एकमेव । ९. यद् पेक्षारस हृदयेकान्तरेण दूषणं न भवति । महतस्वामी महत्संबन्धी च । इक्ष्वाकवाद्य च । महत्तरैकः, महत्सकामेहि भवति ।

भगवतः कौशिकस्य स्वमखारिष्टनिरसने श्रीरामानिध्याने हेतुमाह ।

सर्वारिष्टनिरासकर्तुरपि मेऽरिष्टस्य विध्वंसकः ॥
श्रीलक्ष्मीपतिरेव नेतर इति प्रेक्ष्यैव दिव्य हरिं ॥
दिव्य. कौशिक आजगाम शरणं सोऽद्य पुनः पार्थिव-
स्तत्त पार्थिवमेव यानि इति निध्यायन्नभूत्कौशिकः ॥ १ ॥

हेत्वंतरमाह ।

स्वामिश्चिराद्विरचितात्तपसो हि वर्णव्यत्यासमात्रमहह व्यरचि द्विधापि ॥
नैवाचर किमपि हत हरेः प्रियार्थं तत्राधुनापि यतितव्यमिति व्यशास्यत् ॥२॥

दुष्टैः सृष्टैररिष्टैर्हतसकलमखैर्भूरिदुःखैः स खेदे
क्षीराब्धौ प्रार्थ्यमानो दशरथसदने देवदेवोऽवतीर्णः ॥
तत्मारिस्तोर्मखमभ्य श्रवणपथमगात्सोऽधुनाऽरिष्टपक्षान्
धत्ते हीत्येव यातस्तदुकतरतयेत्यस्य मीमांसयेव ॥ ३ ॥
भस्मोद्भासित्पुर्विशकटजटाजूटो द्विजेंद्रांचितो ॥
यो गंगाचलधट्टसद्रसवतीं रुद्राक्षभूयाधरः ॥
यन्नामानिशपाठलोलरसनस्तत्श्रीमुखालोकना-
त्साफल्यं स्वदृशोर्भृशं रचयितुं साक्षाच्छिवोगादिव ॥ ४ ॥

राज्ञो विश्वामित्रं प्रत्युद्गमने हेतुमाह ।

य स्तिकौशिकमाहुरत्र धरणावेव द्विजाग्र्योऽप्यस-
मारूढः सुदृढ द्विजाग्र्यपदवीं घोरैस्तपोराशिभिः ।
श्रेयान्सत्पथगामिना स विनतानंदप्रदस्तक्षम ॥
तस्याभ्यागममात्रतः मतियमी यद्राजहंसाग्रणीः ॥ ५ ॥

द्विजोत्तमाग्र्यो मनुजोत्तमोसौ रत्नोत्तमौ वानुपदा निधाय ॥
भ्रातु स तामुन्नतिमुत्तमां तां निजोत्तमांगं नमयांबभूव ॥ ६ ॥
गाधेरगाधतपसस्तनयस्य तस्य पादारविंदयुगलस्मरजोभिषेकः ॥
स्थाने पुपोष पुरुपार्थिवमानसस्य सत्वं च यत्पुनरहो तदतीव चित्रं ॥ ७

राजसदने तदानयने हेतुमाह ।

प्रासादं नीतश्चेत्स्वार्थप्राणोचित प्रसादं सः ॥
नीतः स्यादेवेति स तमेव नरनायको निन्ये ॥ ८ ॥
राज्ञा प्रकाशमानेन चित्रं गुरुतमो मुनिः ॥
भास्वत्कुलेऽमलत्वार्थमानिन्ये निजमंदिरं ॥ ९ ॥
अनर्घ्यतपसस्तस्य तदार्घ्यादिभिरादृतः ॥

घकारापचितिं विन चेतु स्वोपचितिं चिर ॥
उभयेन स्वकायेन दक्षिणस्त प्रदक्षिणं ॥
विधाय वंदन चक्रे शिरसा वचसापि च ॥ ११

स्तुतिप्रपचे हेतुमाह ।

सैधित्रावसथे प्रपाद्य किमयं मद्य दुहती पयो
गामेका भृशमेकवर्णसुभगां दत्वा कृतार्थायते ॥
काचिन्नापमसूयतीति स पुनश्चानेकवर्णाचिता
वन्हीगी व्यसृजत्प्रमोदजनिका· सद्यः सुधामोचिका ॥ १२ ॥

श्रीमदागमनेनाह सकलकल्याणभाजनमित्यत्र हेतुमाह दशरथ· ।

श्रीस्वामिपादा इह सर्वदागमा समागमन् यत्स्वयमेव मे गृहान् ॥
अत सुरांगा हि मयीत्यवैम्यह कल्याणसपत्सु नु नाधुनोक्तय ॥ १३ ॥
पदपद्मसमागमादमुष्माद्भवतोर्यो मम सिद्धिमीप्सितास ॥
इति किमिव पुरो मुधा बुधानां विविधालापशतैर्वदामि विद्वन् ॥ १४ ॥
शतोत्सवाढ्य विबुधोपलाल्यं कुल पवित्र मम सर्वथाऽद्य ॥
यत्तीर्थराजोऽयमगात्प्रयागो वृद्धश्रवस्त्वे स्म तु कानु शका ॥ १५ ॥
त्रिशङ्कुभर्ता नवसर्गकर्ता योय भवान्विप्रवर समागात् ॥
स एप साक्षाज्जगदीश एव तद्भूतिराहूतिमपेक्षते किं ॥ १६ ॥

न केवलमहमेक एव मुदित किंतु सर्व राष्ट्रमपीत्यत्र हेतुमाह ।

ममौ न मय्येव नृपुंडरीके आमोद एक भुवनोदरेऽस्मिन् ॥
विकाशपूर्वं सकलेपि चक्रे सूर्यागमस्यैतदतीव युक्त ॥ १७ ॥

स्वामिन्निशातमधिगच्छति तु द्विजेंद्रे स्वामोदराशिभरितं त्वरितं प्रकाशि ॥
जायेत यत्कुवलय सकल तदत्र नैको मुदे ककलिल किमु राजहस ॥ १८ ॥

अत शांतफले श्रीमत्सूर्यपादे कचित्कृतात् ॥
सतापादितरे कश्चन ताम्यति तपोवन ॥ १९ ॥

तापाभावे हेतुमुपन्यस्यति मुनि ।

क्षत्राधिपे राजनि राजति त्वयि क्षमातलेऽस्मिन्नतिशीतले करे ॥
या नाम सतापकथाऽत्र तादृशे नक्षत्रनाथेपि न या काचिच्छ्रुता ॥ २० ॥
एतस्मिञ्जगति भवानि कटकास्ते स भागं सहजतयैव दूषयते ॥
मा तु स्वाश्रमपदमत्र लोकयात्रां किर्योक दशरथं आगरक्तायां ॥ २१ ॥

अथ दशरथ ।

---

१ भुवनं मोदनोकपोलित काश । २ करणे राजमानन । ३ स्पमागरक्तायां रसया ।

श्रीरामप्रमुखान्कुमारतिलकान्कामाभिरामाल्लस-
त्तूणीखेटकृपाणकार्मुकशरान्लोलेक्ष्यिखंडांकुरान् ॥
आनाय्यांघ्रियुगे निवेद्य भगवन्श्रीपादशिष्या इमे ऽ
नुग्राह्या इति निर्मितांजलिपुटं राजा स विज्ञापितः ॥ २२ ॥
नत्वा त सहशिष्यवर्गमुचितैः श्रेष्ठः वसिष्ठः तथा
राजानं द्विजपादपद्मरजसाभ्युत्थूल्य माल्यस्थूलं ॥
अंतं भूपयतः कृतांजलिपुटान्पीत्वाक्षिपात्रैरगुं
र्मो चित्रं स्वयमेव तत्र सकलाध्विश्राण्यभूद्यास्थिर ॥ २३ ॥
श्रीरामचंद्रमुखचंद्रमवेक्षमाणः सद्यः समुच्छलितहार्दसमुद्रपूरः ॥
भार्द्रो न केवलमभूत्सहजे स्वकीये नेत्रद्वये परिहितेऽपि स तापसाग्रयः ॥ २४ ॥
श्रीमद्रामप्रियार्थान्नृप चयितुमनसोभ्यागतस्यास्य सूरेः
कार्योऽर्थो नैव वाच्यः कश्चिदपि सुधियेत्यासतीवव्रतस्य ॥
अन्यास्मिन्वंदमानेऽतिरणराणितपाशीःसहस्रं प्रयोक्तु
प्रक्रातस्याश्वकीर्ण्यं व्यतनुत न गलः प्रेमबाष्पोपरुद्धः ॥ २५ ॥
दशरथः—
एतस्यां ब्रह्मसृष्टौ किमपि भगवतस्तत्तपस्याप्रभावा-
न्नालभ्यं यस्त्वदृष्टश्रुतमभिनवमप्यस्त्यकार्यं न चातः ॥
आदेश्यस्त्वेष शिष्यः किमपि भगवतेत्युक्तिमुक्तिकत्रपात
स्वामिन्मा इति सति मुखरयति हठाच्छ्रीमदध्यक्षभक्तिः ॥ २६ ॥
समस्तमस्ति यद्वस्तु जाते श्रीमत्प्रसादतः ॥
अतः किमपि नादेयमद्य श्रीचरणाम्बुतः ॥ २७ ॥
मुनिः—
स्वकरे रुचिरैः स्वयं नभोगो बहुधान्योपपुजे वसूनि चिन्वन् ॥
भगवान् रविरस्य हि प्रयुक्तं कुलजस्योक्तमतीव युक्तमेतत् ॥ २८ ॥
तपोवनेन सर्वनाशिनः स नोदागत्य मोः पुण्यजनाः सहस्रशः ॥
अर्हीण्यजस्राण्यभिनर्थ्य वीक्षिते दीक्षाप्रवेशे प्रतिपत्ति समाप्ते ॥२९ ॥
मदकर्बुरकुंभोत्करान् वनसंचारपराान्विशृंखलान् ॥
विनिहत्य मृगसिंहशावको यथा एव प्रतनोति विक्रमोऽस्थले ॥ ३० ॥
रघूत्तमं लक्ष्मणमात्मसाक्षं प्रदेहि मे राक्षसलक्ष्यशांत्ये ॥
इत्युक्तिरासीदिव कौशिकास्या भूभृत्सभायामशनिप्रपातः ॥ ३१ ॥

१ पाठान्तर. पादेच्छांगरिताय । २ निर्भरं । ३ राक्षसाः पुण्यजनाः ।
४ स्थानि अनुचित ।

श्रुत्वा तत्कालकूटावरजमुनिवचः संगतास्तत्र पौराः
प्रोचुः सर्वे तदानीं मुनिरयमखिलामित्रमित्येव सत्यं ॥
मित्रे चर्षाचितीमे स्फुटमभिदधते गौरवांयास्य सूत्रं
पाणिन्याद्यास्तु,भीतास्त्रिभुवनविदितांद्दारुणादस्य रोषात् ॥ ३२ ॥
कौशिक एष,न तापसनाथः किं तर्हि नूनमपशकुनः ॥
आनदनिवसतेर्नः समुपस्थित इति जनैर्जना निगदुः ॥ ३३ ॥

दशरथो दीनः ॥

पृथुकेन क्षिनानेन वयोंपालेप राघवः ॥
जीविष्यति कथं नाम स्वामिन्नद्य प्रसीद मे ॥ ३४ ॥

मुनिः—

नादेयमीत सकलमित्युक्तं यद्वचः पुरा ॥
न मदभद्रतां कान्चित्तत्तथः प्रतिपद्यते ॥ ३५ ॥

यदि प्रभो सदशान वदन तदार्थैः सपक्षपा वितथया तव जिव्हया यत् ॥
ना स्पर्शिना ल्पेयमिदं अठरानभोजो वक्त्रादुदेति कथमद्य विचित्रमेतत् ॥ ३६ ॥
पूर्वापरे वचसि तेऽस्ति सदान्तता या वृत्तिः समैव ननु विग्रहभेदमात्रे ॥
मन्ये तनाय नृपते बहुलोपकारीभावे भविष्यति कथं न तथाविधत्वं ॥ ३७ ॥

इह वितरणशालिता नृपाणां मदितान्या रणशालितापि राजन् ॥
विमृश स्वयमेव तत्र युक्ता कतरा स्याद्भुवनत्रयीविजित्ये ॥ ३८ ॥

राजन् राजगलप्रभुः कुलपतिश्चाश्चाधिरोहदशाः
श्रोदारोर्येतितापदो पित्रत चेत्कुर्यान्नकार पुरे ॥
हीनरते समकाभुशादिति महाश्चर्याय नो जायते
पश्यापृरस्तथैव दृश्यत इत्थेद्दासतोऽपीदेशः ॥ ३९ ॥

रामो रामो राम एवं वदंत नित्य यस्मिंस्तत्र रामोऽस्ति सत्य ॥
यत्र त्वाहुर्नैव रामो न रामो रामः स्पष्ट तत्र नास्तीति मन्ये ॥ ४० ॥

दशरथः—

आयुष्मता रावणेण प्रतररक्षयेण किं ॥

---

१ मकारलोपोऽत्र मनुष्यार्थं द्रष्टः । २ दानरत आर्ष. मना स्वता । ४ सं लदा गरत भाव मता तरता । ३ स्थानपनरालेद: । ४ तरवारी खोरवारी च । ५ नजनवलीहक । न कारसुमेन नोपु अवमणवरित: । पूर्वं सर्वत्र मकारलोपमता । ६ राजन ईहशि मकारमुखमेन वाक्य युक्तमवदकालेनापृष्ठ, मरादि । ७ रामे । यत्र रामे नव यशरोदिति । वदने अपने भट्ट । यत्र रामभावरस्त रामो नास्तेत ।

अवलंब्य भवत्पक्षं राक्षसान्हन्मि कौशिक ॥ ४१ ॥

मुनिः—

अर्थिप्रत्यर्थिविषये दानेनोभयथाप्यासि ॥
शूरः परमकांडेच कुतः कोदंडतांडवं ॥ ४२ ॥

अंतं नेतुं मन्युमेकं समर्थः साकं युद्धा राक्षसैर्न त्वमेव ॥
स्यात्कोप्यस्मिन्नप्ययुद्धा तमंतं नेतुं त्वीष्टे सर्वथैवेष रामः ॥ ४३ ॥
विश्वस्य मित्रे मयि याचति त्वमरातिभावं प्रकटीकरोषि ॥
अतस्त्वनिष्टं भवितेव तस्मात्कुलेशितुस्ते सवितुर्न तोषः ॥ ४४ ॥

तदा दशरथः कुंतशताघातसमव्यथः ॥
शल्यार्दिताश्च कौशल्याप्रमुखा राजयोषितः ॥ ४५ ॥

विहातुं रघुं सर्वथा नोत्सहेऽहं सहस्रापराधोस्मि सर्वं मदीयं ॥
क्षमस्व क्षमस्व प्रसीद प्रसीदेत्यभिव्याहरन्पादमूले पपात ॥ ४६ ॥

नीत्वैकांतमथावदद्दशरथं श्रेष्ठो वसिष्ठो गुरु
रामोयं मनुजो न किंतु भगवान्साक्षाद्धरिः सोऽमरैः ॥
भूभारोध्दृतयेर्थितस्तवगृहे जातो भवान्कश्यपः ॥
कौसल्याऽदितिरप्यभूत्किल पुरा युष्मद्वरं साधकः ॥४७॥

राजन् रमास्य परमा रमणी विदेहराजस्य गेहममलं समलंकरोति ॥
रामेण तां सकलयौवनरत्नभूता सीता य एष सह योजयितु समागात् ॥४८॥

संदाकारस्य रामस्य राजन्सश्रीकता पुनः ।
सुलभा कौशिकस्यास्य प्रसादेनैव नान्यथा ॥४९॥
अजगमरहिततेयं याते शोकाय जायते सुमते ॥
निपुणं विचार्यमाणेऽनंतक्षेमाय जायते नैव ॥५०॥
सद्यस्तपस्योपदेशेन राजाभूद्गतसंशयः ॥
न किं समाधिः साधीयान्संम मे न सुमेधसः ॥५१॥

स्वस्थोऽभवद्दशरथो निजकल्पनोत्थमस्तोकमपहाय तदात्व एव ॥
शोकस्तु तावदिह रामवियोगजन्यो यावन्न सांप्रदमथास्य गुरूपदेशः ॥५२ ॥

संभावितप्रत्याख्यानां कौसल्या समाधातु प्रवर्तते पंक्तिरथः । अय प्रिये ।
राज्ञा याते निजात्मजानिव भुजा शाली द्विजाद्याः प्रजा ॥

---

१ दाने खंडने च । २ मन्युर्दैन्ये क्रतौ क्रुधीत्यमरः । ३ अहमपि कश्चिद्वाते वा । ४ शत्रुभावं दानाभावं च । ५ शापदानेन वाचाभावश्च । ६ सुंदराकारस्य । अरतीति साध्यमान आकारो यस्य आराम इत्यर्थः ।

एतद्धकुमलं व्यनक्ति जनकेत्याख्यैव यस्य स्फुटं ॥
वृत्तं गायति यस्य च श्रुतिशिरः श्रीयाज्ञवल्क्यप्रिय
च्छात्रो ब्रह्मविदामुदारचरितो राजर्षिरास्ते श्रुतः ॥५३॥

धन्यस्य विन्यासमिवास्य कन्यारत्नं प्रियेदादसुधा प्रसादात् ॥
या रत्नगर्भामवदन्वदंति बुधा वदिष्यंति यदीययोगात् ॥५४॥
लावण्यरूपकुलशीलगुणप्रकर्षानस्या निशम्य नरनायकतोकलोकः ॥
तत्कामतक्षमनसा तरसा तपोभिर्गौरीं वराणि वरिवस्यति मंगलारव्या ॥५५॥

औरसी तादृशी तस्य कन्या चांद्रमसी यथा ॥
धन्या कन्यास्त्यपे धन्या या दधात्यूर्मिलाभिधा ॥५६॥
विवाहयिषुणा तेन कन्यायुगमिदं प्रिये ॥
राजर्षिणैव राजर्षिरिति विज्ञापितोऽभवत् ॥५७॥
भो स्वामिन्प्रतिसृष्टविष्टपविवाहार्हौ वरौ सुंदरी ॥
राजर्षी अधिगम्य सम्यगुदयौ दुर्दम्यरम्यश्रियौ ॥
सेभ्योऽलभ्यवरप्रदस्य भवतः कारुण्यपुण्यं विना
कन्योद्वाहमहोत्सवं कथमहो द्रक्ष्यत्ययं मैथिलः ॥ ५८ ॥
सावित्रर्षेपुरश्चर्यालब्धब्रह्मत्वसंपदः ॥
नित्यप्रशंसे वंशेऽस्मिन्पक्षपातोऽस्य लक्ष्यते ॥५९॥
कन्यया राजसंयोगो नास्य तोषाय जायते ॥
अयं सौरेसवंशोऽशेषतोषप्रपोषकः ॥६०॥
तस्मात्वमेव तपोधनस्तव सुते भूभृत्सभासंमते ॥
सद्यस्कारस्वसमागमात्स्व भावितामाधाय राजर्षिता ॥
तामत्र प्रकटय्य भूमिसुतयोद्वाहं यथा सभ्रम ॥
निर्वर्त्यास्य रघूद्वहस्य सवितुस्तोषाय कल्पिष्यते ॥६१॥
अप्यतिवात्सल्या सा कौसल्या नृपतिचाटुवचनेन ॥
तनयोद्वाहकुतूहलसुधां निपायान्वमस्त तदशेषं ॥६२॥

कौसल्यां समाधायागच्छंत तमवलोकयन्नेव मुनिर्मुमुदेत्यत्र हेतुमाह ।
सो जज्ञे नृपेपुङ्कः कृतसदारामास्थितिस्तोंपस
व्याकोपात्सुपरिच्छदस्य विरहाद्दूस्नप्रशस्तप्रभः ॥

---

१ सामान्यराजा श्रेष्ठश्च । कन्यागते सवितरि जाते सति भाद्रपदमासप्राप्ति । २ तत्र ब्राह्मणानां संतोष प्रसिद्धे । ३ रामचन्द्रभेद्री सहाय । पक्षे नृपश्रेष्ठो दशरथ । ४ याज्ञ विश्वामित्रश्च ।

एकांतेऽथ वसंतमन्त्रिपगुरु संगम्य रम्यं पुन-
र्लब्धाभूद्दरितत्वमाप्तसुमनोभावान्महामोददः ॥६३॥
गृहीत्वा कराणां नराणां राजा पराभूतमारौ कुमारौ निवेद्य ॥
मुने. पादपद्मेऽवदत्प्रांजलिः सन् यदिष्टं तदाभ्यामुभाभ्यां विधेय ॥ ६४ ॥

मुनिः ।

धन्यो वसिष्ठो भगवान्भवद्गुरुर्धन्यो भवांश्चार्यमवशासंमतः ॥
एतत्तनाभ्यस्य तु नीरजस्थल साक्षाद्रमा सा परमानुरागिणी ॥ ६५ ॥

अथ दशरथो भोजनोत्सवमारभत तत्र हेतुमाह ।

सद्वृत्तोहि निशातगो द्विजवरो नून महाभोजनो
जातश्चेज्जगति प्रकाशनकृते कल्पिष्यते न. पुनः ॥
चेत्सोप वत कालिकापाचितिशन्यास्यादिद्यभोजनो
दूराद्दूरतरं प्रकाशनमुत प्राते तु गाढं तमः ॥६६॥

अभ्यर्थित स्यादमृतायगानमन्न पुनर्यस्य मनीपकानाम् ॥
तेनादरादर्पितमेतदेभ्यः कीदृग् बभूवेति न वक्तुमीशा ॥६७॥

भुजानः कौशिकः स्वादु स्वादन्न तदुपस्कृत ॥
मेने नदस्य कदलीपर्णभुक्तिमहोत्सव ॥६८॥
स्वेष्ट साधयितु हि रामशरणापन्नो यदि स्यादय
सद्यः सिष्पत एव तस्य निपत ते भुक्तिमुक्ती स्वतः ॥
स्वादून्नान्युपभुज्य लोलुपतया काम नलपद्मासनाः
सगास्ते लुलुठुर्ही राघवगुणान्गायत एकातगा ॥६९॥

तदनु मनुजनाथ. सभा कृतवान् ।

विद्वद्वृद्धपुरोहितैर्हितरतैर्धौरेयपौरैर्वरैः
शूरैर्जानपदैर्विचित्रनिनदैरानादिभिर्वादिभि ॥
नृत्यद्वारविलासिनीभिरभितः प्रासागमैर्नैगमै ॥
रम्ये हर्म्यतले वितानविमले धूपोर्मिकिर्मीरिते ॥७०॥

आनीयोत्तमसम्भ्रमैर्मुनिमथाभ्युत्थाय पादानतिं ॥
कृत्वा पीठवरेऽधिरोप्य रुचिरे दिव्याम्बरैर्भूषणैः ॥
मुक्तारत्नमयैरपूजयदसौ काश्मीरकस्तूरिको-
दचन्दनगधगधकुसुमस्रग्धूपदीपादिभिः ॥७१॥
चित्तप्रसादोजानि तत्र विश्वामित्रस्य सर्वेषु समर्चितेषु ॥

मुधैव मैत्री करुणेति सूत्रं पतञ्जलिः किं रचयांचकार ॥७२॥
गृहीत्वा कराभ्यां नराणां स(ः) राजा पराभूतमारौ-कुमारौ निवेद्य ॥
मुनेः पादपद्मे ऽवदत्प्राञ्जलिः--सन् प्रविष्ट-स्तदाभ्यामुभाभ्यां विधेयः ॥ ७३ ॥
श्रीरामलक्ष्मणौ प्रेम्णा समालिंग्य निजाङ्कयोः ॥
निधायास्फालन् पृष्ठं वाचमूचे मुनीश्वरः ॥७४॥
वत्स श्री रघुनाथ यास्यसि सहास्माभिः (रामः) यदादिश्यते ॥
तच्छ्लाघ्य शिरसा (विश्वामित्रः) विहाय भवनं यातव्यमस्मद्वनं ॥
(रामः) स्वामिन्कोनुभवद्वनं वनमिति ब्रूयादिदं तद्वच ॥
सत्कर्तुं मुनिनाथ रोमनिवहः सद्यः समुच्चारयिष्यवान् ॥७५॥
आदौ पश्च भयं नु नाम भवनं कोस्मिन्विदध्यात्पदं ॥
किं प्रस्तौमि तपोवनं कुशलता जागर्ति यत्रानिशं ॥
भोः स्वामिन्नतएव भोगवितति दूरे विसृज्याविशन्-
न्पूर्वेरण्यगतिं प्रभूतफलदामिक्ष्वाकुपादादयः ॥७६॥
श्रीमत्पादयुग प्रणम्य वदति स्तोकं पुनर्लक्ष्मणः ॥
श्रेयान्छत्रमृतां भुवः समवतौ र्मः क्षत्रियाणां रणे ॥
श्रेयस्त्वत्र जयाशिरस्ति सुलभा सारण्य एव ध्रुवं ॥
यत्स्वामिन्नरण्यपादविमुखी हा हंत सा भूत्काचन ॥७७॥
वाक्चातुर्यकलाकलापकुशलं श्रीगाधिसूनोर्गलं ॥
व्यथ्राजिष्ट पुनर्निरर्गलतया विद्वत्सभामण्डले ॥
सोय राघवलक्ष्मणोक्तिवचसो वैदग्ध्यमत्यद्भुतं ॥
दृष्ट्वा किं समजायनेव सहसा सद्यो निरुद्धं स्वयं ॥ ७८॥

मुनि —
किमहं बहुधा वक्ष्ये पङ्क्तिस्यदननंदनौ ॥
तवैनौ पञ्चभिः प्राणैर्नीराज्याविति भाति मे ॥७९॥

तदानीं ।
सद्यो वाद्यधुरंधरान्ध्वजधरान्तांस्तान्पुनः सैनिकान्
पार्ष्णिकान्स्तुतिपाठकान्मुनिवरप्रस्थानमाज्ञापय ॥
इत्येवं गदिते सति क्षितिभुजामात्यतमात्यंतिकं ॥
नामृष्यन्मुनिशब्दमात्मनि मनाक् तं मौनिनामग्रणी ॥८०॥

---

१ मैत्रीकरुणामुदितोपेक्षाणां सुखदुःखपुण्यापुण्यविषयाणां भावनातश्चित्तप्रसादनं । श्रीमत्सु मैत्री दीनेषु करुणेत्यादि ।

तदात्व एव ।

राघवौ विवृतरौरवत्वचौ चापसायकनिषंगसंगिनौ ॥
सगतौ ललितजूटिताल्कौ गाढबद्धकरवालखेटकौ ॥८१॥

तदातिद्रवध्दृदयो नरपतिराह मुनिं ॥

महाफलार्थं सुमनोभिवृद्धिपरायणाः श्रीचरणायतं ते ॥
तत्किं सदारामरिरक्षयाढ्याः संतीत्यहो वाक्यशतैर्वदामि ॥८२॥

तदनु मुनिः किंचिद्विहस्य कौसल्यादिमातॄः प्रणमयितुमन्तःपुर गत ।

स्वस्त्यस्तु वत्सावपि गत्वनुष्णशितोर्मिलेशौ पुनरेतमाशु ॥
इत्याशिष मातृजनप्रयुक्तामुपश्रुतित्वेन मुनिः स मेने ॥८३॥

आपुरभिवृद्धयर्थं सुतयोस्तयोर्मूर्धानमाजिघ्रन्नरपतिरित्यत्र हेतुमाह ।

चिराय मे राघव एव जीवता स्थिरस्य वाजिघ्रदिति क्षितीश्वरः ।
यतो नसोरन्वयतोभिनोः स्थितिर्न जागरूकोत्र किमायुरागमः ॥८४॥
कौशिक. स किल रामलक्ष्मणोरामयोरुभयपार्श्व आबभौ ॥
ब्रह्मविद्विरतिवैभवोज्ज्वलो योगभागवतधर्मभागिव ॥८५॥
सद्यस्तयोश्चलितयोरथ राजलक्ष्म्या सभेदमागतवती सममार्यलक्ष्मीः ॥
ताव्कांतिपूरजठरे लकनेक्षणानि पारिप्लवान्यपि ममज्जुरतीव चित्रं ॥८६॥

पक्षपतावथमष्टौत सहस्रशः सुमनसो महामोदा ॥
न्यपतन्दिवोमहविषे द्रुतमोदक्प्रमवेतेति कथयत्य ॥ ८७ ॥
असंत्यजतो मुनिपद्धति ते विभूषयंतः पुरराजमार्गं ॥
विनिर्ययुर्दशरामहोत्सवेन भावस्य तात्साप्रतिकस्य युक्तं ॥ ८८ ॥

राजा—

वत्सौ न दुःखाकुरुत मुनींद्रमेतद्वचो नः स्मृतये भवति ॥
(मुनिं प्रति) असौ कनीयानतिचापलोतो वात्सल्यतो बाल्यदशैव पाल्यः ॥८९॥

पणवकाहलमर्दलझर्झरैरभिनदत्सु महाध्वनिसंगत ॥
अजनि विष्णुपद स्वयमेव तद्विबुधसूचनरूपसमपद्यत ॥ ९० ॥
तूर्णं पूर्णमभूच्चतुर्विधमहावादित्रनादैस्तदा-
काश तस्य निदर्शनं स्वयममूद्याहूतमात्रे स्थितः ॥
वैगुण्यं व्यपसृत्य पूर्णगुणता सा सांप्रतं भाविनी-
त्येव श्री रघुनायकोत्सिवगुरो नित्यसपर्योत्सिके ॥ ९१ ॥
पुरं प्रयागतो जनो रामविरहार्दितस्तमेव व्यायन्नभूदित्याह ।
रामो वनाय यातोस्माननाथयोनि किम नागरिकाः ॥
धामानि रूपं गता अपि वनं गता सम्यगित्ति चित्रं ॥ ९२ ॥

क्रोशमात्रे स्थितौ हेतुमाह ।

माराभ सुकुमाराविमहमिद राज्ञ कुमारद्वय
स्फार सप्रति काकपक्षधरमप्यत्यादरादात्मन ॥
आलोक्यानुचर तु कौशिकमुनेरग्रेस्थित सदैव
किं स्वल्पयमित्र न्यविक्षत यतोनुक्रोशमेवास्थित ॥ ९३ ॥

शरपूतने वसतौ हेतुमाह ।

प्रथमा प्रभवाति यस्य प्राय शिवैशैलवाहिनीत्रसाति ॥
कामालेयोप्यदूरे तस्येत्यवसत्स सारवे तीरे ॥ ९४ ॥

बलातिबलाविद्यादानमेतद्वीर्यवृद्धयेऽत्यत्र हेतुमाह ।

एह्येहि राघवलक्ष्मणेत्यम् मुनि समाहूय धिया प्रसन्नया ॥
वीर्यस्य वृद्धये पयसा महोज्वला । ददौ बला चातिबला किलानयो ॥ ९५ ॥
प्रात स्नातुमादिशन्नतर्गत सूचयति मुनि ।
भविष्यति महामोद आयुष्म कमलाकर ।
स्नातव्य शीघ्रमेवात सास्मत स तमब्रवीत् ॥ ९६ ॥

स्नात्वैव कामाश्रमो गतव्येत्यत्र हेतुमाह ।

कामाश्रम कामसमान राम स्नात्वैव याम प्रशमाभिरामा ॥
द्विजोत्तमा यत्र समा वसत सत स्वमात्मानमुदारयति ॥ ९७ ॥

अगदेशोय यत्र कामाश्रम स भवता सत्कार्येत्यत्र हेतुमाह ।
जीवो द्विजेंद्रनिवह करणानि सति सस्या मनोहरतरेत्यपरैव लक्ष्मी ॥
अस्यांगकस्य सुभगस्य पर तवास्य योग प्रतीक्षत इय पुरुषोत्तमस्य ॥ ९८ ॥

अत्र कामाश्रमे बहुमुनिनिवासे हेतुमाह ।

दुरासद कामरिपुर्नराणा पुरा पुरारातिनपो विनिघ्नन् ॥
स भस्मसादत्र बभूव यस्मात्तपास्विनोस्मिन्बहुशो वसति ॥ ९९ ॥

गंगासरय्वोरगदेशयोभयस्थितौ हेतुमाह ।

सत्यस्य तपस्यतो भगवतो भर्गस्य भालानल
ज्वालाजालझलकया मनसिज जाज्वल्यमानागक ॥
किं निर्वापयितु नु जन्हुतनयास्नेहार्दिता मानसा
तत्प्रभूता शरयूर्वृतेनमभित प्राप्ते स्वसारावित्र ॥ १०० ॥

---

१ स्वारत्नगमन पक्षे दर्वीभाव २ अनुक्रोश दया पक्षे क्रोशमनु क्रोशमात्र । ३ कैलासवाहिनी पक्षे कल्याणसमूहवाहिनी । ४ औषधी विद्या च । ५ प्रात काले कमल सम॰ सामोदो भविष्यति । ६ सम्मतस्त । ७ गुरुरयासमत्वात्तुदारत्व संपादयति । ८ दत्तसुख ।

कामाश्रमवासिनोपि मुनयो रामनिष्ठया कृतार्था इत्यत्र हेतुमाह ।

सुखं नाम कामाश्रमस्था अपि स्युः सदा रामनिष्ठां मुदा चेतसर्चते ॥
भजंते क्रमेणामृतं ते द्विजेंद्रा न किं तारकाधीशता तत्र युक्ता ॥ १०१ ॥

रामस्य फलसमर्पणे हेतुमाह ।

सगम्य साक्षादमृतं रघूत्तमं मनोरमं काननिकायनिष्ठिताः ॥
तत्पादमूले त्ववलभ्य केवलं फलं समूलं सकलं समर्पयन् ॥ १०२ ॥

तत्र प्रातःस्नानमादेशन्गार्हस्थ्यमभिनदन्नाह मुनिः ।

कामाश्रमोतिरुचिरो रमणीयतल्पं रम्याः कथा इति निशाथ सुखं व्यतीता ॥
एवं निशम्य वचनं स्वमथ स्मितास्यं स्नातव्यमाश्वितं इति स्म स आह रामं ॥१०३॥

रामादीन्नदीं तारयंतो मुनयः कृतार्था इत्यत्र हेतुमाह ।

तैरणिमुपस्थितवंतः प्रातर्ये कालपर्ययाच्चकिताः ॥
अप्याः प्रसादपात्रं न बभूवुस्ते कथकारं ॥ १०४ ॥

रामस्तपस्विनिकरान्भवसागरान्तानुत्तार्य ताच सरयू स्वयमुत्ततार ॥
आसाद्य दक्षिणतटं वचनं जगाद किं न्वेतदस्ति गहनं किल कालरूपं ॥ १०५ ॥

मुनिः—

अपि वत्स रघूत्तंस जगदानंदवर्धन ॥
आयुष्मता त्वयोक्तं यत्तथैव न संशयः ॥ १०६ ॥

अस्यारण्यस्यातिकष्टत्वे हेतुमाह ।

सुत्रामा वृत्रहत्या कलुषकलुषितः सोभिषिक्तो मुनींद्रै-
र्भ्रम्हिर्ष्टैर्ब्रम्हपूताबुभिरखिलमलं निर्मुमोचातिगात्रात् ॥
तावेतौ सुप्रतीतौ किल मलदकरूषाभिधौ नीवृतौ य-
त्तत्र न्युप्तं तु कृष्णं परिणमत इवारण्यरूपेण घोरं ॥ १०७ ॥

अत्र ताटका नाम राक्षसी वसतीत्याह ।

विवासितौ जनपदौ कृत्स्नेतावपि राक्षसी ॥
दुरंतकाननं स्वस्य निवासाय व्यरोपयत् ॥ १०८ ॥

तद्वृत्तमाह ।

यक्षः सुकेतुर्द्रुहिणप्रसादाद्यामजीजनत् ॥
रूपलावण्यसपन्नां नागायुतबलोद्धतां ॥ १०९ ॥
कुंभनंदनसुंदस्य तस्याश्चोपयमोऽभवत् ॥

---

१ कामाश्रम प्रसिद्ध. । २ सता नक्षत्राणामाराम· विहारस्थान नभ. सत्राराम. ।
३ सूर्यं नौकां च । ४ तयोरुपयमो विवाहो जात. स तयो समीरे यम एव जात. कुसं-हत्या मरणहेतुत्वात् ।

न्यादौ तु प्राणिजातस्य सर्वस्य समजायत ॥ ११० ॥
सुतं मारीचनामानं सुषुवे सुंदसुंदरी ।
मायैवायमिति स्वार्थं यदाख्यैव व्यचिख्यपत् ॥ १११ ॥
सुंदे मृते सा स्वसुतान्विता मुनिं कुंभोद्भवं धर्षयितुं समुद्यता ॥
सद्योगता राक्षसता समीहितं हितं कुतः पूज्यतमव्यतिक्रमात् ॥ ११२ ॥
भवतैव सा हंतव्येत्यत्र हेतुमाह ।
असुरी सा सदा सत्त्वप्राणसंकटकारिणी ॥
आयुष्मता सत्त्वभृता भवता हन्यतामिय ॥ ११३ ॥
स्त्रीवधमनंगीकुर्वाणं प्रवर्तयितुमाह ।
हंतुं प्रवृत्तवति मय्यबलां किलायं
किलो वदिष्यति जनोऽपि बतैतदास्तां ॥
श्रीमद्वसिष्ठचरणास्तु कथं सहेरन्
(मुनिः) तत्सत्यमेव यदि सा त्वबलैव सौम्य ॥ ११४ ॥
यूकार्पते हि कल्मषा ककचारण्यचारिणः ॥
आयुष्मन्नवाशाष्टांगप्रमाणं मातुमर्हसि ॥ ११५ ॥
रामः—
बाणस्य मे किमपि दुष्करमत्र नास्ति दोषोत्थितिस्तु भगवन्भवितेव मह्य ॥
मुनिः—
यत्र क वा भवतु नाम परंतु रामभास्वत्कुलैकतिलके त्वयि सा कथं स्यात्॥ ११६॥
एवं वचनवैचित्र्योक्त्या सदाचारेणापि द्रढयन् ।
अनुरूपकर्मविमुखी हंतव्यैवाबलापि पुरुषेण ॥
लोकस्य शोकदात्री विद्युज्जिव्हा हता हि शक्रेण ॥ ११७ ॥
किंच ।
लोके वता कौशिकमेनमृच्छती भार्या भृगोरासुरपक्षपातिनी ॥
जघ्ने महासत्त्वभृतापि शार्ङ्गिणेत्याख्यायिका न श्रुतिमार्गमागता ॥ ११८ ॥
रामो विरुद्धधर्माक्रांततामसहमानः पर्यनुयुंक्ते ।
नारीणां नाशः खलु नत्वरिनाशो मतः सुधियां ॥
किंतु बलेव्याघातो (मुनिः) नद्यबलाघात ईदृशो भवति ॥ ११९ ॥

---

१ इदं नागायुतबलस्यादबला नास्ति ।

२ नारीणां नाश इति पदे सुधियां अरिनाशाभावइति मत. । अन्यच्च स्त्रीहननेन बल-नाशश्च भवति । अबलाघातेन त्वदुक्तो बलाघातो न भवतीति मुन्यभिप्रायः ।

रामः —

ऋर्युच्छेदकरः कृपं कथमह स्वामिन्विदध्यामिमं
नार्युच्छेदमपे भवतु भवते भद्राणि भद्रापुत ॥
ऋस्युच्छेदकरो गुरोर्वचनतः स्युच्छेदकृद्भार्गवः
किन्नाभूत्सबला सुतादिमबलासूनाहरद्राघवः ॥ १२० ॥

किंच ।

यः क्षोणीभरवारणे धृतमहादीक्षः प्रवीराग्रणी·
स्तस्य त्वविध एव तत्क्रतुविधौ श्रीविप्रराजार्चनं ॥
यद्रामो जननीं जघान भगवान्कृष्णोपि तां पूतनां
हंतेति त्वमपीदृशः कथमिमं दुस्तर्कमुत्थापये ॥ १२१ ॥

सभूतिस्तु भवादृशां रघुपते सत्पालनार्थं खलु
त्वत्पक्षो मम नार्यनाशा उचितस्त्वेवंविध' सोप्यसौ ॥
नून युक्ततरो यदि त्वय पुन स्यादार्यनाशोऽङ्गेव.
(राम) कर्तव्यस्तदनार्यनाश (मुनी) इति चेत्तर्हीष्टसिदिर्हि न ॥१२२॥
रामायमगनोच्छेदस्त्वा धर्मपथवर्तिन ॥
न निषेध समाचष्टे प्रवृत्तिं प्रत्युत स्वय ॥ १२३ ॥

अत्रांतरे लक्ष्मण. ।

प्राणस्पदविधूयमानजलदा सकीर्णमत्युत्कट-
ग्रास नित्यतमोनिवाससदनं दूरस्थसत्वस्थिति ॥
तन्मन्ये खलचित्तवद्वनमिदं तन्निर्गुण श्रीमता
निर्मुक्त विशिखं विनेह कतम सत्साधयेत्कथ्यताम् ॥ १२४ ॥

राम —

कार्याकार्यव्यवस्थाया शास्त्रमेव परा गति· ॥
तत्तु श्रीमदादेशान्न किंचिदतिरिच्यते ॥ १२५ ॥
देदह्यमानैव भवत्क्रोधज्वलनहेतिभि ।
तत्रैकस्तु शरक्षेप शिष्योस्मिन्नवशिष्यते ॥ १२६ ॥
भुक्तोच्छिष्टनरास्थिपंजरमनागाश्लिष्टमांसाशन-
भ्राम्यद्गृध्रशृगालककरटप्राग्भारकोलाहल ॥
झिल्लीझंकृतिनादित रघुकुलालंकारहीरो महा-

१ दुष्टनाश आनार्यनाशशब्देन नाश फलति । २ पदच्छेदेन प्रयाग । उच्छेदो न भवति । ३ बाण सन्यासिन च ।

धीरो वीरवरो विवेश विपिनं तत्ताटकाधिष्टितं ॥ १२७ ॥
यत्र पुरस्कृतकंटककुजन्मना प्रायशस्तु संबाधः ॥
यत्र च मित्रस्यापि प्रसरो न परस्य का कथा तत्र ॥ १२८ ॥
अथैष सज्जीकृतभीमकार्मुकः प्रावर्तयट्टंकरणं सुदारुणं ॥
येनास्फुटं तदद्भुतं दपत्समं न तद्विचित्रं विदुषां व्यरीरचत् ॥१२९॥
तदाल्पएवाद्भुतमाः किमेतदित्युच्चमाभाष्य पिशाचिका सा ॥
अभ्यद्रवद्धोरकठोरघोषाः भूभृद्दरेण्यं नवकौलिकेव ॥ १३० ॥
रामास्तामवलोक्य वाचमवदत्सज्यं स्वकं कार्मुकं
कृत्वा संप्रतिसावधानमनसा भ्रातः स्थिरं स्थीयतां ॥
सा विष्वग्विसरच्छिरोरुहभराभिन्नाञ्जनाद्रिप्रभा
तप्तभ्राष्ट्रसगर्भवृत्तनयना दष्टाकरालानना ॥ १३१ ॥
आध्मातश्वसनानिलोर्मिविकृतप्रोच्छूननासापुटा
लोलंत्याततसृक्कणी रसनया लेलिह्यमाना मुहुः ॥
कर्णन्यस्तकरींद्रकुंडलयुगा कंकालमालाकुला
व्यावल्गद्धरणीधराधिपसमुत्स्थूलप्रलंबस्तना ॥ १३२ ॥
क्रोधावेशवशेन बाहुयुगुलीमुत्नर्तयंती भृशं
नाभीगह्वरनिःसरच्छशमृगाकुभेदराडंबरा ॥
मातंगाजगराटनद्धविपुलश्रोणीस्थलीगोणिका
क्षोणीमानमयत्यतिस्पदपदप्रोद्दामप्रहारैः खरैः ॥ १३३ ॥
फेंकारध्वनिमूर्छिताट्टहसितैरुद्गीर्णकर्णज्वरा
नृत्यंती गगने पतंत्यविरत प्रस्फोटयंती करौ ॥
वक्त्रन्यस्ततनूवर्ष्मचर्वणगलल्लोलाकरक्तद्रवा-
लक्तव्यक्तरसाभिषिक्तवपुषा नक्तचरी दृश्यते ॥ १३४ ॥

(कालापक)

नरवरस्य परस्य तु ताटका हृदुदभेद्य चिरेण शरेण यत् ॥
अमितया तु ततेगतिदेतवे तदुदघाटि कपाटममुष्य किं ॥ १३५
अंजनाचलतटस्य तटाकः शक्रवज्रपतनादिव सद्यः ॥
अस्फुटत्तदिह शोणितनद्यः काननेष्वभित उहुरसवाः ॥ १३६ ॥
यदैव ताटकानाम्नी निपपात निशाचरी ॥
तदावनीश्वराः प्रायेण भग्ना एव कुजन्मिन. ॥ १३७ ॥

१ प्रेतभेद राजश्रेष्ठे च । २ चांडका मेधपाक्षिष ।

कांतारसीम्नि युगपन्नपतत्त्वयीयं सा कुम्भसम्भवमुनेः किल शापसृष्टिः ॥
सा नाकिनां च नभसः कुसुमाभिवृष्टिः सा कौशिकस्य च मुनेः परितुष्टदृष्टिः ॥ १३८ ॥

ताटकायाः स्वरूपावगमे हेतुमाह ।

श्रीरामेण करे कृतस्य सुमहावंशोद्भवस्य श्रुति-
सृष्टो बाणवरो महाफलधरो लग्नो न किन्नाभवत् ।
भिद्यात्तत्र विरक्तता नु सहजा तस्योपरिष्टादथो
पातोपीशदृशो विदेहफलकः किन्न स्वरूपागमः ॥ १३९ ॥

सा उत्तमलोकं गतेत्यत्र हेतुमाह ।

सद्रूपिणी यक्षसुता समस्ताऽलंकारयुक्तात्र परानुरक्ता ॥
रम्यं परिक्रम्य बहु प्रणम्य रामं समामंत्र्य जगाम धाम ॥ १४० ॥

अथ विश्वामित्रेणेंद्रनिदेशेन श्रीरामाय विद्यादाने हेतुमाह ।

आसुर्यास्तु परिक्षये परिचिता स्त्र्यानवद्या पुन-
र्विद्या वृद्धिमुपेयुषी द्रुततरं रामे विशुद्धेऽर्प्यताम् ॥
तत्रैवास्ति कृतार्थतास्य विबुधा अप्येवमाहुस्तदे-
तस्मिन्गौरवमेव तन्मुनिवरो विद्यां स तत्रार्पयत् ॥ १४१ ॥

उपदेशमात्रादेव सर्वाण्यस्त्राणि रामं प्रति साक्षादुपस्थितानीत्यत्र हेतुमाह ।

सांगानि यानि सविधं समर्पितानि प्रसादतोऽस्त्राणि ॥
तानि ब्रह्मादीनि स्थितानि साक्षादुपेत्य तद्युक्त ॥ १४२ ॥

श्रीरामेण तानि स्वहृदयस्थानि कृतानीत्यत्र हेतुमाह ।

तान्यस्त्राणि विपक्षदंभदमनास्ते जम्भकीयाः पुर-
स्तस्थुः प्रांजलयः प्रसन्नमनसः सत्स्पर्शनाकांक्षिणः ॥
ते सर्वे हृदयंगमाः समभवन् हंहो मम स्वामिनो
रामादत्र जगत्त्रये वद परं कोन्यः कृपासागरः ॥ १४३ ॥

रामः—

स्वामिन्नेष पुरः स्फुरत्यनुपमः कस्याश्रमः कथ्यतां
(मुनिः) अस्माकं वसतिस्थल रघुपते नाम्नैव सिद्धाश्रम ।
एतस्मिन्बलियज्ञनिघ्नविषये सिद्धिं गतो वामनः
(रामः) तत्संपर्कवशेन किन्नु भवतामप्येष हंति क्रतून् ॥ १४४ ॥

---

१ हङ्कारः येस स्यहं । २ देहाभावो मुक्तिरित्यर्थः । ३ आसुरसोदरः ताटकायाः । ४ अंतर्हितानि विविधानि यथातथा । ५ भूरमूर्तेयो देवविशेषा । ६ पुरा भारे हृदयंगमा विद्या सर्वथा कृपासागरत्वात्से हृदयेनाता. ।

सदाश्रमोत्र भगवन् हत राघव तत्तथा ॥
परमस्याप्यलंकारकर्ता त्वं कुलनंदन ॥ १४५ ॥
येषामागमतो गृहेषु गृहिणः काप परं भेजिरे
सद्यस्ते किल कौशिकद्विजजना नित्य गुहावासिनः ॥
हित्वार्घ्यं परमां दशं समभजन्सप्राप्तमात्रे पदं
श्रीरामे दिनकृत्कुलैकतिलके चित्र तदासीत्परं ॥ १४६ ॥
शरहस्तास्त्रयोप्येते विस्फारितशरासनाः ॥
दधुर्महामन्युदीक्षा हंतु सपदमासुरीं ॥ १४७ ॥
प्रवृत्तेस्य शुचौ मन्यौ जगत्प्राणसहायतः ॥
भस्मीभवानि तृण यत्र कैवास्यासुरसंपदां ॥ १४८ ॥
षष्ठेऽहनि मारीचादीनामागमे हेतुमाह ।
ध्याः सूत्रैकठा अपि हत भूरिशः स्तोत्राणि शस्त्राणि च संप्रयुंजते ॥
इतीव रोषात्सहसा विहायसा निःसाध्वसाः पेतुरनेकराक्षसाः ॥ १४९ ॥
विश्वामित्रशिष्यः—
गर्जंतः पर्जन्यवैदस्त्रविसर्जनकरा करालास्याः ॥
मारीचसुबाहुमुखा मखांतराया रयात्प्रपात्येते ॥ १५० ॥
धर्मत्रदृष्टिकरा घोराः कर्बुरा वत्स राघव ॥
दृश्यते (रामः) तादृश. स्वामिन्विधास्ये पश्य तत्क्षणात् ॥ १५१ ॥
श्रीरामस्य बाणे मानवास्त्रप्रयोगे तदभिमन्त्रितशरेण च मारीचमस्पृष्ट्वैव सागरक्षेपे च हेतुमाह ।
श्रीरामेण नरोत्तमेन विशिख सप्रेषितो मानवो
धर्मं दर्शयितापि नैनमैशुर्गि मारीचनीच स्पृशन् ॥
दुराद्बाणपतत्रपातपवनैरेवोच्चकैर्भ्रामय-
न्नीचैर्नीरनिधौ निवापविषये निन्ये निमेषार्द्धतः ॥ १५२ ।
सुबाहुवधे पावकास्त्रप्रयोगे हेतुमाह ।
दूरोज्झिते सहज रे सहसा सुबाहुः क्रोधात्पतंग इव सैगर वहिदीपे ॥
श्रीराघवोपि भवतादृश एव पापेत्यालोचयन्समदधादिव पावकास्त्र ॥ १५
अथ वायव्यास्त्रप्रयोगे सर्वे तदनुचराः परास्ता इत्यत्र हेतुमाह ।

---

१ उत्तमाश्रम· सर्वदाश्रमश्च । २ अलंकरणकर्ता अमतसमाप्तिकर्ता च । ३ बाणश्च । ४ दर्भासनं धनुश्च । ५ मन्युर्दैन्ये क्रतौ क्रुधीत्यमर । ६ दुर्वक्ता ब्राह्म ७ मेघ । ८ आश्रमशुगि शोणितेत्यमर । ९ कर्बुर पापरक्षसोरिति मेदिनी । मनुदेवताक ११ मातृमरणेन

वायव्यास्त्रं रघूत्तंसे प्रयुक्तवाति तत्क्षणात् ॥
स्वचक्रचारिणोऽभूवन् रक्षःपुत्रकरेण वः ॥ १९४ ॥
धनुषि ज्यां नीरे मारीचं पावकास्त्रेण सुबाहुं
वायव्येनेतरान्नागने प्रयुक्तवानित्यत्र हेतुमाह ।
प्राग्भावेनासदृशमेव हि इत्यमस्मै तत्सत्यमेव समजायत संजिहीर्षोः ॥
अस्याप्यहो यदभिसंधिरनुक्रमेण ज्यानीरपावकसमीरणपुष्कराणाम् ॥ १९५ ॥
तदा मुनयो रामं सत्कृतवंत इत्यत्र हेतुमाह ।
दर्भावस्थिताः पक्षहीना द्विजेंद्राः सारोसारतो यस्य सद्यः प्रशांताः ॥
कृतार्थाः पुनः सत्क्रियां नाम कां कां जगज्जीवनस्यास्य रामस्य चक्रुः ॥ १९६ ॥
नेत्रैश्चिरेण निपपुर्वदनं चुचुंबुर्जघ्नुः शिरस्यथ परे दृढमालिलिंगुः ॥
संतुष्टुवुर्ननृतुराजहसुश्च तूष्णीं तस्थुः परेस्म मुमुचुर्ददुराशिषोऽन्ये ॥ १९७ ॥
रामस्याग्रपूजायां हेतुमाह ।
यतो दर्शोपिताापे योत्र निर्धनं सोयं पुनश्चामृत-
प्रायोभूद्यदपाश्रयेण न चिरात्तत्र्यपसभ्यार्चने ॥
अप्येतस्य रघूत्तमस्य पुरुषोत्तमस्य शंसानिधे-
स्तद्वाचा मनसापि धामयजने को नान्वमोदज्जनः ॥ १९८ ॥
विश्वामित्रस्य प्रियच्छात्रः ।
कुशासनं वन्यजनान्यदमाच्छमवाल्लसात् ॥
तद्दे रघोः परमेहोपचितिं समसूचयत् ॥ १९९ ॥
द्विजवरे मखमंडपचत्वरेऽमृतकरे त्विवने जनसादरे ॥
महदतिक्रमभीरुतया तदा समकुचद्रघुनायपदांबुजं ॥ १६० ॥
तदा मुनिः—
अर्घ्यः स्याद्भवतां नृपः परमयं नानापदक्षाल्लना-
दायुष्मांस्त्वदतेत्वसौ विधिरिति ब्रूमो भवच्छासनाः ॥ १६१ ॥
एतद्वैभवमीदृगेव जनकेनाप्यर्हणीय यदि-
त्याह स्म द्विजशेखरो दरदरस्मेराननो राघवं ॥ १६२ ॥
अमी अंगुरुगंधास्त इत्येव विनिवेदयन् ॥
चातुर्यांचर्चयांचक्रे लोकाचारानुसारतः ॥ १६३ ॥

१ वासना. २ जगत्संहार कर्तुमिच्छो. परमात्मन: रामस्य । ३ दर्भो वनवह्नौ चेति मेदिनी । ४ वाणो जड्ड च । ५ मेघस्य पक्षे रामः । ६ मृत्यु । ७ दर्भासन पृथ्वी शासने च । ८ वरहस्तेन समर्थं । पक्षे राम मह उत्सवतेजसोरिति मेदिनी । ९ पादभावनतारे । १० गुरुगंधा आणि अगुरुगंधा हा श्लेषालंकार. । पक्षे अगुरुगंधा. ।

एताश्च वन्यसुमनोमालास्ते हृदयगमा ॥
भवन्त्विति वदन्प्रेम्णा कण्ठदेशे न्यवेशयत् ॥ १६४ ॥
सद्वीसश्रिय एतस्य रामस्य स्वस्य चात्मन ॥
तत्याज द्वे त्वचावेका तार्वी रौरवी परा ॥ १६५ ॥
विनिवेद्य धूपदीपौ यानीह फलानि मधुरमधुराणि ॥
स्वाभिमतानि व्यसृजत्स तानि रघुनन्दनस्य पदमूले ॥ १६६
सुखी भव सुपूर्णायु सुकल्त्रोथ सुप्रजा ॥
सुशील सुयशा सौम्य सुवृत्त सुगुण सुधी ॥ १६७ ॥
सुप्रसन्नेन मनसा सुवर्णमयमुत्तम ॥
आशी सहस्रमेतस्मै दक्षिणा प्रत्यपादयत् ॥ १६८ ॥

अथ मुनि —

पूर्णायुर्भव नीरुजो भव सदाचारप्रतिष्ठो भव
कोदण्डश्रुतिपारगो भव तथैवान्वीक्षिकीज्ञो भव ॥
लोकत्राणपरायणो भव रिपुप्राणापहारी भव
श्रीस्त्राको भव सुप्रजा भव सदा सन्तुष्टचेता भव ॥ १६९ ॥
अर्थ्यभ्यर्थितकामदो भव मृदुस्वादुप्रवक्ता भव
भूभृन्मौलिकिरीटरत्नमणिगणाढ्यप्रात्रिपीठो भव ॥
लोकश्लाघ्यमहायशा भव पुनर्योगी विरागी भव
श्रुत्यतार्थरहस्यविद्भव परं भो ब्रह्मनिष्ठो भव ॥ १७० ॥
गर्भोम्भोधिविनो यो द्विजराजस्यास्य कमशिरःभ्रमर ॥
रिम्णुपदे समजायत स सूचक पूर्णिमारागमे ॥ १७१ ॥
विष्णुपदे घनरागश्रेम्नः वृष्टिस्तदा लोके ॥
गंगा पुनरस्य न किं बभूव नदुधान्यभवनिनाशाय ॥ १७२ ॥
तदश्रुधारासपातरत्न गंगामर्षाकृपत् ॥
विदाभक रामकण्ठो नन्नाशो गमितो नु किं ॥ १७३ ॥
प्रयत्नत्र तपस्विनामनुभवतोऽभिनाय पादामता
तस्यैर्दशरथपुर्वेगसिन वष पसुर्नरो ॥
दशग्रास्य विधिविनिशरदा रत्नरोति त्रि
रन्ते स्वादिति फलादर डा कि मनमृदि गन्ले ॥ १७४ ॥

१ वनम विज्ञम । २ पुत्र ३ रम पदम । ४ अन्दरम ।

अवभृथे मुनेः करसंपृक्तजलार्यैनो बभूवुरित्यत्र हेतुमाह ।

नीरं परमहंसस्य समृद्धिकरमुत्तमं ॥
स्पृहणीयं न कस्यासीत्कौशिकस्य करार्पितं ॥ १७५ ॥
प्राणिनः प्रीणयामास तत्र साद्गुण्यसिद्धये ॥
अन्नान्यमृतकल्पानि सोनल्पान्युपकल्पयन् ॥ १७६ ॥
महार्घवस्त्राभरणैर्दक्षिणाभिश्च तोषयन् ॥
प्रेक्षकान्प्रेषयामास प्रेमवादपुरःसरं ॥ १७७ ॥

तत्क्रतुन्यायेन विवाहपत्रागमने हेतुमाह ।

श्रीरामविवाहमहं द्रक्ष्यामि कदेति चिंतयंत्यायात् ॥
सामवेदसुधोल्लासं मुद्रितमय कुंकुमारुणं पत्रं ॥ १७८ ॥
स्वस्ति श्रीमुनिवृंदवंदितभवत्पादारविंदेष्वहं
वैदेहः प्रणतीः शतं विरचयन्बद्धांजलिः प्रार्थये ॥
सीताया दुहितुः स्वयंवरमहं कर्तास्मि तन्मंडपा-
लंकारं विरचय्य कार्यमखिलं दासस्य संपाद्यतां ॥ १७९ ॥

पत्रागमसामग्र्यभावेपि पत्रागमने हेतुमाह ।

विलक्षणं सर्वमनोज्ञमंते वसंतमासेद्रुपि निर्प्पलाशे ॥
वन्येत्रे पत्रागम एप तत्र निमज्जयामास न चित्रपूरे ॥ १८० ॥
भाविस्वयंवरनिमित्तकमात्रमेवं वाह्येष्वदर्शयदसौ नरवाह्यपत्र ॥
अंतर्मनस्य पुनर्नृवरस्य तत्र प्राधानिर्कीय शिविकेयमिति व्यवारयत्॥१८१॥

दूतस्य तस्य श्रीराघव एवायमस्मद्राजदुहितुर्योग्यो वर इत्यंतराशयं सूचयतस्त-
त्सत्कारे तेने सह संलापहेतुमाह ।

नूनं पत्रैवहस्य तत्रभवतो यानस्य तत्राश्रमे
रम्ये माधवयोगजातसुमनोभावस्य तस्याभवत् ॥
दिव्यामोदपरंपराभृशतराः संतन्वतः सर्वतः
साफल्यं द्विजराजपर्षदुपलाल्यत्वं पुनस्त्वार्थिकं ॥ १८२ ॥

---

१ अमराणां वसुधायाश्च हर्षजनक पक्षे सामवेदघोषसुधोल्लास । २ पत्र गवद्दे पक्षे स्पष्ट मुद्रांकित वैष्णवत्वात् पक्षे स्पष्ट । ३ रलयो. माण्यांद्रुतद्वारक । गिन्य राम । पक्षे वसंत । ४ पत्रशून्ये मासितरासेय । ५ विश्वामित्रे वृक्षे च । ६ नरेण वाह्य पत्र । पक्षे नरैर्वाह्य पत्र नरयानम् । ७ पत्राणि वहतीति पत्रवहः वसंत । पक्षे लेखवाह. तस्य । ८ गध' हर्षश्च । ९ पक्षिण. । ब्राह्मणाश्च ।

स वासनोपवधेपि परमानंदतुदिलः ॥
मुक्त सचरति स्मेति चित्रमाविरभूत्पर ॥ १

राम.—

गुरुराज भवत्कार्यं न किंचिदवशिष्यते ॥
अत· पितृगृह गतुमनुग्राह्योस्मि सांपत ॥ १८४

विश्वामित्रः—

विवाहोत्सवमननुभूय तव गमन न संभवतीत्याह ।

वत्स राम महाबाहो भूभर्तुः श्रीमतस्तव ॥
महाविवाहमुत्सृज्य गत कथमिवोचित ॥ १८५ ॥

रामः—गुरुपादैः समादिष्टः केवलं यागसिद्धये ॥
विश्वामित्र.—तद्धनुर्याग एवाय न किं सिद्धिमपेक्षते ॥ १८६ ॥
राम –स्फार स्फार प्रतीक्षेत जनको मारसान्वित. ॥
विश्वामित्र.–उपगम्याशु त ह्यस्य तोषो ननु विधीयता ॥ १८७ ॥
राम —सर्वथा गुरुकार्यैतु नावशिष्ट कथचन ॥
विश्वामित्रः–कुशाग्रबुद्धे किं वाच्यमवशिष्यत एव तत् ॥ १८८ ॥
रामः—तत्किं । (विश्वामित्र.)—जनककृत्य यत् ॥
रामः—स्वामिस्तदपि किं पुनः ।
विश्वामित्रः—वत राम न जानीषे यदेवैनत्तदेव तत् ॥ १८९ ॥
किंच ।

अत्रौपयाः केवलमेकल मख नैतावता तद्गुरु कार्यमुच्यते ॥
त्वयीक्ष्यते चेत्सकलैत्रता तदा भवेत्पुनस्तद्व्यपदेशसभवः ॥ १९० ॥

रामविवाहाय द्विजा इव खगा अपि निर्ययुरित्यत्र हेतुमाह ।

विवाहकार्यसिध्यर्थं श्रीरामस्यातिसभ्रमात् ॥
द्विजानां निकुरवाणि सकुटुबानि निर्ययुः ॥ १९१ ॥
विवाहोपस्थितौ खेटैरेपलानलविभिः ॥
कथ स्थेयमिहास्माभिरिति किं नु प्रतस्थिरे ॥ १९२ ॥

द्विजाः रसकाननिकटे सकामानारिश्चकुः ।

यास्यामो मिथिलापुर यथमय श्रीरामभद्रः पुनः
कर्ता भगमनगदाहिधनुषोरगोगणे सगनः ॥

---

१ वासमोपवधेपि वसनस्याप वासनध्यासद्युपवधश्च । २ भागमवतो । ३ रासकां-
स्वपत इति तस्य भाव । पक्षे भार्यासहितया ।

कन्यामगन्धमालिका परिमिलद्भृगामनगाकृता
वामुच्यागकुरगपुगवदृशि स्वागानि शृगारयेत् ॥ १९३ ॥
पश्याम करपीडनोत्सवमल स्नास्याम उष्णोदकै
पास्याम पय उज्वल सहसित स्थास्याम उच्चासने ॥
पास्यामोमृतकल्पमन्नममल स्वप्स्याम आस्तारके
प्राप्स्यामोऽबरभूषणानि विपुला लप्स्यामहे दक्षिणा ॥ १९४ ॥
इत्येव निश्चय चक्रु केवलामत्रणादपि ॥
तत्स्थाने शकुना सर्वे यत्नस्थाने पुरोभवन् ॥ १९५ ॥
तपोवनरक्षण श्रीरामविवाहोत्सवीक्षण च कर्तव्यमिति मुनिराह ।
अनेकप्रातिपर्ध्यैर्हास्ताास्तास्तु वनदेवता ॥
द्विधोप्यामत्रयामास विश्वामित्रो मुनीश्वर ॥ १९६ ॥
मुने परिच्छदशकटनिर्गमने हेतुमाह ।
महाश्रय सर्वपरिच्छदोद्भटा जटाधराणा शकटा विनिर्ययु ॥
त्रैलोक्यनाथस्य वरस्य तस्य ते युक्त सहाया ननु चक्रवर्तिन ॥ १९७ ॥
सर्वमहाजनानिगमे हेतुमाह ।
सन्मण्योदिपरिष्कृतदेहा आनदभृद्रसहाया ॥
सन्माणिसुवर्णमुक्ता आनदस्यास्य सहचरा युक्ता ॥ १९८ ॥
यस्या धत्ते चद्रमौलिर्विहार त कौबेर दिक्प्रदेश विशत ॥
ते वैदेहा मत्रितास्त्यक्तगेहा नि सदेहा स्वार्थासध्यै बभूवु ॥ १९९ ॥
जवाद्गच्छतामपि तेषा शोणनदकूले एव वसतौ हेतुमाह ।
वैदेहस्य यदा यमडलमणे प्राप्स्य महादक्षिण
कन्योद्वाहमहोत्सव नननगोत्साह समुद्यज्जव ॥
धावतोपि मुर्यर्णवाङ्मयविकोदार निराक्ष्यातरा
तत्रैव न्यवस स्वभानचारित दुर्वारमुर्वीतले ॥ २०० ॥
श्रीरामेण कोय देश इति दृष्टे तद्वृत्तमाचिख्यासु ॥ स्ववशाख्यायिकामवतारयन्वधू विषये पुसापि प्रयतितव्यमिति रामबुध्यारोहार्थं कुशकन्याख्यानं प्रस्तौति ।
कुशेशयजनेर्जज्ञे राजर्षि कुशसज्ञत ॥
कुशनाभो घृताच्या स कन्याशतमजीजनत् ॥ २०१ ॥

---

१ शकुना । पक्षे पक्षिण । २ अनेकप्रातराणि वनुमहा । ३ आश्रमरक्षण । स्वराष्ट्र गमन च । ४ राजान । शकटाश्च । ५ आदिशब्देन सुवर्णमुक्तानां ग्रहण । ६ नभामध्य शर । पक्षे सुवर्णद्रव्य । अल्पनोदार । अत्यन्तजलोदारं च ।

अगस्त्यप्राणायापि तस्मै याचमानाय वायवे ॥
नैव ताः स्पृहयामासुः क्वचिद्दाक्षिण्यशालिने ॥ २०२ ॥
वातप्रकोपात्कुटिलाङ्गयष्टिकाः पित्रार्पिताः स्नेहपरिप्लुतास्ततः ॥
ता ब्रह्मदत्तस्य शुचेरुदर्चिषः स्पर्शेन सद्यः कुटिलत्वमत्यजन् ॥ २०३ ॥
राजर्षिवर्यः स पवित्रवर्योऽप्यस्ततातपादान्गलितप्रमादान् ॥
अगाधधाम्नः किल गाधिनाम्नः प्रभूतभूम्नो जनयांबभूव ॥ २०४ ॥

गगावृत्तं परिपृच्छते श्रीरामाय विवाहविषये उत्साहार्थं कुमारकथां प्रसञ्जयति ।

अथोषसि महानृषिः स विनिवर्त्य नित्यक्रियां
जगादभिनवाद्वजन्समगापदेवापगां ॥
स्वशक्तिहततारको ननु कुमार एव ध्रुवं
॥ वागरदियोकगामपि विशेषतोऽदमदः ॥ २०५ ॥

पूर्वजयत्नानुसारेण सीताविषयएव भवतापि यतितव्यमित्यत्र हेतुमाह ।

स्वर्सिन्धुद्वारिणी स्फीता शीता गुरुतरंगिणी ॥
रघूणां यतमानानां प्रसिद्धिर्मूर्तिमत्यसौ ॥ २०६ ॥

श्रीरामेण विशालायाः पुर्याः वृत्तान्ते पृष्टे तदाख्यायिकाप्रसंगतारयन्पुरुष-
वरिष्ठोऽपि सर्वोत्तमापत्यमभीप्सनीति बोधयितुं दितितपस्याख्यानं प्रसंजयति ।

पुरा दितिरभिचिकीर्षये निदेशात्पुरुषोत्तमेस्तप आचरती ॥
सर्वोत्तमापत्यपरीप्सया तां प्रतापशाली दिति महेंद्रः ॥ २०७ ॥
अथैव चित्र रघुवीर चित्रम् बालस्य गर्भेऽपि नयप्रसंगे ॥
अत्युग्रशक्त्यनुगामाद्री फलं विशाल विभावभूव ॥ २०८ ॥

तेन विशालेयं पुरी निर्मिता स्थापिता ।

विशालाया अपि पुरो विशेषाणि कथायमोः ॥
सर्वोत्तमापि सर्वथा सुधाभूतम्महाद्भुत ॥ २०९ ॥
(रामः) कस्येदाश्रममिदं (विश्वामित्रः) गौतमस्य महात्मनः ॥
(रामः) हा कुतश्चापि भगवानिह न दृश्यते ॥ २१० ॥

निगद्ये हेतुं दर्शयति मुनिः ।

---

१ तैरप्रेम च । २ [illegible] । ३ [illegible] इति [illegible] । ४ [illegible] । ५ [illegible] । ६ [illegible] । ७ [illegible] च ।

वसिष्ठे नानुशिष्टोपि बत वेत्सि न राघव ॥
नि.सत्व एव नियतं केवलार्थपरायणः ॥ २११ ॥

एवं वचोवीचिभ्या राममनोविनोदं निरचय्य वास्तववृत्तं व्यवृणोत ।

अध्यात्मानं प्रार्थयानं विरिंचिस्तं राजानं निर्जराणां निरस्य ॥
लावण्याब्धिं पुण्यशीलामगण्यां कन्यां वन्यायाप्यदाद्गौतमाय ॥ २१२ ॥

तत्र हेतुमाह ।

यः स्वस्थोपि निकामकामवशतो स्वस्थो भवन्याचते
तं संत्यज्य न भोगमंडनमिमं को नैव दद्यात्सुतां ॥
स्वास्थ्येनार्यविचारतत्परधिये न्यक्कुर्वते भोगिनो
भूमानं ननु नित्यनिश्चितनवं दत्वाय भव्यात्मने ॥ २१३ ॥
तदादि पांसलयितुं गौतमस्य मुनेर्गृहान् ॥
अनिशं कामयांचक्रे स पांडुरकरेश्वराट् ॥ २१४ ॥

शचीरंभादिस्वीयसामान्यवनिताः संत्यज्यास्यामेव कुतो लंपट इत्यत्र हेतुमाह ।

हावान्सर्वान्मुग्धमध्यादिभावानालन्यानान्द्विप्रकारान्स्वदारान् ॥
हित्वाहल्यैवास्य कामाय जज्ञे संभोगेस्या पच्छतानंदलाभः ॥ २१५ ॥

तथा ।

वारांगना नापि वरांगनापि वा न रोचतेऽमुष्य यथा परांगना ॥
स्वापे यथा ब्रह्मपदावलंब्नवतो लैभ्यलाभः पुरुषार्थतां वहेत् ॥ २१६ ॥

इंद्रः स्वगतं । उपागतं मां न कदाचित्प्रत्याख्यास्यतीत्यत्र हेतुमाह ।

वृद्धेऽस्मिन्द्विजैराग्र्यकिंचनजनोत्तंसे तपःकर्कशे
मृद्वंगी तरुणी कथंचिदपि वा रज्येत सा पद्मिनी ॥
आदित्यं किल कामयेत नियतं कामाभिरामाकृतिं
श्रीमंतं बत निर्जरोत्तममिमं मामीक्षमाणेव सा ॥ २१७ ॥
कदाचिच्छिष्यवर्गे तु समाहर्तुं समित्कुशान् ॥
निर्गते स्वाश्रमात्स्नातुं गौतमोपि जगाम सः ॥ २१८ ॥

अत्रांतरे इंद्रप्रवेशो युक्त इत्यत्र हेतुमाह ।

द्विजराजे परिवारैर्निर्गच्छति वनांतिकम् ॥
आदित्यस्य निशानेस्य प्रवेष्टुं काल एव सः ॥ २१९ ॥

---

१ सत्वगुणशून्यः २ अर्थपरायणः रजोगुणयुक्तः । न्यायशास्त्रस्य केवलार्थपरायणत्व प्रसिद्ध । ३ लभ्यलाभः पुरुषार्थता नावहति किंत्वलभ्यलाभः । परांगनाया अलभ्यलाभत्वात् । ४ चंद्रे ब्राह्मणश्रेष्ठे गौतमे च ।

ब्राम्हणस्य गौतमस्य च वेषकरणे हेतुमाह ।

ब्रम्हकन्याविलासस्य पात्रं नाहं सुराधिपः ॥
इति वेषं द्विजेंद्रस्य कृतवान्गौतमोपमं ॥ २२० ॥
कृष्णाजिनाच्छन्नदुकूलकक्षः कुशाग्रमुष्टिं तिलनारिकेलं ॥
कुर्वन्कराब्जे करक विवेश वृषोटजं गौतमवेषधारी ॥ २२१ ॥

स्नातु गतस्य झटिति पुनः प्रत्यागमने हेतुं पृच्छति अहल्या ।

भो. स्वामिन्किमु विस्मृतं झटिति यत्प्रत्यागत सांप्रतं
(इंद्रः) प्राणप्रेयसि विस्मृत चिरमभूदद्यैव मद्यः स्मृत ॥
(अहल्या) तत्किनाथ (इंद्रः) रतोत्सवेषु रजनी न प्रीयते पद्मिनी-
स्येव मन्मथतत्रवाक्यमयि तत्प्रत्यागतस्त्वत्प्रियात् ॥ २२२ ॥
एवं समाभाष्य हित मित स्मितं विधाय पचायुधविद्धमानसः ॥
निधाय स स्नानपरिच्छदं क्षितौ रंतु समारब्ध स चोरतापसः ॥ २२३ ॥
आश्लिष्य स्तनमाकलय्य चिकुरानाकृष्य गल्लस्थल
संचुम्ब्याधरपल्लवामृतरस प्राश्नन्नखैरालिखन् ॥
नाभिं चाभिमृशन्निपीड्य निभृतं स्थूल नितंबस्थल
काञ्चीं निश्लथयन्नुदस्य वसन रेमे स तां प्रीणयन् ॥ २२४ ॥
विन्यासो न विशेषभूषणकृतो नो पत्रवल्लीकृया
नैव स्वप्नचनं न सूक्ष्मशयन नैवाननरागोदयः ॥
नो वा मंजुलशिञ्जित न भणितं नो चाटुकारो न वा
सीत्कारो मृदुलं न चैव शयन स्त्वैव रेमे पर ॥ २२५ ॥
दृष्ट्वा मन्मथपरे निर्यानुक्रमसात्विकपूर्वकम
भद्यः शङ्कितमानसापि बहुशः सा धर्मपत्नी मुनेः ॥
प्रपाद्सानुमयापि गन्तुमपरा क्रोशं विधातुं मनाक्
नाशक्नोन्निजभावैभववशाल्लेभे विशेषाद्रतिं ॥ २२६ ॥
नूनं प्रच्छन्नरूपाण्याम्यादित्यस्यास्य सगमः ॥
मोऽद्यैव कथं नाम सरोगाल्पापि पद्मिनी ॥ २२७ ॥

तदा आपि व्यभिचाराङ्कुरोदये हेतुमाह ।

नार्यं निर्भरसा निरीक्ष्य सुरताभिर्विस्मयाद्भिप
भार्योऽयमन्वन वृद्धगौतममुनेः सा नाईकार्दकम ॥

---

१ तुष इति पाठान्तरम् । २ कर्माणि विप च ।

निर्त्यं हि व्यभिचारतत्परनृणां संसर्गगंधद्विपे
भीरोरात्मसुशीलशैलशिखरात्पातो न भारः परः ॥ २२८ ॥

गौतमोपस्थितौ शक्रस्यातीवानिस्तेजस्त्वे हेतुमाह ।

कस्त्वं मामकवेषभृत्कथय रे नीचेति वाचं मुखा-
न्मुंचंतं द्विजराजमप्यतिरुषादित्यायमानद्युतिं ॥
पश्यन्नेव जघन्यकर्मवशतः संजातपूर्वा द्विधा-
सौ तेजश्च्युतिमन्वभूत्पुनरपि व्याजाद्विजाधीश्वरः ॥ २२९ ॥

इंद्रः स्वापराधक्षमापने हेतुमाह ।

स्वामिन्गौतम भोः क्षमाधिनमते जानीहि देवर्षभं
मामेनं शतमन्युरस्मि यदसौ कामस्य दासोधुना ॥
कन्या मौभगदायि पूजनविधेः शच्यास्तु देव्या भव-
त्कारुण्येन निशात्मभालतिलको जं[2]घातृषो जायतां ॥ २३० ॥

तदानीं गौतमस्याधरस्फुरणानिर्णये हेतुमाह ।

हित्वा यस्त्वं[3]सर्गसर्गकरणाचारं पर रागतां-
श्चक्रे हंत सकद्विजो[4]पगमनं सोप्युत्तरः का मम ॥
स्यादस्मिन्कुपिते दशेति चकितः सवेपने तत्र मे
कैंपास्येति निशेषभीत इव किं स्फार चकंपेऽधरः ॥ २३१ ॥

तथा नयनारुणिमनि हेतुमाह ।

अस्माकं श्रुतिपारगोल्कनया सर्वोपरिष्टात्स्थितौ
सत्यामप्यमुना जडेन रचिता क्षेत्रे निमेषस्थितिः ॥
सोढं तत्त्वधुना परत्र यतते कर्तुं बतास्मास्थिति
निर्मर्यादतयेति कोपत इवारक्ते मुनेरक्षिणी ॥ २३२ ॥

मम प्राणान् रक्षेनैव भगवानित्यत्र हेतुमुत्थापयति बृहस्पतिस्तावत् ।

न्यायेन वर्तमानत्वाद्गुवान्वातेश[5]भिवः ॥
भगवन्ननु मां रक्षेरेव नान्यत्र संशयः ॥ २३३ ॥
अहं तु सर्वथान्यायी भवान्न्यायविशारदः ॥
अतोधुना प्रसन्नस्य कापि शिक्षा विधीयताम् ॥ २३४ ॥

गौतमस्य शरीरमात्रविकारस्वरूपशापदानतृष्णौ हेतुमाह ।

जीवो यस्य गुरुः स्थिरत्वममराधीश तु बन्धो यथा
निर्जीर विदधामि तादृशमहापापोपि नाभि ध्रुवं ॥

---

१ भेदा समर्गमन्यमनाहुकिरामि प्राने गोन । २ आयुष्मान् । ३ मोस. परो परगांभार ।
४ माजनी स्नाथ । ५ ईशपरिणाम ।

एप प्रत्युत तार्येगेप्यय कृशक्रोधो मुनिर्गौतमः
शमुं तच्चरितोचितं प्रववृते शिक्षाकृते केवलं ॥ २३५ ॥
महद्भग यत्परमेश्वरेण प्रत्तं न तुभ्यं तदलं ततः किं ॥
गनेपयस्त्वन्यभगानि हंत गात्रे सहस्राणि भगानि संतु ॥ २३६ ॥
आः प्रवर्तयसे मत्तः प्रभवन्देवपुंगवः ॥
गरोर्द्वयमेवातः पातये वृषणौ तव ॥ २३७ ॥

देवाधिपतेस्तादृशभयने हेतुमाह ।
रागाकुलः सन्विबुधेश्वरोपि वरांगनाशः सुचिरं बभूव ॥
भृंगालियत्त कतुगीतितोभूद्वरांगसत्वेपि वरांगनाशः ॥ २३८ ॥

ततः शक्रो मुदैव दिवमगादित्यत्र हेतुमाह ।
अहं वृषोच्छेदकरीमरीरचं क्रियां भवेत्तेन स एव सर्वथा ॥
वपुर्विकाशो वृषणोपपातनं शिवं विजानन्स दिवं मुदा ययौ ॥ २३९ ॥

गौतमः—
आस्रस्तधम्मिल्लभरामधोमुखीमामृष्टभालस्थविशेषकां मुहुः ॥
तां वेपमानां स्खलतीं कृताञ्जलिं बाष्पेक्षणामंतरवैक्षत स्त्रियं ॥ २४० ॥
एतस्याः सुरतोत्साहस्पर्शी स भृशोन्पपुः ॥
पैशून्यं रचयामास क्रुद्धगौतमसन्निधौ ॥ २४१ ॥
दृश्यसे पांसुला दुष्टे प्रत्यक्षं नानुमानतः ॥
सप्यगुञ्जदिश्ता कश्चिच्चतुरास्यचतुर्मुखी ॥ २४२ ॥

किं मया जडया कार्यं वचितास्मीति भाविण्यां शिलारूपशापदाने हेतुमाह ।
स्त्रीत्वाऽज्जडैवेति मम क्षमं परं त्वपूर्वदेहेंद्रियसंगमादपि ॥
न ज्ञानमासीदिति वेत्सि दुर्भगे शिलासि तस्माद्भव सैव साक्षात् ॥ २४३ ॥

अहल्या—
अपराधस्थिता नूनं भाव्यनुग्रह्यमेव तत् ॥
चरणारत्नानुमर्हंति लभेकनिलया इमे ॥ २४४ ॥
आकर्ण्य स्वदेव चेदपयशो मह्यं न दुःसमदं
मसंबंधरशापरं भगवतो दुःखाकरिष्यन्यलं ॥
कर्तुं पापमधीनिमामपि पुनः पुण्याश्रगम्यामसी
श्रीपादा न च शाकुशंति निग्रहो ईशोपि येषां वशः ॥ २४५ ॥

---

१ अमराधीशः । २ देवश्रेष्ठः पक्षे वृषभ सोंड इति प्रसिद्धः । ३ गवि पृथिव्यामुत्पन्न पक्षे गगमुत्पन्न । ४ वरांगना स्त्रियस्तासां आशा यस्य । ५ वरांग मुखं मूर्धोपि इति कोशः पक्षे उत्कृष्टांगनाश । ६ धर्मः पुण्यश्च । ७ आग. पक्षे अपराधस्य स्थिता ।

गौतमकोपशांतौ हेतुमाह ।

चतुरास्यसुतासूक्तसुधामास्वाद्य गौतमः ॥
तदात्व एव संजातः शांतः क्रोधधनंजयः ॥ २४६ ॥

श्रीरामस्यैव त्वत्तारकत्वं नान्यस्येति शापमोचनमाह ।

युगे कुत्रचिच्छेषपर्यंकशायी स्वत्तारकः संभविष्यत्यमायी ॥
पदस्पर्शतस्त्वां स लोकत्रयेशः प्रिये तारयेदित्यये प्रत्ययेऽहं ॥ २४७ ॥

किंच ।

ललाटपट्टलिप्यां यदशुद्धं समुपस्थितं ॥
शुध्येत तत्कथंकारं विनैव हरितारकात् ॥ २४८ ॥

आशिषमाह ।

मेघश्यामः कोटिकामाभिरामो विश्वाधारः कौस्तुभोदारहारः ॥
राशिर्भासां पीतकौशेयवासा आस्तां चित्ते गोचरीतश्चरस्ते ॥ २४९ ॥
स्फुरन्मौक्तिकोत्तंसकोटीरधारी लसत्कुंडलो योगिचेतोविहारी ॥
गदारी दधद्भक्तचित्तानुसारी स पायादपायात्प्रिये त्वां मुरारिः ॥ २५० ॥
धन्ये विरिंचिकन्ये मन्ये हरिचरणपांसुला भवती ॥
पापा यथा ननु तथा ह्यगण्यपुण्याग्रगण्यतां याता ॥ २५१ ॥

ततः ।

निमज्याप्सु सद्यः समाचम्य वारि परिक्रम्य पत्युः पदाब्जे प्रणम्य ॥
दुकूलांचलं निश्चलं संनिवेश्य स्थिता शासने चासने प्राङ्मुखी सा ॥२५२॥
दृढा बद्धपद्मासनस्थांगयष्टिर्नियम्यानिलं दत्तनासाग्रदृष्टिः ॥
प्रशस्तौ स्व उत्संग आधाय हस्तौ समाकृष्य गां द्वेषरागाबुदस्य ॥ २५३ ॥
समाधाय चित्तं हृदंभोजसंस्थं स्फुरंतं सती श्रीहरिं संस्मरंती ॥
ततः पश्यतस्तस्य सा प्राणतुल्याऽप्यहल्या शिलारूपिणी संबभूव ॥२५४॥

एतच्छिलारूपत्वं युक्तमित्यत्र हेतुमाह ।

सा चारुशीलैव परंतु कामयोगादहो लेखकनायकोऽस्याः ॥
शीले लघुत्वं रचयेत्तदा सा कथंतरा चारुशिलैव न स्यात् ॥ २५५ ॥

गौतमः—तदास्यं समालोक्य बाष्पं विमुच्य समामंत्र्य ता देवता आश्रमस्थाः ॥
समुत्सार्य[1] सत्वा निहित्वा वनं तत्तपस्तप्तुकामो हिमाद्रिं समागात् ॥ २५६ ॥

प्राणिसमुत्सारणे हेतुमाह ।

विक्षेपादपि विक्षेपोऽपक्वचित्तस्य दृश्यते ॥
तत्सत्वरहितो भूयादिदमादिममाश्रमः[2] ॥ २५७ ॥

---

१. पक्षिचालनात् । २ अद्यारभ्य ।

हिमाद्रौ गमने हेतुमाह ।

स्वशास्त्रसिद्धांतितमेकमाद्यमन्यत्तपोनाशकशापजन्यं ॥
इतीं द्विधा जाड्यवतो मतोस्य हिमालयः प्रीय ममाश्रयाय ॥ २५८ ॥

इंद्रपितृप्रसादाद्विकीर्तिपरिहाने हेतुमाह ।

पितृप्रसादाद्वृषणोपपन्नः सहस्रनेत्रश्च स वृत्रहाभूत् ॥
त्यजतु गुर्वापदि सर्वलोकाः परं किमेनं पितरस्त्यजंति ॥ २५९ ॥

जघन्यकर्मणोपि साधुफलपरिणामेन जघन्यत्वामित्यभिमन्यते कविः ।

प्रालब्धात्प्रबलादसावुपनतो भोगो न कर्म स्वक
दुःखोदर्कमयापि यत्फलमहो पुण्यक्रियाया अपि ॥
दुःसाध तदनौर्यकार्यमिति ये जल्पंति तेभ्यो नम-
स्तत्त्वं त्वद्व्यभिचारकर्म तदिति ब्रूमो वयं निश्चयं ॥ २६० ॥

मुनिः श्रीरामस्याश्रमांतर्गमने हेतुमाह ।

चिरं स्मरत्येव विरिंचिकन्या धन्या यदान्याद्भवनः स्वदातुः ॥
पदाब्जपांसूनभिकांक्षमाणास्त्वये रघूत्तंस कृतार्थयैनां ॥ २६१ ॥

द्विजधर्मपत्नीं प्रति पदस्पर्शाकरणे विभ्यद्रामः पर्यनुयुंक्ते ।

पांसुला गौतमस्त्रीयं ममाधमपदास्पदैः ॥
रजोभिः किमु पूयेत पांसुलायेत वाधिकं ॥ २६२ ॥

मुनिः—रजोभिरेवेयं शुध्यतीत्यत्र हेतुमाह ।

अशुद्धस्यापि रजसो दर्शनं स्त्रीविशोधनं ॥
पवित्राणां शिरोरत्नं तप त्वांघ्रिगतं रजः ॥ २६३ ॥
सुरेशानकृशानूत्पनाशा निधिवशादियं ॥
पर्वनाशापदस्पर्शात्पुनीहि मम शासनात ॥ २६४ ॥

रामः—स्पष्टं ।

अस्याः पदांभोजरजोभिषेचनात्स्वसंपदो क्षत्रियबांधवा वयं ॥
भवेम पात्रं बत तां पदाऽस्पृशन्नामो व्यतिक्रामतु नाम हा कथं ॥ २६५ ॥

नायं पदस्पर्शो व्यतिक्रमायेति मुनिः ।

यस्मिन्नाम समुल्लसंति बहुशो निःश्रेयसश्रेणयः

---

१ सर्वे जड अपूर्वैरिंद्रियसंयोगेन तत्र चैतन्यादिगुणोत्पत्तिरिति सिद्धांत. । २ प्रायो मरणानशने मृत्यौ बाहुल्यतुल्ययोरिति मेदिनी । ३ सत्य नार्या अरायें पुनस्तत्रार्यां व्यभिचारसत्त्वमिति तु प्रब्रूमहे । ४ अवोन्यपत्नोनभिचारयतीति अव्यभिचारो इन्द्रस्तस्य कर्म पक्षे स्पष्ट । ५ इन्द्रविषया रोषानलदग्धा । ६ पांसुनीकरणे आशा यस्या । पक्षे वायुभक्षिणी ।

संमिश्रो रजसाल्पशस्तव पदस्पर्शोप्यनैतादृशः॥
सत्रे सत्ववयो यथा द्विजनुषां चावेटके भूभुजां
यत्सात्म्यनिषेधविधेरनुमतिस्तत्रास्त्यये भूयसी ॥ २६६ ॥
करे गृहीत्वाथ रमाविनाथं द्रुतं समागम्य तदाश्रमांतः ।
क्षमां तपोभिर्मुनिवर्यरामां तां स्पर्शयामास पदा मुदा सः ॥ २६७ ॥

श्रीरामभद्रपदस्पर्शमात्रेण सर्वथा कृतार्थेत्याह ।

स्वपदाब्जरजःस्पर्शात्सच्चिदानंदरूपिणीं ॥
ननाम रामः स्वं नाम श्रावयंस्तां महामनाः ॥ २६८ ॥
तं शापमश्मसारं क्रोधाक्रांतस्य गौतमस्य मुनेः ॥
चक्रे सुवर्णसारं भूभृद्वरपादसंभवः स्पर्शः ॥ २६९ ॥

तां प्रति रामेण नमने हेतुमाह ।

दूरे स्थैं सत्वरं न्यस्य पत्युः प्रैयं[1] तोषाद्धारयंतीं विशुद्धां ॥
वृद्धां युक्तं योगपट्टाधिरूढामेनां नेमे विश्ववंद्योपि रामः ॥ २७० ॥
जलदश्यामलकोमलविग्रहं कुटिलकुंतलकुंडलनायकं ॥
विहितकुंकुमपंकविशेषकं मकरकुंडलकांतकपोलकं ॥ २७१ ॥
विकचपंकजशंकिविलोचनं विशदशारदचंद्रसमाननं ॥
अरुणबिंबनिभाधरपल्लवं मधुरमंदतरस्मितवैभवं ॥ २७२ ॥
रुचिरकंबुवरोपमकंधरं पृथुलचारुविशालभुजांतरं ॥
भुजगभोगचतुर्भुजशालिनं दरगदारिसरोरुहमालिनं ॥ २७३ ॥
कठकतोडरहारविभूषितं घुसृणचंदनकर्दमरूपितं ॥
उभयपार्श्वलुठत्पृथुशाटकं प्रपदचुंबकचंपकमालिकं ॥ २७४ ॥
त्रिवलिसंगविभंगुरितोदरं कनकभंगपिशंगवरांबरं ॥
कटितटार्पितमंजुलशृंखलं रविमरीचिलसद्वसनांचलं ॥ २७५ ॥
विधृतकांचननूपुरतोडरं नखमणिद्युतिधूतसुधाकरं ॥
ध्वजसरोरुहवज्रलसत्पदं नियुतमन्मथरूपमदच्छिदं ॥ २७६ ॥
सुकृतराशिवशप्रियदर्शनं भवमहार्णववैभवकर्शनं ॥
रघुपतिं भगवंतमवेक्ष्य स पतिवचःस्मरणात्प्रणनाम सा ॥ २७७ ॥
तमासेचनकं प्रीत्या पश्यंती हरिणेक्षणा ॥
दृशो निस्फारयांचक्रेनिर्निधातुमनाइव ॥ २७८ ॥
पापीयस्या मम स्पर्श एतयोरतिपूतयोः ॥
अभूदिति श्रुवैर्वार्भिः स्नपयामास किं सती ॥ २७९ ॥

---

१. राजा रामः पर्वतश्च । २ आशां । ३ शेला इति प्राकृतभाषायां ।

श्रीदेव्याप्युपलात्मकस्य चरणं प्रक्षाल्यंती भक्ते-
स्तल्लावण्यविमोहिता करतलेनास्फाल्य चाघ्राय तं
चुंबंती च मुहुर्मुहुर्मम कृते क्लेशोस्य हाहा विभो
एवं गद्गदिताश्रुपूर्णनयना प्रोच्छंत्यभूत्सा चिरं ॥ २८० ॥
गाढं गाढं सा समालिंग्य साध्वी तावारोप्य स्वांकयोरतन्मुखांतः ॥
स्वादु स्वादून्यर्पयंती फलानि मंदं मंदं सुंदरं संबभाषे । २८१ ॥
कौशल्या जननी सखे दशरथो नाथ स नः स्वस्तिमा-
नास्ते कच्चिदये (रामः) शुभावपि शुभौ (अहल्या) त्वां राम पृच्छाम्यहं॥
सा साध्वी तु तवेदशस्य गुणिनः सेहे वियोगं कथं-
कारं नाप परं (लक्ष्मणः) ब्रवीमि किमहो मातर्भयंत्याः कृते ॥ २८२ ॥

अहल्या–

सत्यं नु किमये सा तु पश्यता त्वन्मुखं चिरं ॥
इत्यालिंग्य दृढं साश्रुः स्नपयामास सा सती ॥ २८३ ॥
सर्वं भद्रमभूदये परमहं त्वामेकमभ्यर्थये
स्वस्योद्वाहमहोत्सवाय नियतं त्वं मामिमामाह्वय ॥
को नामास्य गुणाकरस्य रुचिराकारस्य पक्षं वरं
नानंदप्रचुरं भजेत मतिमान्विदेहपक्षादपि ॥ २८४ ॥
दंपत्योर्युवयोः परस्परपटग्रंथेर्विमोक्षे मियो
नामादानकुतूहलेन हसति स्त्रीणां कदंबे हि नः ॥
तत्तत्कालिकमंदहासमधुरश्रीमेदुरे-यां मुखे
संवीक्ष्य त्वनयोर्वय नमनयोः साफल्यमाशास्महे ॥ २८५ ॥
तस्यास्तदानीं सौहार्दसुधासागरपूरगः ॥
चिरं प्रवहति स्मायं मुनिर्गुरुरपि स्वयं ॥ २८६ ॥
शुद्धसत्वमये रामे संगते तत्र सत्वरं ॥
सर्वसमूहोर्यादासमादेव सर्वतः ॥ २८७ ॥

मुनिः–

रोमांचकंचुकविशेषलसच्छरीरां बद्धांजलिं नयननिर्गलदश्रुधारां ॥
ऊचे मुनिः स भगवाञ्श्रियंविभलब्धा त्वं साध्वि तावदधुना भव तादृगेव ॥२८८

अहल्या हिमालयं जिगमिषुः ।

नमस्ते परब्रह्मणे तारकाय नमः साधुसंपत्तिविस्तारकाय ॥
नमः शत्रुसंघातसंहारकाय नमो बाणतूणीधनुर्धारकाय ॥ २८९ ॥

---

१. त्रियुगा । पक्षे त्रिभिरेण लब्धा ।

तं कौसल्यानंदनं वीतशल्या नत्वाहल्या स्वात्मनो जन्मवल्याः ॥
साफल्यार्थं पूर्णपीयूषकुल्यातुल्यां वाचंताममूल्यां व्यतानीत् ॥ २९० ॥
मनसि जलदश्यामं कोटिकामाभिरामं करधृतशरचापं रूपमेतत्त्वदास्तां ॥
वचसि च मम नित्यं राम ते नाम सत्यं किमपि न परमन्यत्स्वार्थकृत्प्रार्थयेहं ॥२९१॥

जडसंयोगवियोगरूपायाः मुक्तेः सत्वकार्यत्वात् कथंतरां तद्रजसोभूदित्यत्र हेतुमुत्प्रेक्षते ।

सत्वं सत्वविमुक्तये ह्यधिकृतं नाथ त्वया सांप्रतं
योगोयं तु कदापि मेस्त्विति रजः पादांबुजं शिश्रिये ॥
पादांभोजरजःश्रितार्पितमहाकल्पद्रुमो मामकः
स्वामी तां द्विजदारमनेन दयया किं मोचयामास सः २९२ ॥

रामायं गौतमाश्रम इत्येतावदुक्त्वा सरलं गंतव्ये सति कौशिकस्यैतावत्प्रवृत्तौ हेतुमाह ।

अस्योद्वाहकृतेय ते खलु परं जायालयेगारकः
सोयं दारवियोगमस्य जनयेदेवेति नैवान्यथा ॥
तत्तन्निष्कृतिरस्य शास्त्रविहितैवापेक्षितेति ध्रुवं
विप्रेंद्रस्य सदारयोगमधुना किं कारयामास तं ॥ २९३ ॥

इत्यहल्योद्धारः ।

स रामं मुनिं नावमारोढुकामं समालोक्य हंहो स्तभानस्तभान ॥
इति प्रभुवाणोद्गंभीरवर्णं स तूर्णं रुरोधार्णसः कर्णधारः ॥ २९४ ॥

मुनिमुपेत्य ।

लोके शापस्थितं वस्तु मानुषीकुरुते तु कः ॥
अनुगृण्हीष्व मां देव स दूरादेव वर्ततां ॥ २९५ ॥

मुनिना सोयमिति दर्शिते रामं प्रति ।

वराकैपोतिका वन्यकुटुंबपरिपोषका ॥
चिरादायुष्मती भूयात्तुभ्यं राम नमो नमः ॥ २९६ ॥

रे रे जाल्माशेषमान्यो वदान्यो धन्यो राजा मन्यतां नान्यथायं ॥
नद्याः पारं तारयैनां विचारं मा त्वं कार्षीः कारय स्वात्मकार्यं ॥ २९७ ॥
भूपानस्मात्स्यात्स्वलाभो यथा त्वं धान्येव रे रंस्यसे पूर्णकामः ॥
भृत्यः स्पर्शस्ते जलस्यैष कष्टः किं ते [3]पोतैः [4]पोतिकाभिश्च किंवा॥२९८॥

कर्णधारः——

नैव जानामि राजानं बाल्मेनं मुनीश्वर ॥
स्वलाभे प्रतिभूश्चेत्स्यास्तारयाम महानदीं ॥ २९९ ॥

---

१. पते होतेशो विन्मुक्तस्य पाटजल तत्र स्थित । २ पते भेठा महापुषो । ३ पुत्रैः ।
४ पुत्रिकाभिश्च । ५. जाभीन इति प्राकृतभाषायां ।

सहचरैः समं रागतं ।

अस्यानर्थकरं रजः पुनरतः प्रक्षाल्य सम्यक्तरा-
मुद्धात्यैर सहानुजेन सहमैवाम्यंतरे स्थाप्यतां ॥
तत्रादौ तरणौ सितांशुकमिदं कृत्वाशुचिं स्दुचिं
न्यस्यैनं वहुसत्वरं भकन्दांपारं परं गम्यतां ॥ ३०० ॥

तदनु

पीठाग्रे विनिवेश्य निटरवरे कोष्णैः सुगंधोदकैः
लक्ष्मीः क्षालयितुं रायं ममभयं धत्ते स्वचित्ते न्हियं ॥
तं पादं स पटघ्रेऽश्मनि मृदः कुंभोदकैर्धावयां-
चक्रे पश्यत नन्वकिंचन वशीभावोद्भवं वैभवं ॥ ३०१ ॥

तीर्णायां नद्यां तरपण्यविषये ब्रुवाणं राममाह ।
जडतारकौ तरणिकुलनाथौ वनचौरेणागरीत्यार्तौ ॥
पारशाविति भयनोहं रघुवर नार्हामि किमपि तरपण्यं ॥ ३०२ ॥

ति ।

मुनिवाटप्रवेशमात्रेणैव गतश्रमा इत्यत्र हेतुमाह ।

निबिडतरतरुच्छाये मुनिवाटांतःप्रविष्टमात्रास्ते ॥

कांतारे श्रांता अपि रविरहिततया भवन्समं शांताः ॥ ३०७ ॥

आगतानां तेषां तत्रत्यगृहमेधिभिरातिथेयीकरणे हेतुमाह ।

दृष्ट्वैव मिलपवासी यो हि महातापसत्वमतिथीनां ॥

नोपचरति हिममधुरैः रेफदृशस्तत्र साधवो नूनं ॥ ३०८ ॥

कौशिकागमनेन जनकानंदे हेतुमाह ।

कौशिकागमनं नूनं नेह तोषाय जायते ॥

ननंद जनकस्त्वेमं मत्वा सुदिनदर्शनं ॥ ३०९ ॥

तं कौशिकं शिष्ययुतं समागतं नृपः समाकर्ण्य समागमद् द्रुतं ॥

तदा विदेहोपि पदा चरच्छतानंदेन मूर्तेन सहैतदद्भुतं ॥ ३१० ॥

मुनये आसनदाने हेतुमाह ।

परिक्रम्य प्रणम्याथ समाश्लिष्य पुनः पुनः ॥

अददात्तत्प्रधानायात्रासनं नरद्यासनः ॥ ३११ ॥

पाद्यदाने हेतुमाह ।

आशु स्वश्रेयसं गंतुं विदेहनरनायकः ॥

जग्राह किमयं मीत्या धावनार्थं मुनेः पद ॥ ३१२ ॥

महापूजायां हेतुमाह ।

अलंचकार प्रवरं द्विजेश्वरं गंधैः शुभैश्चंदनकुंकुमांचितैः ॥

हारैरुदारैरचिराद्वीरैस्तया कल्पैरनल्पैः स विदेहभूषणः ॥ ३१३ ॥

स्वकनार्यतायां हेतुमाह ।

एष भोः कौशिक स्वामिन्नुदाराशयसन्मणे ॥

लब्धार्थो जनकस्त्वद्य भवत्पादप्रसादतः ॥ ३१४ ॥

मुनिर्जनकधन्यतायां हेतुमुपन्यस्यति ।

कुशलं वसु जात ते *त्वय्यव्ययमन्मयः* ॥

विदेहाधिपते कच्चित् **(जनकः)** प्रसादेन भवादृशां ॥ ३१५ ॥

महतां पदपद्मपांसुपूरान्परिचिन्वन्पुरुधन्यतां प्रयातः ॥

स कुशलैवसुतोप्यथा कथं त्वं अपित चोर्मिलैर्ख्यान्वितोसि राजन् ॥ ३१६ ॥

---

१ रवि सूर्यः पक्षे रेफशून्यतया श्रातपाद्यात् रेफनिष्कासेन शाना भवति । २ गृहाश्रमी महातापसत्वमरयतनार्पस्थिति हिममधुरपदार्थैः । रेफदृशः कुत्सितदृष्टय पक्षे महातारसतां रेफन्शः निरयघासीति । ३ उलूकः । पक्षे विश्वामित्रः । ४ दिनदर्शनवत पक्षे शोभनदिनदर्शनं । ५ कुशलवसुनी यस्यास्तया सीतया सहितः । पक्षे कुशलवपुत्रसहितः । ६ पद्मूर्मिलय पक्षे ऊर्मिला ।

मौनीन्द्रोभयपार्श्वत स्थितिकृतौ लोलञ्छिखण्डाढ्यौ
तूणीखेटकृपाणकार्मुकभृतावेणेयचर्मावृतौ ॥
तन्वानौ कमनीयतामतितरा राजर्षिताशालिनौ
दिष्ट्या दाशरथी धृतादरतयाऽद्राक्षीद्विदेहाधिप ॥ ३१७ ॥
मत्स्वामिनो रघुपतेर्महिमा महीयान्य पश्यतो हि जनकस्य दृशाऽगण्ये. ॥
पुण्यैर्महद्भिरनिमेषतुलां प्रपन्ने सद्यस्तरामगमतामनिमेषभाव ॥ ३१८ ॥

श्रीरामदर्शने जनक सहजब्रह्मासिकाया व्यचाल्यदित्यत्र हेतुमाह ।

जनकस्यानुभवतोऽप्येष स्वानन्दमाधुरीं ॥
श्रीराम सांप्रत जज्ञे विशेषानन्ददायक ॥ ३१९ ॥
मनसि रघुकुमार एष तस्मै बहुलतर जनकाय रोचते स्म ॥
समदृश इति नात्र चित्रकृत्तद्विषमदृशोऽपि यदेष रोचनाय ॥ ३२० ॥
बृहदा भजतोऽप्युत्तम जनक सोऽनुभवन्नपि स्वय ॥
रघुनदनमाधुरीभव कुतुक तत्किमपि व्यगाहत ॥ ३२१ ॥

जनक —

कस्यैतौ मुनिशार्दूल कुमारौ सुमनोहरौ ॥
गुणैरसुलभै सर्वैरावितिति मतिर्मम ॥ ३२२ ॥

जनकवचो वैचित्रीमवधार्य हैं हैं इत्युक्त्वा मुनि —

शूर सन्वसुमात्सयीमयतनु सद्वृत्तभाग्मार्दव
स्तुत्य सर्वनमस्कृतोऽपि च सदाचार प्रतापोद्धुर ॥
तद्वशे स्यमितप्रथो दशरथो येन स्वय निर्भय
निर्जित्यासुरमडलानि मघवा देवाधिप स्थापित ॥ ३२३ ॥
तस्य प्रभूतविनयौ तनयौ सुमहोदयौ सदयहृदयौ ॥
गुरुसवरक्षणकरणे मया हृतौ वीरसमतावेतौ ॥ ३२४ ॥

राममुद्दिश्य ।

कोनेन शक्त मदासि प्रसगाय द्विजाधिप ॥
यत्र शास्त्रादिविद्यायामस्ति कस्यापि गौरव ॥ ३२५ ॥
यद्बुद्धे सौठवज्ञो न भवति भगवान्ब्रह्मनिष्ठो वसिष्ठो
यत्पीठ पिशाच्या पविरिव परुष पौरुष यस्य वेत्ति ॥
पातिव्रत्य गौतमस्य प्रथयति च शिलारूपिणी धर्मपत्नी
सौभाग्ये त्वस्य राजन्पृथ इह वय साक्षिण सर्व एते ॥ ३२६ ॥
अस्मासु मौनिषु तपस्विषु याजकेषु भक्तेषु योगिषु यशो प्रथित घनान्त् ॥

१ ब्राह्मण अग्निश्च ।

तद्ब्रह्मावि स्यपि भवसुतयो प्रतीतमेतद्वरत्नमिति सम्प्रति भद्रभद्र ॥ ३२७ ॥
जनकस्य प्रेमाश्रुविसर्गमुत्प्रेक्षते ।
मौनि प्रात्र पवित्र जनकनरपतेर्म मयापीच्यगात्र
पात्र मत्वा सुदाम्या सपदि सुविधिनोऽकारि सीताप्रदान ॥
कौशल्य त्वेतदेव स्फुरति हि सुदृशां यद्भुत स्वामकार्य
सपाद्य चातएवाविधिरपि सुधियो दूरमुत्सारितोभूत् ॥ ३२८ ॥
जनक सीतावृत्त श्रावयति ।
यज्ञार्थे परिशुद्धये मम महासीरे पुन काचनै
र्भूमिं कर्षयतो सतो वसुमतीगर्भस्य सार पर ॥
कन्यारत्नमिद नरेंद्रतनये समार्पणीय विवा
हार्थं सपति (विश्वामित्रः) हे विदेह परमेव स्या पुनस्तर्ह्यसौ ॥ ३२९ ॥
पणकरणे हेतु दर्शयति ।
पण विना किं कृपणस्य कन्या श्रीमतमत्यतमयेत कांत ॥
अतो मयाय बहुधा गुणाढ्य एव विमृश्यैव वितर्कितोभूत् ॥ ३३० ॥
विश्वामित्रः—मम रामभद्रस्याय तव पणजय ईषत्कर इत्यत्र हेतुमाह ।
शाल महासुरहिरण्यमनेकराजरत्नानि पत्नीविरहाद्वलिसपद च ॥
शक्तो विजेतुमपि यो रघुनदनोसौ राज प्रजेष्यति पण जनकस्य किंस्वित् ॥ ३३१ ॥
धनुषि ज्यामधिगते सीतायासिर्महीभृतो ॥
इतीव हेतो किं राजन् पणमेनमचीक्लृप ॥ ३३२ ॥
दैवै प्रत्तमनर्घकार्मुकमहारत्न पुरा भिक्षवे
तत्साम्यविनियोजने ह्यकुशल प्राज्ञे पणाय न्यधात् ॥
अस्यैतत्पणनामिलत् शतशा वृतान्यहो मौक्तिका
न्येतेभ्यो भवितैव भाग्यवशतो भूयान्स्वलाभस्त्विति ॥ ३३३ ॥
अथ लौकिकी दृष्टिमरष्टम्यैव रामभद्र सीतापरिणयार्होऽतीव सुकुमार कथ महेश महेष्वासमारोपण पण साधयिष्यतीति चिंतयतो महाभूताश्चितामपनेतुकाम शता नद कौशिकप्रभाव प्रकटयन्श्रीरघुनदनमभिलक्षयति स्मेत्यत्र हेतुमाह ।
मातुर्मुतप्रतिदानाय रघुनायातितुष्टये ॥
गुरुप्रभावस्तवन पुरोधास्तमभिव्यधात् ॥ ३३४ ॥
श्राकौशिकोऽयय इमे सहचित्रसेनानानाविधैश्च विबुधैरुपशोभमाना ॥
नित्यामृताभितशर्मा विलसत्सुधर्मा रामाधिक दिवमिमेपि भुव शशास ॥ ३३५ ॥

---

१ सीताप्रदानमिति प्रात तत्कार्यविधिविनामनन सीताप्रदानमेवोभवित भर्ता पतो सुविधायना भविधिनरपादेव ।

अरन्यवनसंभवज्जाडिमह्वानये जातुचि-
न्मनः स्वनविभ्रमं रचयितुं सुमेधा व्यधात् ॥
विदस्य दवदूनितः प्रशमनाय नायो नृणा
व्यगाहत तपोवनं भगवतो वसिष्टस्य सः ॥ ३३६ ॥

आतिथ्यं सबलस्यास्य नान्यस्त्र कर्तुमर्हति ॥
इतीव शबलाद्वारा यथाकाममतर्पयत ॥ ३३७ ॥

शबलाख्यधेनुद्वारा ससैन्यस्य तस्य राजन्यस्य कथं यथाकामं संतर्पणमिति शंकाप-
नोदकं हेतुमाह ।

वसिष्ठानां हि सुमनःश्रेष्टानां सुरभिः सखे ॥
भोः सदारामनिष्ठानां न संतर्पयितु क्षमा ॥ ३३८ ॥
तादृशस्य वसिष्ठस्यातिथुक्तस्य स पार्थिवः ॥
सुरभिं चकमे भूभृत्सुप्रकाय वतात्मने ॥ ३३९ ॥

मंत्र्यादिभिः प्रार्थ्यमानस्यापि वसिष्टस्य धेनोरपरित्यागे हेतुमाह ।

भो ब्रह्मणो मे शबला स्थितिश्चोग्नित्याग्निहोत्रं कृतवश्च ते ते ॥
सुरार्चनं शासनरातिदेयी यादिवृत्तिः कथमन्यया सा ॥ ३४० ॥
मुनिना सान्त्ववादेन बोधितोपि मुहुर्मुहुः ॥
बलाबलेपान्डबलां जहार स महाबलः ॥ ३४१ ॥
निबध्यमाना विकटैर्वराटैर्निहन्यमाना लगुडैर्दृढैः सा ॥
हुंकारवानुसृजती वसिष्ठं तं नीयमाना समुपाव याचं ॥ ३४२ ॥
स्वाभिन्किनु मयापराद्धमधुना यन्नीयमाना परै-
रप्येतैश्चरणाभिमुक्तकरुणैरेषा नवेक्षसे ॥
(वसिष्ठः) यो वेदयन्म भारथ वत्तं प्रादर्शयिष्यं राक्
त्वं सान्त्ववशा यथेच्छसि तथा कर्तामत्तोपि ॥ ३४३ ॥

ततोऽतितप्तस्य महानरस्य हेति[1]व्रजोनेकविधोप्यशाम्यत् ॥
प्रभंजे[2]नाविष्कृतभूतिनास्य धैनेन दंडेन करस्थितेन ॥ ३४६ ॥
अथ तस्य वाडवमहामहसः स्वमोत्मनः पर[4]महीनमहः ॥
लघु भासते स्म तत आमनि तत्परम महो रचयितुं चकमे ॥ ३४७ ॥

अथ तपस्तप्तुमारभतेत्यत्र हेतुमाह ।

ब्रह्मात्मभावो हि समाधिमूलकः स च क्रियायोगपुरोगमो मतः ॥
तपस्तु तस्मिन्प्रथमं पतञ्जलिर्जगावतस्तीव्रतपश्चचार सः ॥ ३४८ ॥

ब्रम्हभावाय तपस्यतो राजर्षित्वं ब्रम्हदत्तमनुशोचति स्मेत्यत्र हेतुमाह ।

तपतः सु[6]वर्णपतितोद्देशादय राजतापमत्वमभून् ॥
विधिवशतो बत तस्माद्विधेर्बलीयस्त्वमागवितथैव ॥ ३४९ ॥

तदानीं त्रिशंकोर्नाम रविवंशसंभूतेर्नरपतेरनेनैव वपुषा दिवं गंतव्यमिति मनीषाऽभवदित्यत्र हेतुमाह ।

त्रिधार्जितं यत्किल पार्थिवत्वं स्वर्गेऽपि तन्नश्यतु न क्वचिन्मे ॥
इति त्रिशंकुश्चकमे स्वभावादिवं प्रयातु वपुषामुनैव ॥ ३५० ॥

तदनु तदर्थं वसिष्ठ गुरुमुपससाद स चैनं प्रत्याचख्यौ ।

स ब्रम्हनिष्ठस्तपतां वरिष्ठो वसिष्ठ एतेन कदर्थितः सन् ॥
जगाद राजन्नविचार्य कार्यमकार्यमार्यैरवधार्यतां नः ॥ ३५१ ॥

वसिष्ठेनैवं प्रत्याख्यातस्तत्पुत्रानुपसृत्य स्वेष्टसिद्धयेत्याग्रहं चकारांततः पौरोहित्यं न प्रवर्तयिष्याभीत्युक्ते कुपितैस्तैः शप्तश्चांडालतामापेत्यत्र हेतुमाह ।

पौरोहित्यविनाशोक्त्या वसिष्ठानां कृतक्रुधां ॥
व्याकोपेन पुमानर्यो न गच्छेत्कोन् दुर्गतिं ॥ ३५२ ॥
करालयक्रोजनकालभारभृन्नीलांबरोऽश्लीलवचोविलासभाक् ॥
भूपोद्वयैर्लोहमयैः स शाश्वतीं शशास चांडालदशां विशांपतिः ॥ ३५३ ॥

कविः ।

अत्याग्रहीविष्टतया त्रिशंकुवन्न वर्तितव्यं महतामुपांतिके ॥
यस्त्वेष्टसिद्धिस्तु सुदूरवर्तिनी तत्कालसूत्र लुपकंठसंगतं ॥ ३५४ ॥

अथानेन प्रार्थितो विश्वामित्रस्तदभीष्टसिद्धये तमनुजग्राहेत्यत्र हेतुमाह ।

---

१ हेतिः स्यादायुधज्वालासूर्यतेजस्सु योषिति इति मेदिनी । २ वायु नाशश्च । ३ दंडेन पक्षे मेघेन । ४ उत्कृष्ट रसाधिपत्यरूपतेज. । ५ समाधि' । ६ ब्राह्मणश्रेष्ठत्वोद्देशात्पक्षे सुवर्णाधीशत्वोद्देशाद्राजतेरत पक्षे रजतमन्यत्व । ७ पृथुपुत्रत्वात्पृथ्वीपतित्वात्पृथ्वीशासनात् । ८ आर्यं विचार्य कृत्वा अकार्यं न कार्यं । ९ अतिशयेन प्रशस्तो वरिष्ठः । १० चांडालता दारिद्य च । ११ नीलवर्णसूत्र यमपाशश्च ।

सश्रेष्ठ स्थापयत महेन्द्र दिव्याल्लोक कौशिक त नीके ॥
राज्य कर्तुं दुर्गनस्येदृशस्य को नामास्ति ब्रूहि कल्पेत लोके ॥ ३५५ ॥

ततस्त्रिशंकु पार्थिवेन्द्र वपुषा दिवमारोपयितु कश्चिन्नानुमरभत कौशिकस्तत्र मिलि तेयनेकब्रह्मनिष्ठेषु वसिष्ठ आहूता अपि नाग उक्तिन्यत्र हेतुमाह ।

पुरास्यास्त्वेता महोग्रवमहोत्सवे ॥
चांडालस्यास्य नागच्छन्वसिष्ठा वैश्यगोत्रजा ॥ ३५६ ॥

अतागतास्ते विश्वामित्रशापेन यस्ता गता इत्यत्र हेतुमाह ।

पुरा यत्कुपितास्थौमित्रास्ता वसिष्ठपुत्रास्ते ॥
अर्धंपापुता हताभा दुर्गतिमभजत हत धृतिमत ॥ ३५७ ॥

यत्रोदयन्मर्त्यलया सदारौविबुधादय ॥
दिव्यत्र स्थापयत्तस्य दौर्मनस्यमवर्धत ॥ ३६४ ॥

अथ विश्वामित्रस्त्रिशंकुतोषाय तपःप्रभावान्नव सर्गं निर्मातुमारभतेत्यत्र हेतुमाह ।

सुकृती हि सम्प्रति भयायुक्तमना नृपमनोविनोदाय ॥
श्रितघाढ्यसमुद्रो व्यदधान्नवसर्गबन्धविधिं ॥ ३६५ ॥

अथ देवता भीता इत्यत्र हेतुमाह ।

प्रक्रांतोभिनवो नवोत्तरलितो य सर्गबन्धोधुना
नून स्याद्बहुधा सदानवमहामोदप्रधानोङ्कुर ॥
सौनर्थावह एव न सुमनसामेव नु ता देवता
भीता एत्य तपोधन सुमतयस्त सांत्वयांचक्रिरे ॥ ३६६ ॥

भो कौशिक ब्रह्मणाप्यनुल्लङ्घनीया पुराणस्थितिरिति नाय व्यवसाय आर्यत्वमन इत्युपग हर्तव्यमित्युक्तेन मे प्रतिज्ञान्यथा भवितव्या निर्मितं च नक्षत्रादिकमाकल्पमातिष्ठतीति युक्ते तथैव कुर्म इत्याह ।

भास्वन्नक्षत्रमालोल्लसिततनुरय राजकुलित्रिशंकु
स्तिष्ठेद्दिव्येव दीव्यन्नसुलभसुरतोल्लासशाली चिराय ॥
तस्मादस्मात्कवीशो विरमतु बत नतोपद्रवात्सर्गबन्धा
द्रूपो नैवार्दयिष्यत्यप्युत्तरमपि यो ऽनोङ्मुख स्थापितोस्ति ॥ ३६७ ॥

कवीबिनुस्ते नृप कामसपत्नसमर्पनो यो नासर्गबन्ध ॥
एन निषिद्ध विबुधा वदति कृत नदेतेन विजृम्भितेन ॥ ३६८ ॥

स्वयं कदाचिदपि नो मनसाप्यकार्यं
यद्यप्यदो विधिकुलाद्बलवत्सहायात् ॥
सिद्धिं कथंचिदपि याति तथापि तस्मा
ल्लाभ पर विरमणाद्भुलतैव लोके ॥ ३६९ ॥

देवतानमभावयशोनोपरत कौशिक पश्चात्तप इत्याह ।

चिरार्जितानां तपसां वृथाऽत्र मे व्ययोनयात्र किल लाभिणाशया ॥
त्र्यर्यमपस्यापि महातपश्च्युतिं यद्दक्षिणोस्यां वसत समादधे ॥ ३७० ॥

तपोव्ययकर्मिनीं दक्षिणाशामथ स्वय ।
विहायातितरां पश्चात्तताप स्म तपोधन ॥ ३७१ ॥

अगाधदयो गाधिनन्दनोपाधिदरा ॥
तप समुन्नभयामास तीव्र त्रैलोक्यतापन ॥ ३७२ ॥

---

१ मथती पानमर्दी इत्यपर । २ सतरेत्रा । ३ हरित्रावध । अर्तारेष । ४ भग्नम ।
१ देवता । २ अधोमुख । पदे भक्तिन भाह मुख यस्य स ।

तदानीं ।

यज्ञेंबरीषनृपतेर्दुद्राव नृपशुर्भयात् ॥
यं नाकं हंत नेतापि प्रतिभूभूय पावकः ॥ ३७३ ॥

नष्टपशुस्थाने ऋचीकनाम्ना केनचिन्मुनिना गोशतेन विक्रीतः शुनःशेफनामा मध्यमपुत्र एन जगाम शरणमित्याह ।

अपोर्पजन्यप्रवरः परं महामेध्योपि पित्रा शतकेन यो गवां ॥
त्यक्तः शुनश्शेफ इमं भयातुरो महाभिमानं शरणं समागमत् ॥ ३७४ ॥

अथ विश्वामित्रेण तत्त्राणाय एतत्प्रत्याम्नायेन केनचिद्भवितव्यमिति स्वपुत्रा आदिष्टा अपि नांगीकुर्वंतो पवनत्वमगमन्नित्याह ।

स्वनिदेशमत्यकृमुखनिजतनयशतं वसिष्ठतनयदशां ॥
सद्योनयत पराहितकरणे स्वाहितमपि स्वय सविधं ॥ ३७५ ॥

अथास्मै गाथाद्वयमुपदिदेशेत्याह ।

द्वे अस्य गाथे शतमन्युविष्णुप्रसादिके कोचिदसौ दिदेश ॥
यतोंबरीषः परिपूर्णमन्युर्निजाश्रितश्चापि भवेद्विमुक्तः ॥ ३७६ ॥

अथास्य तपउज्जृंभणेन देवता आगत्य तस्मादायुर्दत्वा गता इत्यत्र हेतुमाह ।

वितताचिते[1] रसातल उज्जृंभितवति तपस्युपागमन ॥
विपुलानां हि सुमनसामुदयोपि च तापसेत्वस्य ॥ ३७७ ॥

तदनु तं प्रलोभयितु मेनका जगामेत्यत्र हेतुमाह ।

अधुना मेनकाप्राप्तिरिति तीव्रतपोमदात् ॥
स्मरतस्तत्कतुन्यायः प्रादुरासीदिव द्रुतं ॥ ३७८ ॥

ततस्तां परिगृह्य रमते स्मेत्यत्र हेतुमाह ।

कामानुकूला सा ब्रह्मभूतिरित्येव किं मुदा ॥
परिगृह्य तया रेमे दशार्णपोप्यपीधरः ॥ ३७९ ॥

तपोभंगे हेतुमाह ।

अनया रममाणस्याप्यतितेजस्विनो मुनेः ॥
तेजश्च्युतिरतीवासीदत्राभूत्कस्य संशयः ॥ ३८० ॥

पश्चात्तापमापेत्यत्र हेतुमाह ।

हंतैनामेपरां धिक् धिगहो यां गंतुमिच्छतः ॥
त्र्यीमपब्रह्मणोपि तेजश्च्युतिरधोगतिः ॥ ३८१ ॥

कवि:

---

१ मध्यम इत्यर्थ. । २ भततया रसाले आश्रे माघमासे उज्जृंभितवति सति । ३ मावे तपसि च । ४ पुष्पाणां देवानां च । ५ तापसत्वस्पतापाश्रोदय. । ६ स्तोमानाश च ।

पुष्करेष्वास्थितस्यास्य सुतरां तपतो मुनेः ॥
तपसः परिपाकोयमनुरूपतयाभयत् ॥ ३८२ ॥

अथोदीचीं दिशं तपसे ददर्शेत्यत्र हेतुमाह ।

अथ परमहिमानं चेतुकामो मुनीशो
दिशामगमदुदीचीं शासितामीश्वरेण ॥
व्यवसितमिदमेतज्ज्ञायते तन्मया य-
त्परमहिमसमृद्धिर्यत्र जागर्ति नित्यं ॥ ३८३ ॥

तत्र तपसा तोषितेन ब्रह्मणा महर्षित्वं प्रत्तमप्यस्याः सतोपाय जायतेरमेत्यत्र हेतुमाह ।

महातपस्यिते तस्मिन्कौशिके देशिकेश्वरे ॥
विधियोगाद्भुत महातापसत्वमजायत ॥ ३८४ ॥

तत्र तं प्रलोभयितुं देवेंद्रप्रेपिता स न चालयितु शशाक प्रत्युत शापेन शिलाभू-
दित्यत्र हेतुमाह ।

न ब्रह्मदण्डविभपाकटहृदे मत्सरकैरभाय ॥
अतिकोमलापि रंभा रुरुचे प्रयुत शिलीभूता ॥ ३८५ ॥
महातपस्यितेर्वृद्धिं विश्वामित्रस्य मित्रनत् ॥
कुर्वाणाप्युत्तराशास्य नातीव प्रीतिमादधौ ॥ ३८६ ॥

तदनुपूर्वां दिशमधिष्ठाय ब्रह्मभावमवहाति स्मेत्यत्र हेतुमाह ।

मुख्यायां दिश्यथ प्राच्यां मुनेरतीव्रतर तपः ॥
तपतो ब्रह्मसदेशाद्ब्रह्मर्षित्वमजायत ॥ ३८७ ॥
एतैः श्रीचरणांभोजैः स्वामियार्थप्रसाधकैः ॥
जनको शनकैस्तात मन्ये धन्यतमः कृतः ॥ ३८८ ॥

एवं प्रस्तुत्य शतानंदे तूष्णीं स्थितवति जनको मुनिं प्रति ।

सन्मार्गरती सुमनोरथो मे चिराय काल हरिवेंद्र आस्ते ॥
श्वो मर्मभूता भवदाश्रयोमी समेत्य त तु प्रतिपारयंतु ॥ ३८९ ॥

मुनी रामं ।

आयुष्मञ्जनको ब्रवीति किमिदं तद्वत्स विज्ञाप्यते
(रामः) स्वामिन्कि शिशवो विदंति महतां वाचो गभीराशयाः ।
(मुनिः) कोदंडं तु विभंजयस्वमिति स्वे (रामः) भक्ता प्रसादो गुरोः
(लक्ष्मणः) स्वामिन्निष्ठति लक्ष्मणे परिजने नाथ श्रमायार्हति ॥ ३९० ॥

---

१ [illegible] । पक्षे [illegible] । २ [illegible] मुग्धं [illegible] [illegible] पक्षे राम [illegible] । ३ विष्णुश्चाप । ४ मया [illegible] पक्षे [illegible] ।

जनकः—

स्वच्छाश्रुभरं परं चिरं स समाधि च मुमोच लोचयन् ॥
पपुषो वचसश्च चेतसस्त्वनयोः कामपि रम्यमाधुरी ॥ ३९१ ॥

मुनिं प्रति ।

आदेशं भगवन्नयं परिजनो गंतुं गृहं कांक्षते ।
(मुनिः) राजन्हंत वरं (जनकः) करोमि शतशः पादारविंदानतीः ॥
(मुनिः) सद्यः संतु मनोरथाः सुफलिनाः (जनकः) स्थानं पुनः सत्वर ।
प्रातः कश्चिन् (मुनिः) अयेन तत्रभवतोप्यस्त्येष शंकोदयः ॥ ३९२ ॥

करमर्शनमगादितकौशिकपद उदितपद्विजानंदः ॥
जोगिनेत्वम्रो जनकः पुरं जगामास्तमस्तकं च रविः ॥ ३९३ ॥

गृहमेत्य रत्नकांता सुमेधसं नाम ।
धन्यः पंक्तिरथः प्रभूतसुकृतो भूपालमौलिस्थितः
कन्या कोसलनायकस्य च सती मान्यातिधन्या पुनः ॥
कामापूरयितुं समस्तजगतो श्रीरामनाम्ना परं
चिंतारत्नमयं यतः समभवत्त्रोकत्रयीमंडनं ॥ ३९४ ॥

अथ जनकः स्वामिन्याय इव एतस्याः पतिदेवताशिरोमणेरभिज्ञेयं तीव्रमानित्व-
प्रभावा गेसर्वमिष्टमिति तां प्रेषयति स्म ।

अगाश्रीकुशिकात्मजस्य चरणांभोजद्वयी वंदना-
दामानं दयिते कृतार्थय गता भदर्शनं कामधुक् ॥
पुत्री पंक्तिरथस्य तत्रभवतःश्रीजाग्रीं चरित्रोज्ज्वलां
ताः देवि ... च तनुगः सत्कर्मसुगाभय ॥ ३९५ ॥

उपचारविशारदाय राज्ञी परिचारानुपवाह्य सत्वराऽसौ ॥
उपहारपरंपरा अपारा निरगच्छ मुनिनायदर्शनार्थं ॥ १०० ॥
नत्वा मुनींद्रचरणौ दत्त्वोपायनमग्रत ॥
कृत्वा पाणिपुट राज्ञी मदमदमुवाच सा ॥ १०१ ॥
द्विजेंद्रमडना एते ह्यागता श्रीमदग्रय ॥
मन्यामहेय कन्याया विवाहो भविता वरै ॥ १०२ ॥

रामलक्ष्मणौ सादर वारवार पश्यती तद्वृत्त जिज्ञासमाना प्रति मुनि ।

एतौ पक्तिरथस्य तन्वि तनयौ चडाशुवशोदया
दस्यत्त सरहस्यमस्त्रानेगम समासनतौ पयि ॥
धीरो वारजरौ कुशाग्रधिषणौ सुदागनासूदना
वरमसक्रतुरक्षकौ भवदुपाध्यायीममुद्धारकौ ॥ १०३ ॥
जामातरौ सुदरौ कश्चिदार्ये

(सुमेधाः) आस्तामेतस्याभिमानो गुरुणा ॥

(मुनिः) स्यादेतत्तु स्वामसवेदनीय सकल्पो वा किंतु मिथ्यापि सत्या ॥ १०४॥

सुमेधा प्राह्व्य ।

इद राजाज्ञया नीत भोज्यजातमनेकधा ॥
भगवभोजनस्यास्य सद्य काम प्रसिध्यतां ॥ १०५ ॥

मुनिनागीकृते ।

विन्यस्य पीठानि मनोहराणि निरूप नानाविधरगवल्ली ॥
आसाद्य पात्राणि हिरण्मयानि प्रसाप्य दीपासुरभींश्च धूपान् ॥ १०६ ॥
पूरिकाघारिकापर्पिकाफेनिका मोदकान्खडकाँ पिडकौमडकान् ॥
शष्कुली कुडली पायस सद्रम तसुशास्त्रान्क सजेस यौनिक ॥ १०७ ॥
रम्या रसाला पनस रसाल नृभीणि रभा स्फुचांमृनानि ॥
द्राक्षा प्रियालानि दधीनि दुग्ध हैय्यगवान मथित सगर ॥ १०८ ॥
अजारकोगनि तथमनोरमा शाका यकानि च सगत्वाईनि ॥
सप गता सपरिवेषण्यया महादरा भोजयति स्म तामुनीन् ॥ १०९ ॥
पुष्पमालागधना गपुष्पहारैमनोहरै ॥
पटानपानेरतुलैरत्नैर्मुनिपूजयन् ॥ ११० ॥

प्रणारतनसमये सुमेधा —

---

१ राजगामीप । २ उत्सृष्ट । ३ ब० । ४ टे । ५ मांजा । ६ गजै । ७ चौमट ८ मरे । ९ निवृत्त । १० अमनाग । ११ परोठ्या । १२ बर्साणि । १३ दह्यगव्य घिन । १४ मोसा ।

नत्वा श्रीमत्पदांभोजे भगवन्नेकमर्थये ॥
चापारोपविधावस्य जयः श्रूयतां मया ॥ ४११ ॥

मुनिः–

तत्तथैव महामान्या भवन्त्या यदुदीरितं ॥
सत्यालापः कथं नाम मिथ्याभवितुमर्हति ॥ ४१२ ॥
गृहं प्रत्यागता सुमेधाः पत्या पृष्टाऽब्रवीत्तदा ॥
याज्ञवल्क्यप्रसादात्तद्ब्रह्मसाम्राज्यवैभवं ॥
फलितं श्रीमतस्त्वद्य यत्प्राप्तौ रामलक्ष्मणौ ॥ ४१३ ॥
कौसल्यातनयस्य नाथ सहजं तेजःप्रभावं परं
योगींद्रस्य महाप्रसादमजरं तस्योपरिष्टात्स्थिरं ॥
पश्यन्त्याश्च नवप्रवालवदमुष्यायुष्मतः श्रीकरं
चापारोपविधौ मम प्रभवति प्रेक्षायमानं मनः ॥ ४१४ ॥

तस्मात् ।

श्रीमच्चापगुणाधिरोपणपणः सत्यज्यतां यत्नृणा ॥
वैतथ्यं श्रुतिसिद्धमेव न परं बाधाय (जनक) कस्मादिदं ॥
(सुमेधाः) सादिग्धोस्य जय (जनक) कृतं तदमुना
(सुमेधा) साध्यदहो श्रीधर ॥
मुग्धे मुह्यसि किं मुधैव न जयोस्याग्रेसरः सर्पति ॥ ४१५ ॥

सर्वराजकुमारागमने हेतुमाह ।

शौर्योष्मणा ये तु भृशं ज्वलंतः सीताभिलाषाः स्वयमाव्रजंत.
तत्रास्य पत्र जनकस्य राज्ञः सर्वे किमायतनराजपुत्राः ॥ ४१६ ॥
काशीमिमाग्रलोर्त्ता जनैकनुता सांमगलैसगा ॥
समेहारोनासुमहावहा मैहानदिनं क्षितिभृर्दाशा ॥ ४१७ ॥

आगतानां मधुरमधुरभोजनप्राप्तौ हेतुमाह ।

आहुता आदरतो जनकेन श्रीमता प्रेमेकेन ॥
पृथुकामा रविभास्ते मधुरमधुरभोजिनः कथं न स्युः ॥ ४१८ ॥

राज्ञां जानकीध्याने हेतुमाह ।

मदनज्वलनज्वालाजर्जरा राजकुंजराः ॥
अध्यभित्राय शिबिराज्ज्वालासीतार्पितांतराः ॥ ४१९ ॥

---

१ जय पन्दः । पदे विजयश्च २ हिम गौला च । ३ पुरी । ४ जना एजनता । ५ भगवन्ति पार्वती च । ६ उन्नोत्तमावहा । पदे तेज सेना धनपालश्च । ७ अनदो मरीय । ८ राजाम् शिरश्च ।

अथ मंडपवर्णनं । तस्य सुवर्णरत्नादिमयत्वे हेतुमाह ।

बभौ सुवर्णप्रचुरः स मंडपः सद्रत्नकीर्णः सुमनःस्रगुज्ज्वलः ॥
मुक्तान्वितो ब्रह्मविदा विनिर्मितो यतो हि रामाद्भुतविक्रमाश्रयः ॥ ४२० ॥

तस्योच्चतरत्वे हेतुमाह ।

उच्चैस्तरां स्थितिं बिभ्रदमंडत स मंडपः ॥
सुमनःसेविनो युक्तं तदिदं सुवितानिनः ॥ ४२१ ॥

तत्र स्तंभदर्शनेन जडीभावे हेतुमाह ।

सत्पथचारी भास्वान् हैमस्तंभोचितश्च सन्मणिभिः ॥
प्रेक्षकजनस्य यस्मिन्सृजति स्म स्वात्मभावमचिरस्य ॥ ४२२ ॥
तरलतरैः स्मितमधुरैर्निजभावव्यंजिकेव नयनांतैः ॥
यच्छालभंजिकास्मिन्प्रेक्षकजनधैर्यभंजिका रेजे ॥ ४२३ ॥

वितानमुत्प्रेक्षते ।

पाणिग्रहणकठिणतरपणकुतुकानिरीक्षणाय निजदुहितुः ॥
अवतीर्ण इव क्षीरार्णव उल्लोचो व्यरोचताभिनवः ॥ ४२४ ॥

पुष्पमालामुत्प्रेक्षते ।

सामोदाः सालिकौ रामपराक्रमदिदृक्षवः ॥
दिव्यत्वात्सुमनोमाला अंतरेवावतस्थिरे ॥ ४२५ ॥

मणिदीपानुत्प्रेक्षते ।

दिदृक्षवः श्रीरघुवीरविक्रमं निरंजनलाञ्छुचयो महोमयाः ॥
यतीव किं सन्मणिदीपिका दिवः संबाधभीता इव तस्थुरंतरा ॥ ४२६ ॥

नर्तकीं वर्णयति ।

यद्वल्लपाल्योनुपमातिलोत्तमा यद्रुत्तमांगस्थितयः सुकेशिकाः ॥
यत्कंठनाल्यः किल मंजुघोषिकास्ता लासिकां यत्र जगुर्विलासिकाः ॥४२७॥

जलयंत्रं वर्णयति ।

किरंत्यमृतशीकरान्कृशतनुर्नटंती मुहु-
र्मृदुपथितसुस्वरा जनमनोविनोदाग्रहा ॥
प्रतिस्तवकमाहिता रुचिरनीरपर्याचिता
समं सलिलधारिका गणिकया स्म स्पर्धते ॥ ४२८ ॥

व्यंजनं वर्णयति ।

सद्वंशं स्वादुमधुरं सद्गुणं तत्र गुजनद्व्यजनं ॥
आमोदामोचि सदावर्तेन गुजीवनं न कथमाभीत ॥ ४२९ ॥

---

१ सभमरा । २ तेजोमया । ३ गुणवद्गणान्दा सिरा ।

स्तभो कार्णशुकादीन्वर्णयति ।

वयं स्फुरस्तभकुलीयसश्रया असशयास्ते शुकसारिकादय ॥
वेदातसिद्धातवचोविजृभितैर्मिथ कृतैगृह्यकभावमारहन् ॥ ४३० ॥

मचान्वर्णयति ।

मचा पुन काचनसारसचिताश्च मृदुश्लक्ष्णसुतूलिकाचिता ॥
सहोपधाना सविलाससाधना समे समाना नृपनदना इव ॥ ४३१ ॥

तत्रयकार्यपुरुषान्वर्णयति ।

सोष्णाया मणिकुडला अधिगत मुक्तालताऽकृता
भ्राजत्सोदररत्नमुद्रिककरा सक्तसकठाटिका ॥
चच कुचुकचुचिचारुवपुषो निन्यस्तपर्यस्तिका
भव्या भावविदोस्य कायपुरुषास्तत्तस्थलस्था बभु ॥ ४३२ ॥

जनकमत्री ।

प्रातश्चापगुणाधिरोपणमह सकल्पितस्तद्बुत
रगोल्लक्रियतां मम परिजनै श्रीमद्भिरित्येष व ॥
विज्ञप्तै प्रहितोस्मि भूमिपतिनेत्येव समामत्रिता
दृध्यानायगुतास्तपस्थितिपरा ज्ञातानुरागाजिरे ॥ ४३३ ॥
स्नान मागलिक विधाय तरसा निवर्त्य साध्य विधि
लिप्त्वा कुकुममगकेषु रुचिरानाच्छाद्य सूक्ष्मा पटान् ॥
आकल्पाप्रतिमुच्य रत्नमुकुरे सवीक्ष्य चामीकरे
सपूज्य द्विजपुगवान्सकुतुकास्तस्यु प्रयाणोन्मुखा ॥ ४३४ ॥

ता तां द्विजेन्द्रगदिताशिषमाद्रहतो मौहूर्तिकोदितमुहूर्तमनुव्रजत ॥
प्रास्थानिकी गाचमुदाहरतो जम्मुर्गृहीतशकुना सुमनोरथस्था ॥ ४३५ ॥
बृहत्सु नागेषु नदत्सु वाजिषु ध्वनत्सु वाद्येषु वदत्सु वदिषु ॥ ४३६ ॥
पदातिषु स्फूर्जथुमुत्क्षिपत्स्वर सभाजिर भव्यतमा समागमन् ॥ ४३७ ॥

राजाल्पं न्यविन्त सूर्यालोकाकिरत ॥
सर्वीक नीरजसवात सन्निध्यातसोदया ॥ ४३८ ॥

प्रत्युद्गतास्ते जनकेन भूभृता नता धृता पाणिना प्रवेशिता ॥
पर्यकपर्येषु गतदैन्येन नृपाधिया शौर्दस्या उपाविशन् ॥ ४३९ ॥

राजोपवेशनप्रकार वर्णयति ।

अथ रात्रानेकांते सर्पस्वभावसुलभा जनसमाजभीरुता क्षत्राधाशस्यामनो नाहूततया द्विजे सहगमनाक्षेपेणाच्छादयतमिव स्वविजयस्यापि न निपतत्वमिति तूर्णी साकेतानुसरण वरामिति वदत भ्रातर राम ।

ये यथा गुरुनायानां नितया न मनोरथा ॥
तथा यतावहेवस्य भ्रातरस्ता मान्यया कृया ॥ ४४१ ॥

सकलनृपमीलनानतर मुनीश्वरानानयामास जनकस्तत्र हेतुमाह ।

सालकरणमृद्धापि शर्मसदर्शिका न राजसभा ॥
अगेरेति सत्वशालिन्मृपिनाट प्राहिणोदिवामात्य ॥ ४४२ ॥

तुरगमातगशतागसधैर्त्रोदीर्मृदगानककाहल्वैः ॥
ध्वजै पताकाभिरमात्यवृद्ध सरभतोगा मुनिनर्पशाट ॥ ४४३ ॥

सभृत्य प्रणिपत्यासावमात्य कृत्यकोविद ॥
उवाच वाचमुचिता मोचारसमुच शुचि ॥ ४४४ ॥

रत्नगर्भश्चापगुणाधिरोपणपण जेतु नृपाणा गण
पूर्ण शौर्यगुणेन मगलचैण रगागण सगत ॥
किंतु स्वस्य कृतार्थता रचयितु श्रीपादपद्मरश ॥
पासूनेव हि वाछता क्षितिभृता संप्रेपिता रमो वय ॥ ४४५ ॥

किमय ब्रवीत्यहो इति कौशिकस्ट स्वदेशोप कश्चिमुनिर्नैनान्यथा ब्रवीर्नीयाह ।

सद्वृत्ताधिर्भवानेन वरर नमद प्रभु ॥
लब्धार्थतायामेतस्य नामा भूमिभृत क्वचित् ॥ ४४६ ॥

विश्वामित्र —

अये वत्स रघूत्तम राज्ञो भव सहानुज ॥
सभा सतु रसाधीश समुदायसमानृता ॥ ४४७ ॥

श्रीराम क्षणधृतलक्ष्मणाशय ।

नरोत्तमा समायाता यत्सभाया महत्तमा ॥
गतस्य गुरुराजैस्तल्लघुभि किं प्रयोजन ॥ ४४८ ॥

वत्स भवत पिता सा सभा मया द्रष्टुमप्यनर्हा किं पुनरस्मद्गुमित्याह ।

सुवर्णान्या विशुद्धमदासिचया माधुनम्या
रसरामुक्तौना सगुणघनमूर्द्धन्यानि ज्या ॥
प्रसर्ग रम्या परमरमणाया नृपसभा
भवानेवामुष्या रघुतिलक रभाग्यमाति ॥ ४४९ ॥

किंन यदुक्त लघुभि किं प्रयोजनमेति न तद्युक्तमहमित्याह ।

---

१ राज्ञा सभा । रजोगुणाधिभ । २ समर्थ ।

मस्य प्रियतमामिर्गुम्णामिनिगीरस ॥
अनायमेन येन स्याम कि प्रोज सरे क्वचित् ॥ ४५० ॥
नहि धनुर्गुणारोपण मदवस्यमिति नियम इति चेन्मैव ।
दस चापन्तायां तु लोके यद्गुणदर्शन ॥
रघुनाथ विना नास्ति तद्गुणकाद्विरम्यता ॥ ४५१ ॥
समार्गेतारिगरजस्य गुरोरस्य रघूत्तम ॥
चापभगस्फुटान्काराने नादो दा णापते ॥ ४५२ ॥
किच दैन्यमरन्य ।
समुपाश्रितोऽसि यस्य राम शिवानु भवस्य चापजय ॥
सोयमुदारो यदि तच्छालानीये यये धुपनिपरस्यात् ॥ ४५३ ॥
राम आनवमाल्य ।
भगवत्तत्त्वैव स्याममादाद्विशदाद्गुरो ॥
नोल्लघनीय रघुभिर्गुरुणा वचन क्वचित ॥ ४५४ ॥
कौशिकादिष्टा मुनिपत्न्य ।
त भोजयित्वामृतवफलानि नारायस मगवतीतिकाभि ॥
स्थिरोदया ता श्रियमर्हतीति प्रीत्याशिष प्रानुवतार्पपत्न्य ॥ ४५५ ॥
अतर्गतास्तानाकर्ण्य सत्यालापा मुनीश्वर ॥
प्रास्यानिक प्रयमुचद्रेमावे कि नु कचुक ॥ ४५६ ॥
अथ भूर्यनुर्भागारने सूरय सूर्यवर्चस ॥
अनेकतूर्यनिनर्दनभ आपूर्य निर्ययु ॥ ४५७ ॥
याज्ञवल्कयादीना रामानुगमने हेतुमाह ।
मैत्रेयीवर गाधिनदनभरद्वाजादयस्ते द्विजा
जग्मू स्म्यस्थैरतीवसुभगा रामानुगा द्वद्वश ॥
युक्त तदुक्तत्रये न भविता हतात्र रामानुग
स्तात्वपुण्यजन पुन प्रविरल स्यात्सत्तमस्थानग ॥ ४५८ ॥
कवि ।
स भारतै सस्मृतिभि पुराणैर्युक्ता त्रयी सा हि शतागमस्या ॥
यदाभवत्पथसप्रवृत्ता भवास्त्रभगस्य कुतोय चिंता ॥ ४५९ ॥

---

१ प्रकर्षेण अज्ञ किं तु प्राज्ञ । २ ससारस्य पराभव—पक्षे शिवस्य धनु । ३ स्याम्य ष्टस्तु शालीन इत्यमरात्लज्जायुक्ता स्यात् । ४ ये यथा मा प्रपद्यते तास्तथैव भजाम्यहमिति । ५ रामा स्त्री रमचद्रश्च । पुण्यशाली जन राक्षसश्च । ६ उत्तमस्थान प्राप्त । पक्षे तमस्थान प्राप्त । रावण विना कोपि न स्यात् । ७ शतागो रथ शतश शाखाश्च ।

श्रीमद्राघवफुल्लगल्लफलके हृद्दोषसंभावनात्
प्रस्थाने मुनिनाथ दारनिवहैः कस्तूरिकानिर्मितं ॥
इंदुर्बिंदुमवेक्ष्य वक्त्रसमतालाभादविंदन्मुदं
युक्तं तद्द्विजराजतुल्य इयं यन्मे प्रवृत्तिः प्रभो. ॥ ४६० ॥

मुनिपत्नीनामनुगमने हेतुमाह ।

एनं तपोधनजनं नूनं यतमानमजरपरमार्थे[1] ॥
मुनिनाथ धर्मदाराः सिद्धय इव सादराः पुरान्वगमन् ॥ ४६१ ॥
अथ सत्पथसंचारी नक्षत्रेष्वेषु[2] सत्सु सः ॥
विरराज रघूत्तंसो राकाचंद्र इवापरः ॥ ४६२ ॥

मंदगमने हेतुमाह ।

सकलाल्हादिनी मौनियात्रा विरतिमत्यसौ ॥
मंदमंदमगात्पुया. पथि प्रौढवधूरिव ॥ ४६३ ॥

शिष्यगणं वर्णयति ।

गृहीतनानागमपत्र आदरात्समाश्रितः सद्गुरुराजसंनिधिं ॥
शिष्यव्रजः संप्रति भान्वितोऽप्यजस्रपाठकारश्रियमप्ययत्पथि ॥४६४॥

छत्रं वर्णयति ।

अध्यात्मनो धर्मगुरोर्महातपस्विनस्तिरस्कारमचीक्लृपत्तरां ॥
तदोन्नतच्छात्रगणोपि सन्यतो न्यग्राहि किं रत्नसुवर्णदंडत. ॥ ४६५ ॥

सुरकृतकुसुमवृष्टौ हेतुमाह ।

सरभान्महतः पुरः पथि यतः सदर्शनाद्धीमन.
सद्यो ये त्वनिमेषतामुपगतास्तैर्हंत संपाद्यते ॥
नाथेस्मिन्सुमनः प्रपातनमहो तास्माभिरेतत्पुनः
स्थाने नीत समत्सरा इव सुरास्तत्तत्र संतेनिरे ॥ ४

श्रीरामदर्शनेन संतोषाधिक्ये हेतुमाह ।

इह बहुशः स्तव्याकृतिनिर्लोचका मैथिला जना. सकलाः ॥
राघवदर्शनसंभवमन्वभवन्नुत्सवं नव कमपि ॥ ४६७ ॥

श्रीरामदर्शनेन तृप्तिं नान्वभजन्नित्यत्र हेतुमाह ।

तमपूर्वं तु पुनर्वसुभूतं स्वानंदकंदमभिवीक्ष्य ॥
तृप्तिं न जना जग्मुर्नन्वासेचनक एष शामतनु. ॥ ४६८ ॥

---

१ अजरा ये देवास्तेषु परं श्रेष्ठं रामं तस्य मायाया अर्थे प्रार्थी । पक्षे । स्पष्टं ।
२ नक्षत्रतुल्येषु ऋषिषु । पक्षे क्षत्रनिषेधु ब्राह्मणेषु ।

यत्ले रघुनाथस्य प्रेलामास पुरस्त्रिया ॥
अगमुत्तमभेकत्रातरगमपरत्र च ॥ ४६९ ॥
जानक्या अगन सख्या वयात्रा प्रपश्यत ॥
इति गौरीजन सद्य प्रासादे प्रपपद्यत ॥ ४७० ॥
सौंदर्यशौर्यबलधैर्यमह प्रभाद्यैस्तैस्तैर्गुणैर्नृपसुता शतशो हि दृष्टा ॥
अस्मात्पर नरवर न वर परतु वीक्षामहे विदितभा इति सार्वविग्रु ॥ ४७१ ॥
त सर्वत प्रवरपौरवधूसमूह स्नेहात्स्वदृक्कुवलय भ्रमयाम्बभूव ॥
रत्नाकराम्बरवती वसुमत्यपीय नैवास्य मून्यमिति किं कथय प्रवृत्त ॥ ४७२ ॥
जायते मलिनातरा कतिपये श्रुत्यतगा अप्यहो
रथान्वेषणतत्परा पुनरसावेतादृशी स्त्रीदृशा ॥
यन्नीरन्ध्रतया भवन्निवसति सोय मम स्वामिन
श्रीमद्रामविभोरगण्यमहिमा लोके समुज्जृम्भते ॥ ४७३ ॥
प्रतीपैगामिन्यपि सोज्जनापि दृक्प्रेम्णा प्रपन्ना रघुपुगव प्रति ॥
समास्थिति साप निरजनाऽभवत्तयाहि गीता अपि चेत्स्थितिस्थिता ॥४७४॥
त प्रासादारूढा नृपललना जालरन्ध्रतोऽपश्यन ॥
युक्ता हि भोगिनीना रन्ध्रान्वेक्षैव लोकसबाधे ॥ ४७५ ॥
दृष्ट्वात्यद्भुतमस्य वैभवभर स्नेहातिरेकोद्भव
द्रोमाचाश्रुपरिप्लुता मनसि सा सद्य सुमेधा स्वय ॥
सीताया करपल्लव रघुपतेर्हस्ते निधायार्पय
द्वारा युक्ततर सुमेधस इद यद्भाविसकल्पन ॥ ४७६ ॥

तद्राघवाय रोचतेत्यत्र हेतुमाह ।

सा सर्वज्ञगुरोस्तस्य श्रीमत स्वामिनो मम ॥
सुमन क्षिप्रभवपरमामोददायिनी ॥ ४७७ ॥

घटापथे परमसबाधे हेतुमाह ।

जनसबाधसभात घटापथगत सुख ॥
मनो बहुसमावेश जनानामाविशद्द्रुव ॥ ४७८ ॥
द्वारे नरेश्वरसमस्य महाप्रभस्य रम्भोऽर्व सकलशोभित एष किरिवत् ॥
स मगलार्थमिति मोदभृतेन सद्य सभाजितोऽभवदनेन सुनेत्रपौतात् ॥४७९॥

---

१ दृक्कमल । पृथ्वीमडल च । २ छिद्र गवाक्षाणि च । ३ समा । ४ वक्रगामिनी । ५ अपि चेत्सुदुराचारो भजते माममन्यभाक् । साधुरेव स मन्तव्य सम्यग्व्यवसितो हि सइति । १॥ ६ नपस्तोणा पक्षे स्त्रीणीना । ७ सभाया । ८ रभा कदल्य-सरसोरिनि भग्नी । ९ सकलश वहलशयुक्तया पक्षान किंचो इति लोकोपचार पक्षे सकलशोभित १० पक्षकगाक्षश्च)

नीराज्यदीपप्रभादिव्यरत्नोल्लसन्मुकुट्या जनकः स्वदोर्भ्यां ॥
रामं परिष्वज्यवतार्य बाष्पैरक्षालयत्तत्पदपद्मपांसून् ॥ ४८० ॥
साष्टांगं प्रणिपत्य कृत्यकुशलस्तत्तत्पदाब्जान्यसौ
वंदित्वाथ पृथक्तदीयरजसाप्युद्धूल्य भालस्थलं ॥
बाहुभ्यां परिरभ्य सभ्यतिलकः श्रीमत्कृपापांगतो
लब्धार्थोस्म्यहमंजसेति निगदन्नावेशयत्प्रांजलिः ॥ ४८१ ॥
अभ्युत्थितान्सक्षमतो महीभृतो निवेदयत्सु प्रियवादिवंदिषु ॥
मंचानलंचक्रुरकिंचना जनाः सत्वस्य हीदं स्फुटमेव वैभवं ॥ ४८२ ॥
अंतः समुपिते सत्वे राजशौर्यो व्यलुप्यत ॥
संदोहलक्षणा साय रमणीया सभाभवत् ॥ ४८३ ॥
न मेने जनको यत्र राक्षसान्राकलानपि ॥
तत्र शीतोदये चित्रं तापसप्रवरानमून् ॥ ४८४ ॥
श्रीद्यौरिव सभाशोभां पूर्वमेनाप्यपद्यत ॥
तां परां रामचंद्रेण लक्ष्मणाद्येन सांप्रतं ॥ ४८५ ॥
श्रीरामे तत्र संप्राप्ते चंडांशुकुलदीपके ॥
सद्यो वसुमतीशानां सीताशा समभज्यत ॥ ४८६ ॥
रामे लोचनगोचरे क्षितिभृतां प्रौढाभिमानोपलो
भग्नो भूमिसुतां लभेमहि नेत्येवंविधः संशयः ॥
छिन्नश्चापगुणाधिरोपणपणे कार्याणि कर्माण्यपि
क्षीणानीत्युचितं हि भिद्यत इति स्पष्टा श्रुतिर्भेडकी ॥ ४८७ ॥
नानेकशो निर्जरमल्लतल्लजा निर्वाहका यस्य च पेटिका क्षमाः ॥
ततः ॥ धनुरीदृक् चक्रतो महाकालास्त्रतः केन नरा भयातुराः ॥ ४८८ ॥
न मृषा मनुजस्यास्य महाकालास्त्रभंजनात् ॥
वैदेह्यवाप्तिरित्येष जनकप्रेक्षितः पणः ॥ ४८९ ॥
सल्येन कंचुकैः साकमभूवन्भूभुजां भुजाः ॥
सीताभिसंधिशोयिन्ये कृत्या पीनरताकया ॥ ४९० ॥
तत्रोग्रधन्वन्यधिसंगतेजसा रसाधिपाना सुरसारसान्वहो ॥
सद्योन्वशुन्यन्न वनैकवासिनोरप्येनयो राघवयोस्तदद्भुतं ॥ ४९१ ॥
अथ यावत्कृतानंदे विदेहाधिपतेः पण ॥

१ रामचंद्रे सत्वगुणे गर्भेच । २ राजसमूहो रजोगुणो स्तोरजश्च । ३ भयसहिता ।
४ भिद्यते हृदयग्रंथि· छिद्यन्ते सर्वसंशया इतिश्रुति· । ५ षड्जा हीरवाः पक्षे इदृक्ष ।
६ महाकाल. शिवस्तस्य धनु पक्षे प्रसिद्ध । ७ बाल्यावस्थावत्व विना मोक्षाभाव. ।

प्रकाशयति तावत्तु प्रतिहारो व्यजिज्ञपत् ॥ ४९२ ॥
ककुभ्यपाच्या बत सत्वसिंधुभिः सताड्यमानः पिशिताशनधुभिः ॥
सम्भूयते व्योमनि चण्डदुन्दुभिर्निनाद्यते ह्ययमुदतार्णदुभिः ॥ ४९३ ॥
उज्जृंभिते राजसभानिशुद्धसत्प्रकाशश्च विदेहगेहे ॥
तमस्तत्किन्नु तमो दशास्यरूपेण सद्यः प्रतिपद्यते स्म ॥ ४९४ ॥
व्यपरिप्लुते हृत तमोमयोऽसि महासुरेन्तपयेन राज ॥
आविर्बभूवुः महसा प्रकाशमोहादयस्तत्र विनिर्गमासीत् ॥ ४९५ ॥

मायादिगूढ्विदेह्दतमुसलाघातव्रणाकोल्लस
द्वृक्त्या लक्ष्मीपक्षकमदहनप्रत्यक्षदावानलः ॥
स्वर्गौकाहतनदनद्रुकुसुमस्रग्गन्धगंधोत्कट
स्कंधः श्रीदशकंधरास्त्रिभुवने वर्वर्ति सर्वोपरि ॥ ४९६ ॥

[illegible] सामुत्थितवता जनकेन सत्राभ्युद्गम्य सम्यगुदितेन राम प्रणम्य ॥
हस्ते धृत सपदि मणिवरोपनीतस्वर्णातप्रगाच्चयति भव उपाविशत् ॥४९७॥
आ कस्मात्मिलिता अमी नरपते (जनकः) लङ्केश्वर श्रूयतां
[illegible] परपीडनाय विहित जेतुं पण (रावणः) सांप्रतं ॥
आहूता स्वयमेव किंतु भिलिता (जनकः) पत्रे समामन्त्रिता
(रावणः) कस्मान्न मह्योऽसौ जडमते नास्माकमामन्त्रणं ॥ ४९८ ॥
न [illegible] किंतु राजेन्द्रा नेव वा ब्रह्मशालिनः ॥
[illegible] गुदराकारा कस्मादामन्त्रणं यदः ॥ ४९९ ॥

ज [illegible] —

मध्ये [illegible] न [illegible] यूय नृणां न परे
[illegible] मनसा नोति निपुण त्रातुं भवा क्षमा ॥
(रावणः) [illegible] समागतोऽस्म्यहमतो नामन्त्रितोऽपि [illegible]
[illegible] पुन [illegible] ॥ ५०० ॥

[illegible] पुनराह ।

[illegible] ॥
[illegible] ॥ ५०१ ॥

[illegible] —

[illegible]
[illegible] ॥
[illegible]

[illegible]

मेतद्गौतमज त्वमेव वद तन्मूढं नृपं बोधय ॥ ५०२ ॥

शतानंदः—

भो लंकाधिप सत्यमेतदखिलं किंतु प्रसंगो ह्यसा-
वुद्वाहस्य वधूपरंजकतया नात्र प्रतीकोभवत् ॥
इत्येवं करपीडने स भगवान्सांख्यायनो सूत्रय-
त्तस्मादेव च वीटिकोत्सवमुखाचाराः क्रियंते बैः ॥ ५०३ ॥

रावणः—

उक्तं राजपुरोहितेन रुचिरं किं त्वत्र सूत्रे पुनः
शेषोस्ति प्रतिषिद्धवर्जमिति तन्माहेश्वराणां हि नः ॥
भंगोयं प्रतिषिद्ध एव धनुषः (**शतानंदः**) भंगोस्तु नामेदृशो
भो लंकेश परंतु तत्र सुगुणारोपस्तु नैतादृशः ॥ ५०४ ॥

रावणः—

मकरालयवास्तव्यैर्न धनुः किमयः कृतं ॥
(**शतानंदः**) कन्याप्रसंगमासाद्य तुलायां किल दूरतः ॥ ५०५ ॥

रावणः—

गौतमश्च पुलस्त्यश्च ध्यानरौ तद्भवानिह ॥
ज्ञातेयमातनोपीव (**शतानंदः**) ईर्ष्योत्पादाय नान्यथा ॥५०६॥

रावणः—

चंडीशचंडभुजदंडनिपीडनेन कोदंडकांडमखिलं शिथिलं यदासौ ॥
तन्मूढ विप्र शिंछकर्षणजर्जरांगं स्प्रष्टुं दशाननभुजास्त इमे त्रपंते ॥ ५०७ ॥

शतानंदः

मैवं वचोर्हति भवान्गदितुं महेश भक्तो यतो धनुरिदं परदेवतायाः ॥
निर्जीवभावमवलंब्य चिरं स्थितं तत्संजीवयत्वनितरामिह भासमानः ॥ ५०८ ॥

रावणः—

किरे कटु प्रलपसि द्विज कुत्रचिदासीतज्जयप्रदमिति प्रभुणा निरस्तं ॥
संजीवयंस्तदहमस्य मुदे कथं स्यां (**शतानंदः**) भंक्त्वैव तर्हि भव रावण भूरितुष्टये ॥ ५०९ ॥

रावणः—

वैदेह्यवाप्तिरिह पुण्यजनाधिपस्य नैवेतरस्य कुजनस्य भवेदिति त्वं ॥
तं याज्ञवल्क्यमभिपृच्छ (**शतानंदः**) परं समाप्तावारब्धकर्मण इति प्रवदंति संतः ॥ ५१० ॥

---

१ प्रतिनिद्रोप ।

रावणः—

एवं ह्यानय कन्यकां द्रुततरं माहेश्वरं कार्मुकं
कन्यायाः करपल्लवं च युगपद्गृह्णात्ययं रावणः ॥
(शतानंदः) कन्याकार्मुकयोः क्वचिद्धि युगपद्ग्राहो न दृष्टः श्रुतः ।
(रावणः) तर्ह्यास्तां क्रम एव गौतमशिशो (शतानंदः) नात्रेष्यते विक्रमः ॥५११॥

रावणः—

रे रे क्षुद्रनृपा यदद्यमधुना को नाम राजा कर-
ग्राही (राजानः) हंत भवंत एव न परः (रावणः) स्थानेय यूयं मयि ॥
वर्तध्वे कथमद्य (राजानः) किंकरतया (रावणः) स्थानेस्मदीयं पुनः
कार्ये फल्गु निधीयतां झटिति कैः (राजा) अस्माभिराज्ञाधरैः॥ ५१२ ॥
स्थानेसौ द्विजशौनकः किमपि यद्यापस्य जल्पत्वदः
संगाद्येव विदेहराजतनया लावण्यलक्ष्मीोदयां ॥
मासां गंधरणरसजं धृतनतीमस्मत्करेत्यादरा-
त्कृत्वास्यात महीयसो द्रुततरं पात्रं प्रसादस्य नः ॥ ५१३ ॥

राजानः—   (युग्मम्)

श्रीमंनोत्र यदादिशंति शिरसा तद्वंदनीयं परं
बद्ध्वा पाणिपुट त्रिलोकनादिनो गिज्ञापयामोल्पशः ॥
कार्यं फल्गु भवादृशां तु यदहो तत्रो महादुष्करं
(रावणः) आः पंढा इह तर्हि किंनु मिलिताः (राजानः) द्रष्टुं प्रतिज्ञां प्रभोः॥५१४॥

शतानंदः–

तत्ताडकोद्दधीत कोपि न पुनः कन्यारत्नो स्याच्च (रावणः) अरे
नाने चाटुशताय मत्सदृशकं नये भुजाग्निभाति: ॥

शतानंदः–

इत्थायं कर्म भवादृशस्य तदिदं (रावणः) किं कल्पि शिशिशुशो
दौर्यंचानि किं श्रुतिः स्फुटतरं पंञ्जायदलं शिरः ॥ ५१५ ॥

शतानंदः–

यान:स्पर्शितेन मे त्वद्विशालशिरिर्जिता व्यसने
तनूर्मामभियुक्तो तव जनाः यदंतु दौर्गियं ॥
नून पंक्तिभुजेन यन्न दृढेनार्पणदर्भ धनुः
कर्तुं भवत्येव शिवधनुः हस्ते दृढाप्ने न कि ॥ ५१६ ॥

---

१ कमोत्र बेस्ने किंतु विकम शतम कथाम्नाय । २ अस्म । ३ अरांने सुमने मन नैरे वरन्दे ना हैं। ।

रावण –

एतैः किं तुलयामि बाहुपरिघैश्चामीकरक्ष्माभृत
किंवा मंदरमुद्धरामि किमु वा कैलासमुत्पाटये ॥

शतानंद –

तत्तत्कर्तुमलं भवान्खलु परं तत्तद्भवत्कर्मणि
श्रीमन्नद्यधुना मनागपि गुणाधानं समीक्षामहे ॥ ५१७ ॥

रावण –

पश्यतु भूपशिशवो भुजविक्रमं मे कन्या करोतु कुसुमस्रजमाशु हस्ते ॥
अद्यास्तमेतु जनकाधिरसौ दशास्य सद्य करोतु धनुषा यशसा [illegible] ॥५१८॥

शतानंद –

अये वत्से सीते दशमुखकरे दुर्विधिवशा
द्गताशीयुक्ते ये पचासि कुपितास्तत्र सहसा ॥
इदं ब्रूयुः सत्यो वचनमभयं यागुल्लिन्ता
अये दुर्गस्थितं पततु हतकस्यारांगि धनुः ॥ ५१९
इत्यालाप स तु कथं मिथ्या स्यादिति तर्कयन् ।
व्यतानीत शतानंदस्ता ॥ तां समना गिरं ॥ ५

[illegible] –

उत्थितोऽग सरि पश्यत दुष्टो रावण किमधुना करणीयं ॥
मातरविरु इदं धनुरेतो [illegible] ॥ ५२१ ॥
यो रात्रिचरशेखर किल दशास्य कोणपान्याश्रयो
धर्मात्राधितशनिको नृरुधिरं पातु मदा [illegible] ॥
उन्मतो मधुपेयतो भवति यस्तद्रावणो मर्कुण
स्तं मन्ये हतनालिकं समभागो धनुं [illegible] ॥ ५२२ ॥
न [illegible] मुञ्च मञ्च मामिति व्यचा [illegible] ।
रावण –आपातनं हत [illegible] मया
(धनुः) [illegible] ॥ ५२३ ॥

[illegible] दशानन ।

[illegible] नयनानि [illegible]
[illegible] ॥

१ [illegible] । २ [illegible] । ३ [illegible] । ४ [illegible] । ५ [illegible] । ६ [illegible] । ७ [illegible] ।

भैषज्यं च निर्तीयतां क्लमहरं दृष्टिः समुत्तार्यतां
म्रियेत विपुलं निशाचरकुलं कोलाहलं निर्ममे ॥ ५२४ ॥
व्यपानयन्नुरस्थं तत्कार्मुकं मल्लनाडभाः ॥
यच्छीतीकुलितस्यैव चापोतीव दुरागदः ॥ ५२५ ॥
तथा तयोपाचरितो दशाननः शनैः शनैश्चेतनभारमावहन् ॥
अजल्प नाद्यापि किमत्र जानकी नवा गले संवरणस्रगीक्ष्यते ॥ ५२६ ॥

शतानंदः–

शांत पाप चिरंजीव चिरंजीव दशानन ॥
विवाहोत्सव एतस्मिन्मायि माभूदमंगलं ॥ ५२७ ॥
वहल्ले दोषमेवात्र सत्प्रकाशितवान्भवान् ॥
न गुणं रत्नकमपि कुतस्या कन्यकारुपा ॥ ५२८ ॥

रावणः—

रावण:–

कुनायका: कुकन्या च कुभृद्दीश्वरकार्मुक ॥
एक: पुण्यजन: कर्तुं सुकन्यं कल्पते कथं ॥ ५३४ ॥
अभून्मानमादुंदुभे: सुप्रातिष्ठं महातापसत्वं च रक्षोधिनाथे ॥
अहो ब्रह्मनिर्मांदिरांतः प्रवेशप्रभूतं वर्तावर्ति माहात्म्यमेनं ॥ ५३५ ॥

रावण:–

सुरेशानहा यदि हि सो वृतमपि निरहेष्य भूभृतं स्वयंकं ॥
मध्ये जलनिधिविशातीसंस्थानं नस्त्वेलंकर्पाटंपा ॥ ५३६ ॥

शतानंद:—

यस्मिन्कुंटितदोर्बल: समजानि क्रव्यादशास्योधुना
य: कोप्यामिषमाददातु तदिदं काम नृपंचानन: ॥
गीर्यानुत्तमया महाक्षितिभृतस्त्वं धन्यया कन्यया
साक्षात्समदा बुधा इह निदोकुर्वंतु पंचाननं ॥ ५३७ ॥

राजान:—

अपे धनुर्तुंल्यामध्ये स्वयमाप्य बुद्धिमान् ॥
पृथैव यातना भोक्तुं येनु फल्गेन कथ्यतां ॥ ५३८ ॥
विलोक्य तं कैरवसंघभंगं धनुर्भंगाख्य गुदारूणनं ॥
रंगेत्र हेमंत इवातिलेन जनेन सीता कुलिशेन मेने ॥ ५३९ ॥
भूपाश्चापारोपणशीतानाति न भेजिरे तत्र ॥
व्यजनगनीगमहितैर्मल्पंत्रेसिकशीकरैरन्वभजन् ॥ ५४० ॥
रंगे तदानीं शौरगे नृणां कोपि न नायकः ॥
गुणाधिरोपमकरोदकुर्वन्मार्गिणैः परं ॥ ५४१ ॥

शतानंदो जनकं—

महाराज मनीशान्मंटली बहुमंडिता ॥
शरगंगनायेशा नैव गायगर्णीं ॥ ५४२ ॥
उत्तगद्भुम्नरनर्काटिनं मानलमशनैः नमस्तं ॥
याऽभेन तु भग्नो न येनानित कुठपंकजरशांडे नेशते ॥ ५४३ ॥

श्लाघ्यो विदेहसंबंधः कन्या चानुत्तमा स्थिता ॥
अद्यापि कोऽपि नोत्तिष्ठत्यनीराघवसुधरा ॥ ५४४ ॥

लक्ष्मणः—

यस्या भर्तरि देव जाग्रति भवत्यम्बिस्तया पुत्रयोः
सीतामंगल्योः भर्तोरपि शिरःश्लाघ्यां सतां संमतां ॥
तामेतां प्रति गौतमाभजकृता संपन्यचारित्रमि-
त्युक्तिः शूलशातायते श्रुतिपथे तद्धृत्य आदिश्यतां ॥ ५४५ ॥

विश्वामित्रः—

अये शतानंदगिरा सह त्वया द्रुतं समुत्थाय यदेव राघवः ॥
विज्ञाप्यते तत्त्वपि वत्स सांप्रतं नेक्षामहे चापलताविभंजनं ॥ ५४६ ॥

रामं प्रति

किं स्थीयते संप्रति वत्स तूष्णीं पर्यंतिकप्रागमनां कथान ॥
त्वया विना किं भवधर्मभंगः (रामः) गुरोः प्रसादस्य पर प्रतीक्षा ॥५४७॥

तदानीं दाशरथेः सीतावदनमुहुर्निरीक्षणे हेतुमाह ।

जाड्यं यत्र विजृंभते स धनुषः सर्पं प्रसंगो महान्
दुर्धर्षः परमेण भूरिगुणहः सीतोपमादे सति ॥
ग्लान्येकेन भीतोदयेन न विना ॥ स्यादितोऽनंतरे
निश्चायकान्विशोनमेव मतिमांस्तं तादृशं व्यातनोत् ॥ ५४८ ॥

अथवा

यस्मिन् राक्षसराजभीषणभुजस्तंभस्थदंभः क्षणं
न व्यालंबत तत्र शांभवधनुर्भंगप्रसंगाह्वये ॥
भावेन विनिपातयंति भगवत्यात्र महासंकटे
सा किं तारकाक्षीभिर्यानि रघूत्तमः समीक्षिष्ट किं ॥ ५४९ ॥

अथ जानकीभिप्रायमुखेनाह ।

मद्रूपे स्वानुरूपं कल्पयति भगवन्निश्चितो ननया चे-
तस्सैन्या न सर्वं त्वय यदि विमलाहे मनोरथानि: ॥
इत्येवं तर्कयंती कल्पितविनिमयदश्रुपूर्णाकुलाक्षी
परतन्त्रीनवेषां स भवद्धस्तो धैर्यभार बभार ॥ ५५० ॥

सखी.-

तुल्याने भर्तोरहतं पुण्यमनं प्रास्य मन्यसो बहुलं ॥

यस्य तु दर्शनमात्रात्तदिह वरीवर्ति लोचनीयजलं ॥ ५५१ ॥

जटाजूटमध्ययोर्बंधने हेतुमाह ।

यो जात्या कुटिलो निकाममलिनो नित्यं शिरस्त्वाश्रितः
स्निग्धत्वं परिदर्शयन्नपि जनो यो वा पुनर्मध्यमः ॥
सोप्यश्रांतजघन्यसंगमवशात्कोस्मप्रसंगे भवे-
त्को नेत्तीत्यपयत्नुभावपि सभामध्ये बबंध प्रभुः ॥ ५५२ ॥

अत्र करयोरेव साहाय्यके हेतुमाह ।

तत्सत्कार्यकरावेव सन्नतौ नत्वरास्थितौ ॥
ददृशाते सुरागौ तौ शास्त्रासाम्राज्यशालिनौ ॥ ५५३ ॥

विश्वामित्रपदनतौ हेतुमाह ।

गुरुघनरसरूपं नैव सांद्रं हि यावत्
प्रभवति किल तावद्बन्धनस्तापदत्वं ॥
इति कुशिकसुतांघ्र्योः शस्तयोरस्तदंभं
निरचयति पतद्धस्त न्यस्तनम्रमस्तकं सः ॥ ५५४ ॥

द्विजनतौ हेतुमाह ।

रसायतस्तोपमनामुपाद्बृशं भंगस्य तास्कठिनस्य वस्तुनः ॥
न स्याद् द्विजानुग्रहमंतरा दृढं तद्युक्तमेषां स सभामवंदत ॥ ५५५ ॥

द्विजाः—

आयुष्मान्विजयोस्तु ते रघुपते भास्वत्प्रतापो भव-
त्कीर्तिं सौम्य लभस्व चंद्रधवलां निर्विघ्नकार्यो भव ॥
वीरश्रीर्वृणुयात्सले तव भुजौ देयाद्बलत्वे दिति-
र्मानेय भगवान्प्रसादसुमुखो भूयास ते धूर्जटिः ॥ ५५६ ॥
सत्याः संतु मनोरथाः शुभमते त्वां पांतु सर्वे सुराः
नित्याः संतु सुदूरतो विजयतां श्रीरामभद्रः प्रभुः ॥
वत्स श्री रघुनाथ शांभवधनुर्भंक्त्वा वरित्वा द्रुतं
त्वं सीतां तृषितामिमां मम दृश सद्यो भृशं तर्पय ॥ ५५७ ॥

मैत्रेयीप्रभृतिनगिनीनां दुर्गार्चने हेतुमाह ।

अर विधत्से भवकार्मुकं ते समुल्लसज्जीव मयि प्रमदः ॥
अतोत्रिके त्वं झटिति प्रसीद यजामहे त्वामुपयाचितस्तैः ॥ ५५८ ॥

विश्वामित्रपुरि रोमांचाने हेतुमाह ।

रामोधानं दृष्ट्वा रोमोधानं बभूव गुरुतनौ ॥
तेषां चिरांश्रितनामाधिर्यं न मन्ये हेतु ॥ ५५९ ॥

यावद्गुणाधिरोपाय चापल्याद्यापमाप ॥ ॥
जजाप तापसस्तावद्धन्वनेति शनैः श्रुतौ ॥ ५६० ॥

धनुषो हर्षे हेतुमाह ।
आरादुपस्थितं दृष्ट्वा श्यामलं शिवजासनम् ॥
युक्तमानंदसंदोहो अन्वजायत धन्वन ॥ ५६१ ॥

शैवं धनुरेव रामभद्रहस्तं स्प्रष्टुं प्रावर्ततेत्यत्र हेतुमाह ।
क्षेमायेशमुपासदं भगवता तेनापि हस्ते कृतं
शक्त्या पर्यचरं ततः प्रियतमस्त्राणाय तेनार्पितं ॥
क्लिष्टं तत्र चिरादनेन जनकागारे बत स्थापितं
वीक्ष्यैनं बहुमुक्तिदं तदिह किं तत्स्पर्शनायोत्सुकं ॥ ५६२ ॥

चापतोलनसमये जनतादरस्थ्ये हेतुमाह ।
प्रवृत्ते रामभद्रस्य विक्रमे तत्परायणा ॥
भेजिरे सकलालोकास्तदानामनिमेषता ॥ ५६३ ॥

जनप्रवादमाह ।
रामे लसदाकारे चापमुपश्रयति सति जना जगदुः ॥
सीतोदारविलासास्पदमयमेव न महाशुका लोकाः ॥ ५६४ ॥

दाशरथेर्हस्तेन धनुर्गुणास्फालनेनात्याश्चर्यमित्याह ।
त्रैगुण्यं किल धर्मगं सपदि यत्पादारविंदस्मृते
र्नश्यन्ति कथनाच्च सर्वमपि यत्कूलंकषं नश्यति ॥
तस्ये तस्य कराम्बुजे निपतितश्चेत्सद्गुणास्फलतो
भूत्वा गच्छति दर्शको नहि भवेद्वैदेह्युमापे कथं ॥ ५६५ ॥

धनुर्भंगे हेतुमाह ।
साद्ग्यो यदि गा मुमुक्षुरिह चेकोटिद्वयीभास्वत
स्ते तेन गता गृहे चिरतरं वस्तव्यमत्यादरात् ॥
श्रीमाःस्न करयेकरेयं सुगुणासंगस्ततो नम्रता
श्रुत्वा फुरुन् विदेहभवनं चेत् क्रमं वागत ॥ ५६६ ॥

भंगसमये महाह्लादोभूदित्याह ।
आरूढमात्रं हि धनुर्गुणं तु रामे प्रसृतेति भयकरोभूत् ॥
बाणो[1] भवन्लोकसमिद्धनोद्रिशिरस्थैर्लक्ष्य विभिदे चित्रं ॥ ५६७ ॥

कटकनिनादे हेतुमाह ।
वंदेत्राह श्रीमद्रघुपरिवृढेनार्पितगुणं

१ बाण शब्द प्रतिपदं च । २ अन्यानिस्थितशिवलक्ष्य च ।

स्वकृत्यं नाशाय्याचरसि सुमन संघ किमिदं ॥
द्रुतं तद्दर्पेति प्रकटनममाख्यातुमिव किं
दिविस्थकोदंडात्कटकटेति ध्वनिरभूत् ॥ ५६८ ॥

सुमनोवृष्टिमुत्प्रेक्षते ।

उत्पद्येत विदेहराजसदने सीतेति शक्तिर्हि मे
तद्योगाद्भवदीयकार्यमखिलं संपादयिष्याम्यहं ॥
इत्याज्ञप्तमभूत्परा स भगवत्योगोद्य वृत्तः कृपा
तल्लिसं क्रियतामिदं सुमनसो वक्तुं न्यपप्तन्निव ॥ ५६९ ॥
पत्राणि क्षितिभृद्गणस्य गणिकागानस्य गुर्वी सुधा
पूगो मौनिनिचयस्य फुल्लहृदयः सारो महाधन्विनः ॥
लंकेशस्य च दंतचर्वणमथ श्रीरामनिष्ठो वधू
रंगो रामभुजोष्मसृष्टिरवनेस्तुष्टिश्च पुष्टिः प्रभोः ॥ ५७० ॥

अथ द्विजाः ।

त्यक्तासना द्विजजनाः सुमनायमानाः पानात्ययादिव विसृष्टशरीरभानाः ॥
कृष्णाजिनानि वसनानि मुहुर्धुनाना नानाजयं रघुपतेर्नृनुगृणानाः ॥५७१॥
मुदा व्याकुलाः पद्मरुद्राक्षमाला मृगव्याघ्रकृत्तीः मनिञ्छन्न भूतीः ॥
यशोजल्पमल्पेतरं कल्पयंतो द्विजास्तत्स्वयांचक्रिरे पूर्णपात्रं ॥ ५७२ ॥
भर्गकोदंडभंगोत्थभीमनिन्हादमूर्छिताः ॥
लब्धसंज्ञा महीपालाः परस्परमथाब्रुवन् ॥ ५७३ ॥
कस्यायं बटुको मुनेरिति जना आहुः स कः कौशिकः
शिष्यो वाथ सुतोस्य शिष्य इति वै जल्पति स ब्राम्हणः ।
क्षत्रं वाथ नहीदृशं प्रियसुतं काचिद्धृत क्षत्रिया
घोरायेह तपोवनाय विसृजेत्तन्मन्महे ब्राह्मणं ॥ ५७४ ॥
तपःप्रभावाहितनव्यनिर्मानाक्षात्रलक्ष्माद्दृपमर्दनाय नः ॥
प्रावर्ततायं मुनिरस्य न क्वचित्स्वास्थ्यं विहायाद्भुतकल्पमीदृशं ॥ ५७५ ॥
नैरं नैरा दशरथमहाराजदायाद एषः
किं ब्रूताहो प्रवदति जनस्तत्र तत्रेति सत्यं ॥
आसिन्नर्थे पुनरतितरां संशयोस्माकमार्या-
दीक्ष्वाकुत्ये प्रभवति यतः क्षात्रमेवात्र तेजः ॥ ५७६ ॥

---

१ नरे वर्णांतरणयोरिति । २ वाहनान्येव पत्राणि । ३ मुधे अमुधा । ४ पूग समूह एव पूग क्रमुक । ५ सारएव सार । मंनिर. ६ अवरोम राम रनिर्मव । ७ उष्मसृष्टरे-वोष्मसृष्टि (विझ्याच स्वर) ८ भस्माची बेरी ।

स एष मातुलेयो नः पितृष्वस्रीय एष नः ॥
पुत्रकल्पोयमस्माकं यन्नरेंद्रः स नः सुहृत् ॥ ५७७ ॥
पुराप्रभृति सोस्माकं राजा दशरथो ध्वजः
तत्साधु साधु वार्धक्ये यदेतस्येक्ष्वाकुराजः ॥ ५७८ ॥
याज्ञवीयपरोत्कर्षाद्विरसा ये रसाधिपाः ॥
राजसंबंधमासाद्य रसवृद्धिं परां ययुः ॥ ५७९ ॥

अथ शतानंदो जानकीं प्रति ।

सुमुखि धनुषो भंगो वृत्तः परं शिशिरस्थितिः
स्मरसेहृच्चरेप्यस्मिन्नार्ये विराजति माधवे ॥
तव सुमनसः सौरभ्यवृदेन किं सुममालिका
(सीता) किमिव भगवन् शुश्रूयमाणामनुग्रहमंतरा ॥ ५८० ॥
एवं ब्रुवती वैदेहीमनुगत्य महामतिः ॥
स्त्रीभिः सह शतानंदः स्वस्मिन्नन्वर्थतां दधौ ॥ ५८१ ॥

अथ चरितु मनुत्ता ।

स्फुरत्स्वर्णप्रोत घुसृणमसृण सूक्ष्मसिचयं
वसाना तारस्य वपुषि रुचिरं कंचुकवरं ॥
सरोजाघातस्या कुटिलकचजाला करतले
समुन्मीलन्माला जनकनृपबाला विजयते ॥ ५८२ ॥
मणिव्रातद्योतत्कनकघृणिचूडामणिफणि-
प्रफुल्लोघन्यचन्द्रशिशकलचलत्कचभरा ॥
लसल्लासामुक्ताधृततिलकभाला करतले
समुन्मीलन्माला जनकनृपबाला विजयते ॥ ५८३ ॥
तडिद्गौरी कुंदप्रतिमरदना चंद्रवदना
नतभ्रूर्बिंबोष्ठी तिलकुसुमनासाञ्जननयना ॥
चलन्मुक्ताशिखा स्मितमितकपोला करतले
समुन्मीलन्माला जनकनृपबाला विजयते ॥ ५८४ ॥
विराजन्केयूरा कटकपटलीतोडरकरा
स्फुरन्मुक्ताहारा कटिघटितदामध्वनिकरा ॥
रणत्संजीर गर्जितमराला करतले

---

१ [illegible] । २ [illegible] । ३ [illegible] । ४ [illegible] । ५ [illegible] । ६ [illegible] । ७ [illegible]

समुन्मीलन्माला जनकनृपबाला विजयते ॥ ५८५ ॥
किरती स्वच्छायामपि चपलयती नृपतिदृक्-
चकोरान्पालोलानुदयमयतो राघवविधोः ॥
मता कृत्स्ना ज्योत्स्ना धवलितनृशाला करतले
समुन्मीलन्माला जनकनृपबाला विजयते ॥ ५८६ ॥

सीता ततोट्टादिव रत्नसोनोर्वतीर्य सोपानपरंपरायाः ॥
प्रसादरम्या कमलाधिवासमवाप लोलद्घनपुष्पमाला ॥ ५८७ ॥
औत्सुक्यभारारभसात्सहसा प्रवृत्ता स्कंधेनवाप्य रघुवीरसुरद्रुमस्य ॥
तस्यास्तदा भुजलता विमनायिताभूत्सामोदिनी न कलितोत्कलिका क्वचि-
त्स्यात् ॥ ५८८ ॥

विश्वामित्रः—

भग्नोत्साहा तनुतनुरियं हा विदेहेंद्रकन्या
तत्तां रामावनमयशिरोजायतामाप्तकामाः ॥

रामः—

नावाग्ग्रीवारघुकुलभुवो देवविप्राद्विनामी
(विश्वामित्रः) हहो कुब्ज यदि निजगृहं (रामः) तर्ह्ययाम्भावभाक्कम् ॥
॥ ५८९ ॥

विश्वामित्रः—

लौकिकस्थितिभंगाय कल्पते किंनु राघव ॥
(रामः) श्रुतिरिव (विश्वामित्रः) शिवं ते स्यात्तदवीवीति संस्मर ॥५९०॥

रामः—

यत्तेयदान्यथार्थत्वे तथार्थत्वोपबृंहका ॥
सर्वेमी स्मृतिकर्तारः पुराणवचनान्यपि ॥ ५९१ ॥

लक्ष्मणः—

विमृश्यते किमु चिरं शिर आनम्यतां द्रुतम् ॥
सुमनोमालिकेयं त्वा भगवन्नुपतिष्ठते ॥ ५९२ ॥

विश्वामित्रः—

वत्से विदेहनृपनंदिनि पुण्यपुष्पमालाकुला भुजलता सितता तवेय ॥
श्रीरामचंद्ररमणीयनिर्लिप्तशारिस्कंध समेत्य सफला सपदि प्रभूयात् ॥५९३॥

---

१ भागीरथी । २ मेरो । ३ विष्णुरूप राम समुद्रच । ४ घनपुष्प जल पक्षे प्रसिद्धा माला ।

सीता–

किंचित्कुंचितगात्रवल्लिरिकचद्रोमांचमंतस्मितो-
दंचच्चारुकपोलमुन्नतगलं न्यंचद्दृगब्जांचलम् ॥
धम्मिल्लस्थितरत्नमौक्तिकमणिव्यासक्तवक्त्रांचलं
चक्रे संवरणस्तनं रघुकुलोत्तंसांसयोः सादरम् ॥ ५९४ ॥

तदानीं परस्त्रीणां स्वमुखे स्वांचलसंयोजने हेतुमाह ।
मुख्या अपि विपक्षाः स्युर्मुदांधाः सहसा द्विजाः ॥
इतीव जयनी तेनुः स्वांचलैर्वरयोषितः ॥ ५९५ ॥

रामकौशिककंसंलापसत्तया रामानंतिर्पतः ॥
न्हस्वतास्याः स्तिर्ता चक्रे तां सीतां तत्र संसदि ॥ ५९६ ॥

सरोजरम्यं कुजनैरगम्यं सुरादिनम्यं चरणं प्रणम्य ॥
विश्रम्य सम्यग्विनियम्य पाणी यनम्य सा सौम्यमुखीनतस्ये ॥ ५९७ ॥

अस्य काव्यस्य निर्माता पंतविठ्ठलनामकः ॥
बाणग्रहर्षिभूसंख्ये (१७९५) शाके श्रीमुखवत्सरे ॥ ५९८ ॥

चैत्रमासोत्तरे पक्षे एकादश्यां दिवं गतः ।
तस्मादपूर्णमाभूदिदं काव्यमिति स्फुटम् ॥ ५९९ ॥

---

१ रामस्य मयीभावः । २ वारेरां ।